Agraariyhteiskunnan sitkeät ihanteet

Suomalaisten aapisten kuvat elämänihanteiden kuvastajina 1900-luvulla

Lapin yliopisto
Taiteiden tiedekunta
Kuvataidekasvatus
Kevät 2013
Daniela Ferretti

Lapin yliopisto, Taiteiden tiedekunta

Työn nimi: Agraariyhteiskunnan sitkeät ihanteet - Suomalaisten aapisten kuvat elämänihanteiden kuvastajina 1900-luvulla

Tekijä: Daniela Ferretti

Koulutusohjelma/oppiaine: Kuvataidekasvatus

Työnlaji: Pro gradu -tutkielma _X_

Sivumäärä: 100 + 1 liite

Vuosi: Kevät 2013

Tiivistelmä:

Selvitän tutkielmassani, miten suomalaisen aapisen kuvat heijastavat 1900-luvun perheihanteita, asuinmuotoja, monikulttuurisuutta, isänmaallisuutta ja uskontoa, ja miten nämä aiheet ovat muuttuneet aapisten kuvissa vuosien kuluessa. Tutkimusaineistoni käsittää seitsemän suomalaista aapista, vuosilta 1908, 1929, 1935, 1956, 1967, 1993 ja 2002. Käytän tutkimusmetodina ikonografista kuva-analyysia.

Aapisten kuvissa perheihanteet ovat muuttuneet viime vuosisadan aikana melko vähän. Isä on perheen pää, joka elättää perheensä ja tekee raskaat työt. Äiti taas hoitaa kotona lapsia ja tekee kotityöt. Vuosisadan alussa lasten tehtävänä oli auttaa vanhempiaan kotitöissä, mutta myöhemmin auttaminen näyttää muuttuneen vapaaehtoiseksi. Isovanhemmat esiintyvät osana perhettä aina vuoteen 1967 saakka. Vuoden 2002 aapisessa isovanhemmat kuvataan ensimmäistä kertaa aktiivisina ja matkustelevina kansalaisina.

Kuvien ihmiset asuvat lähes poikkeuksetta maaseudulla ja käyvät kaupungeissa vain vierailulla. Vasta vuoden 1956 aapisessa kuvataan kaupunkilaisten elämää. Vuosien 1993ja 2002 aapisten perheet asuvat pienessä, maaseutumaisessa kaupungissa luonnon ja palveluiden läheisyydessä. Monikulttuurisuus tulee esille vasta vuoden 1993 aapisessa, jota ennen vieraat maat ja kulttuurit kuvataan kuuluvaksi Suomen rajojen ulkopuolelle. Isänmaalliset kuvat häviävät vuoden 1967 jälkeen, kuten uskonto-aiheiset kuvatkin.

Ihanteet ovat säilyneet aapisissa samankaltaisina koko 1900-luvun ajan. Eniten ovat muuttuneet isänmaallisuus- ja uskonto-aiheiset kuvat, jotka ovat hävinneet lähes kokonaan. Monikulttuurisuus näkyy uutena aiheena vuoden 1993 jälkeen.

Avainsanat: kuvittaminen, ikonografia, aapinen, ihanne, perhe, asuinmuoto, vieraat maat ja kulttuurit, isänmaallisuus ja uskonto.

Lisätietoja: Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi_X_

University of Lapland, Faculty of Art and Design

Name of thesis: The persistent ideals of an agrarian society – Finnish alphabet books as the portrayers of life ideals in the 20th century

Writer: Daniela Ferretti

Degree program/subject: Art education

Type of work: Pro gradu thesis _X_

Number of pages: 100 + 1 appendix

Year: Spring 2013

Summary:

My thesis finds the answers to the question of how the illustrations of Finnish 20th century alphabet books reflect the ideals of family, living environment, multiculturalism, patriotism and religion and how these topics have changed in the illustrations over the years. The research material consists of seven Finnish alphabet books from the years 1908, 1929, 1935, 1956, 1967, 1993 and 2002. I use iconography as the research method.

The ideals of family have changed quite a little in the alphabet book illustrations during the 20th century. The father is the head of the family. He is also of the provider of the family and the one who does the hard works. The mother is at home taking care of the children and she is responsible for the house chores. At the beginning of the century, children were supposed to help their parents with the chores but later this seems to have become voluntary. Grandparents are part of the family until 1967. In the 2002 book grandparents are shown for the first time as active citizens who travel abroad.

The people in the illustrations live almost without exception in the countryside and go to cities only for a visit. City life is being depicted only from the 1956 book onwards. In the 1993 and 2002 books the families live in a small, country-like city surrounded by nature and facilities. Multiculturalism is seen only after 1993, and before that foreign countries and cultures are shown as something belonging outside of the Finnish border. Patriotism disappears from the pictures after 1967 as well as illustrations about religion.

The ideals in the alphabet books have remained similar troughout the 20th century. The biggest changes have been the disappearing of patriotism and religion and the appearing of multiculturalism after 1993.

Key words: illustration, iconography, alphabet book, ideal, family, living environment, foreign countries and cultures, patriotism and religion.

Further information: I give permission for library use_X_

SISÄLLYS

1 Johdanto 3
2 Tutkimusaineisto ja -menetelmät 7
2.1 Aineistoni aapiset 7
2.2 Ikonografinen tutkimus 13
3 Oppikirjojen kuvittaminen 19
3.1 Mitä kuvittaminen on? 19
3.2 Miksi oppikirjat tarvitsevat kuvituksia? 21
4 Perheihanteet aapisten kuvissa 25
4.1 1900-luvun alun selkeät roolijaot (1908–1935) 25
4.2 Suurperheiden elämää (1956–1967) 33
4.3 Muuttuva perhe (1993–2002) 38
4.4 Yhteenveto 47
5 Aapisten kuvien asuinmuodot 50
5.1 Elämää maaseudulla (1908–1935) 50
5.2 Kaupungistuva Suomi (1956–1967) 54
5.3 Maaseudun ja kaupungin välimuoto (1993–2002) 58
5.4 Yhteenveto 62
6 Vieraat maat ja kulttuurit aapisten sivuilla 65
6.1 Eksoottiset ja kaukaiset maat (1908–1967) 65
6.2 Monikulttuuristuva Suomi (1993–2002) 70
6.3 Yhteenveto 75
7 Isänmaallisuus ja uskonto aapisten kuvissa 78
7.1 Isänmaallisuus 78
7.2 Uskonto 82
7.3 Yhteenveto 85
8 Tutkimuksen tulokset 86
9 Pohdinta 91

Lähteet 95

Kuvaliite

1 Johdanto

Aapinen on kirja, joka muistetaan vielä vuosikymmeniä lukemaan oppimisen jälkeen. Sillä on erikoislaatuinen asema koulumaailmassa, sillä se on pienen koululaisen ensimmäinen oppikirja, jonka kuvia katsellaan innokkaasti jo ennen kuin sivuilla olevien sanojen merkitys avautuu. Aapisen saaminen on lapselle merkki siitä, että hän on astunut sille pitkälle tielle kohti aikuisen kansalaisen elämää. Itse muistan oman aapiseni kuvat hyvin elävästi vielä seitsemäntoista vuoden jälkeen.

Suomalaisissa aapisissa on aina ollut kuvia. Ne ovat läpi vuosien kuvanneet koululaiselle tuttuja asioita, kuten perhettä, kotia ja asuinseutua. Siksi kuvista on mahdollista nähdä, millaista tavallisen suomalaisen elämä oli esimerkiksi viime vuosisadan alussa. Aapiset ja lukukirjat välittävät sitä maailmankuvaa, joka kulttuurissa kulloinkin halutaan antaa lapselle.

Tunnetun sanonnan mukaan kuva kertoo enemmän kuin tuhat sanaa. Yksi aapisen kuva voi antaa meille paljon tietoa entisaikojen elämästä, erityisesti siitä minkälaisia kasvatusihanteita eri vuosikymmeninä on varjeltu. Aapiset kertovat suomalaisten arkielämästä ihanteellisessa maailmassa, jossa on säännöt oikealle ja väärälle. Itseäni kiinnostaa paljon lastenkirjojen kuvittaminen, mutta sen lisäksi myös yhteiskunnan ihanteet ja niiden muutokset, ja tutkielmassani yhdistänkin nämä kaksi asiaa.

Käsittelin aihetta jo kandin tutkielmassani, mutta koska aihe kiinnosti minua edelleen, päätin jatkaa sen tutkimista myös pro gradu -tutkielmassani. Jo kandin tutkielmaa tehdessäni pohdin mielessäni aapisissa näkyvää monikulttuurisuutta ja sen muuttumista oppikirjojen sivuilla. Siksi haluan pro gradu -tutkielmassani tarkastella kuinka paljon Suomen monikulttuuristuminen näkyy aapisten kuvissa ja millä tavalla monikulttuurisuutta, eri kulttuureja ja niiden edustajia, esitellään. Samalla minua kiinnostaa myös havainnoida sitä, miten ja kuinka paljon itse Suomea ja suomalaista

kulttuuria esitetään aapisissa ja kuinka nämä esitystavat ja -määrät ovat muuttuneet. Näihin kysymyksiin keskityn seitsemännessä luvussa, jossa käsittelen aapisissa näkyvää isänmaallisuutta. Samassa luvussa pohdin myös uskonnon näkymistä aapisten kuvissa ja sitä, missä vaiheessa uskonto häviää aapisten sivuilta.

Tutkimuskysymykseni selvittävät, millaisia perheihanteita 1900-luvun suomalaiset aapiset heijastavat ja minkälaisia muutoksia näissä ihanteissa on havaittavissa. Perheihanteilla tarkoitan erityisesti perheenjäsenten välisiä suhteita, hierarkiaa ja työnjakoa ja yleensäkin sitä, millainen asema isällä, äidillä, isovanhemmilla ja lapsilla on perheessä. Nämä muodostavat yhdessä sen ihanneperheen, jotka suomalaiset pitivät kunakin aikakautena parhaana lapsen hyvinvoinnille. Ihanteisiin luen kuuluvaksi ihmisten asuinmuodot ja sen, millaisia asuinmuotoja arvostetaan. Tutkielmassani tarkastelenkin asuinmuotojen olemusta ja muutoksia. Se on toinen tutkimuskysymykseni.

Laajennan pro gradu -tutkielmani käsittelemään myös vieraita maita ja kulttuureita. Tähän käsitän sisältyväksi kaiken sen, mikä ei ole perinteisesti suomalaista. Vieraat maat ja kulttuurit sekä niiden edustajat, eksoottinen luonto ja vieraat kielet ovat niitä asioita, joita tarkastelen valitsemissani aapisissa. Osioon lukeutuu luonnollisesti myös kulttuurien kirjo Suomen rajojen sisällä. Kolmas tutkimuskysymykseni on, miten vieraat maat ja kulttuurit näkyvät aapisten kuvissa ja miten kuvien esitystavat ovat muuttuneet. Vieraiden maiden ja kulttuurien lisäksi haluan tutkia sitä, miten isänmaallisuus ja uskonto näkyvät aapisten kuvissa. Neljäs tutkimuskysymykseni onkin, miten isänmaallisuus ja uskonto esitetään aapisten kuvissa, ja miten nämä kuvitukset ja niiden määrät ovat muuttuneet.

Suomalaisten aapisten kuvia on ihme kyllä tutkittu melko niukasti. Aapiset ovat jääneet vähälle huomiolle kuvittamisen tutkimuksessa ja yksi harvoista suomalaisesta aapisesta kertovista teoksista on Inkeri Pitkärannan toimittama *ABC – lukeminen esivallan palveluksessa* (2002), joka kuitenkin paneutuu kuvien lisäksi myös aapisten tekstiin. Tarja Tolosen toimittamassa teoksessa *Suomalainen koulu ja kulttuuri* (1999) pohditaan

muun muassa moraalisääntöjen näkymistä aapisissa.

Tutkimusaineistoni koostuu seitsemästä aapisesta, jotka ovat peräisin eri vuosikymmeniltä, tarkalleen ottaen vuosilta 1908–2002. Lainasin kuusi aapista kirjastosta ja yhden aapisen sain lainaan opettajaltani. Valitsin aapiset lähinnä vuosilukujen mukaan siten, että aikavälit olisivat sopivan tasaiset. Valintaan vaikutti myös se, kuinka paljon perhettä esittäviä kuvia aapisessa on. Halusin mukaan myös erilaisia kuvitustekniikoita ja siksi valitsemissani aapisissa esiintyy niin piirroksia, grafiikkaa kuin maalauksiakin.

Myös aapisten kuvittajat vaikuttivat osaltaan valintoihini. Kandidaatin tutkielmassani analysoin muun muassa Eric. O. Ehrströmin ja Maija Karman kuvittamia aapisia. Pro gradu -tutkielmaani halusin mukaan yhden aapisen, jonka kuvittaja on Rudolf Koivu, sillä ihailen hänen töitään hyvin paljon. Löysinkin kotikuntani kirjastosta peräti kaksi hänen kuvittamaansa aapista: *Suomen lasten aapisen*, joka on vuoden 1951 näköispainos sekä *Meidän lasten aapisen*, joka on 1935 näköispainos. Päädyin valitsemaan vanhemman Koivun kuvittaman aapisen, sillä sen on laatinut Aukusti Salo. Saloa kutsutaan usein kansakoulun isäksi ja hän olisi myös aikansa luetuin tietokirjailija.

Aapisista valitsen analysoitavaksi ne kuvat, joissa esiintyy perheenjäseniä tai heidän asuinpaikkansa. Vieraat maat ja kulttuurit -osiota varten valitsen ne kuvat, joissa on eri kulttuurien tai kansallisuuksien edustajia, tai sitten näkymiä ulkomailta. Koska vanhemmissa aapisissa vieraiden kulttuurien kuvaaminen oli vielä harvinaista, olen ottanut mukaan analyysiin myös kuvat, joissa on esimerkiksi eksoottisia eläimiä. Isänmaallisuus-osiota varten valitsen ne kuvat, joissa näkyy Suomen lippu tai kuva suomalaisesta kansallismaisemasta. Näihin kuviin liittyy yleensä isänmaallinen runo. Tutkin uskonnon esiintymistä aapisissa ja valitsenkin analyysiin mukaan myös kuvat, joissa uskonto ja uskonnollisuus näkyy.

Tutkimusmetodina käytän ikonografista kuva-analyysia. Se soveltuu tutkielmani metodiksi, koska käytän analyysini tukena historiallisia tapahtumia. Analyysin ja tulkinnan pohjaksi otan 1900-luvun Suomen historiasta kertovia teoksia. Teoriaosiossa käytän kuvittamisesta kertovia yleisteoksia sekä tutkimuksia kuvien merkityksestä oppimiselle. Käyttämiäni teoksia ovat esimerkiksi Matti Hannuksen *Oppikirjan kuvitus. Koriste vai ymmärtämisen apu* (1996), sekä Kai Häggmanin toimittama teossarja *Suomalaisen arjen historia* (2007).

Kuvittamisen olemusta ja kuvittajan roolia käsittelen tutkielmassani ensimmäiseksi. Samassa luvussa etsin myös vastausta siihen, miksi oppikirjoissa, kuten aapisissa, yleensä on kuvia ja mitä merkitystä niillä on oppimiselle. Seuraavissa luvuissa analysoin kuvissa näkyviä perheitä, ihanneperheitä, asuinmuotoja, vieraita kulttuureita, isänmaallisuutta ja uskontoa. Analysoimani kuvat ovat nähtävillä tutkielman lopussa olevassa kuvaliitteessä. Kahdeksannessa luvussa vastaan tutkimuskysymyksiini ja viimeisessä luvussa pohdin aapisten kuvien tulevaisuutta.

Aapiset ovat tärkeitä kulttuurisia symboleita, sillä ne välittävät sitä maailmankuvaa, joka kulttuurissa kulloinkin halutaan antaa lapsille (Tolonen, 1999, 22). Aapisten tekijät voivat siis valinnoillaan vaikuttaa siihen, millaisen maailman he haluavat aapisellaan lapsille esitellä. Kuvilla on tässä tärkeä merkitys. Ne voivat toimia tehokkaina kasvattajina ja tätä ominaisuutta kuvataidekasvatuksen kenttä voisikin käyttää hyödyksi.

Tutkielmani keskeisimpiä käsitteitä ovat kuvittaminen, ikonografia, aapinen, ihanne, perhe, asuinmuoto, vieraat maat ja kulttuurit, isänmaallisuus ja uskonto.

2 Tutkimusaineisto ja -menetelmät

2.1 Aineistoni aapiset

Vanhin tutkimani aapinen on peräisin vuodelta 1908, vaikkakin itselläni oli käytössä siitä vuonna 1984 painettu näköispainos. Oppikirjan on laatinut Teuvo Pakkala ja sen nimi on yksinkertaisesti *Aapinen*. Pakkala (1862–1925) oli suomalainen kirjailija, joka toimi myös suomen ja ranskan kielen opettajana. Sanotaan, että opettaminen inspiroi Pakkalaa kirjoittamaan *Aapisen*. (Herajärvi 2004, 22.)

Ensi näkemältä kirja ei vaikuta siltä, että se olisi tehty yli sata vuotta sitten. Kannen kuvitus on värillinen ja siinä komeilee kukko maatilan pihalla. Kaukana metsän takana aurinko nousee ja kukko näyttääkin siltä, kuin se olisi juuri aikeissa kiekaista (Kuva 1). Kirja ei ole suuri, vain noin A5-arkin kokoinen. Takakannen mainoksessa on muiden Otavan kustantamien kansakoulun oppi- ja lukukirjojen joukossa myös Pakkalan aapinen. Sen sanotaan olevan runsaasti kuvitettu ja hinnaksi sille on merkitty yksi markka. Kannen alalaidassa kuitenkin kerrotaan kirjan hinnan olevan 75 penniä.

Kuvittamistekniikkaa ei ole merkitty aapiseen, mutta kaikki kuvat, kantta lukuun ottamatta, ovat mustavalkoisia piirroksia, hyvin luultavasti mustekynällä tehtyjä. Osa kuvista on melko realistisia, kun taas jotkut ovat kuin suoraan satukirjasta. Aapinen on runsaasti kuvitettu, vaikkei kuvia ole läheskään niin paljon kuin myöhemmissä aapisissa. Melkein jokaisella aukeamalla on jokin kuva ja kuvattomat aukeamat vaikuttavat nekin kuvitetuilta, sillä sivuilla on käytetty lukuisia eri fontteja. Jotkut fontit ovat hyvin kauniita ja jopa taiteellisia, mutta niin vanhanaikaisia, että minulla oli aluksi vaikeuksia lukea tekstiä sujuvasti. Vaikein fontti muistuttaa hyvin paljon kirjasinta, jolla painettiin Agricolan *Abckiria*.

Pakkalan aapisen ilmestymisen aikoihin läheskään kaikki Suomen lapset eivät käyneet koulua. 1900-luvun alussa vain noin kolmasosa kouluikäisistä lapsista kävi koulua (Kuikka 1985, 12). Kansakoulu eli kuitenkin voimakasta laajentumisvaihetta. Tähän vaikutti muun muassa väestömäärän kasvu ja muut yhteiskunnan muutokset, kuten voimistuva muuttoliike, kun ihmiset kulkivat työmahdollisuuksien perässä. (Kuikka 2001, 52.) Oppivelvollisuuslaki tuli voimaan vasta vuonna 1921. Se ei kuitenkaan vielä saanut kaikkia lapsia koulunpenkille, sillä vasta toisen maailmansodan jälkeen suurin osa lapsista suoritti oppivelvollisuuttaan. (Kuikka 1985, 12.) Koulutuksen laajeneminen tarkoitti sitä, että yhä useampi lapsi kykeni osallistumaan opetukseen ja vielä omalla äidinkielellään. 1900-luvun taitteessa oppikouluissa oli jo enemmän suomenkielisiä kuin ruotsinkielisiä oppilaita. (Rantala 2003, 38.)

E.N. Setälän aapinen *Veikon ja Siskon aapiskirja* (1929) on hyvin erilainen kuin kaksikymmentä vuotta aiemmin ilmestynyt aapinen. Ensinnäkin Setälän aapinen on paljon isompi ja paksumpi. Tutkimani kirja ei myöskään ole näköispainos, vaan alkuperäinen kappale. Toisella sivulla kerrotaan, että kirjaa on ”painettu suurikokoiselle paperille ja pohjalaattoja käyttäen viisisataa numeroitua kappaletta”. Kirja, jonka sain lainaan, on numero 421. Etukannen sisäpuolelle on merkitty lyijykynällä, että kirjan hinta on 300 markkaa. Aapinen on gift book -tyylinen oppikirja, jonka pienempää ja halvempaa versiota painettiin paljon enemmän.

Kirjan kansi on siisti ja tyylikäskin, muttei lapsia ajatellen kovin kiinnostava. Ruskeaa kantta ei ole kuvitettu muuten kuin sijoittamalla kullanvärinen aapiskukko vasempaan ylänurkkaan (Kuva 2). Kukko seisoo tuiman näköisenä aapisen päällä toisessa siivessään risuja ja toisessa ruusuja. Kirjan selkämys taas on varsin kaunis ja hyödyllinenkin, sillä siihen on painettu kultavärillä aakkoset ja numerot yhdestä yhdeksään.

Oppikirjan on kuvittanut Eric O. W. Ehrström. Ehrström (1881–1934) oli suomalainen taidetakoja ja koristetaiteilija, joka suunnitteli vuonna 1918 Suomen kuninkaan kruunun. Hän opiskeli taidetta Ruovedellä Akseli Gallen-Kallelan oppilaana ja

myöhemmin hän opiskeli taontaa ja metallinpakotusta Pariisissa. Ehrström toimi ajoittain myös taideopettajana. (Amberg 1998, 7.)

Veikon ja Siskon aapiskirjaa kuvittaessaan hän on käyttänyt tekniikkana linoleumikaiverrusta. Ilman tätä tietoa olisin varmastikin luullut kuvia puupiirroksiksi, sillä niiden jälki muistuttaa hyvin paljon kyseistä tekniikkaa. Vaikka piirrokset ovat melko tyyliteltyjä, on osassa kuvista myös realistisuutta ja kiinnostavia yksityiskohtia. Tekniikan takia jälki ei ole yhtä herkkää kuin edellisen aapisen kuvissa, mutta hahmot ovat hauskempia ja ilmeikkäämpiä.

Kuvat ja tekstit on painettu mustalla värillä sivun keskellä sijaitsevalle vaaleankeltaiselle palkille. Kirjan alussa on muutamissa kohdissa käytetty myös punaista. Punaisella on painettu opeteltavat aakkoset ja aapiskukko. Muuten kirjan väritys on valko-musta-keltainen. Myös tämä aapinen opettaa lapset lukemaan erinäköisiä tekstejä. Kirjan lopussa on tarinoita, jotka on painettu yhdellätoista eri fontilla. Tämän lisäksi aapisessa on tekstipätkiä, joita ovat kirjoittaneet käsin sekä lapset että ainakin yksi aikuinen. On hauskaa huomata, että lapset kirjoittivat vuonna 1929 samanlaisia harakanvarpaita kuin nykyäänkin.

Veikon ja Siskon aapiskirja ilmestyi samalla vuosikymmenellä, jolla oppivelvollisuuslaki tuli käytäntöön. Lakia oli suunniteltu jo 1800-luvun puolelta asti, mutta sen toteuttaminen lykkääntyi toistamiseen. Suomi oli yksi Euroopan viimeisimmistä maista, joka asetti oppivelvollisuuslain. Lain säätämiseen vuonna 1921 vaikuttivat monet tekijät. Uutta lakia puolsivat niin uudistus valtiollisessa äänioikeudessa kuin kehittyvä talouselämäkin. Myös vuoden 1918 sota sai ihmiset ymmärtämään koulutuksen tärkeyden, sillä sotaa pidettiin osoituksena ”kansan henkisestä kehittymättömyydestä”. (Kuikka 2001, 78.)

Aukusti Salon *Meidän lasten aapinen* (1935) on pirteän keltainen kirja, jonka on kuvittanut Rudolf Koivu. Kirjassa on kahdenlaisia kuvituksia: nelivärisiä vesivärimaalauksia sekä kaksivärisiä tussipiirroksia. Koivu (1890–1946) on merkittävin

suomalainen lastenkirjakuvittaja. Hän on kuvittanut aapisten lisäksi muun muassa Topeliuksen ja Anni Swanin tuotantoa, Andersenin satuja sekä kuuluisat Tuhannen ja yhden yön sadut. Hän teki myös yhteistyötä kirjailija Raul Roineen kanssa kuolemaansa asti. (Salonen 1990, 26.) *Meidän lasten aapinen* on kansakoulun isäksi kutsutun Aukusti Salon laatima.

Kirja on paljon pienempi ja kevyempi kuin *Veikon ja Siskon aapiskirja* ja muistuttaakin kooltaan enemmän Pakkalan *Aapista*. Se on kuitenkin huomattavasti värikkäämpi kuin vuoden 1908 oppikirja. Kansi ja ensimmäiset 24 sivua on koristeltu nelivärikuvin ja loput kuvista on mustavalkoisia yhdellä tehostevärillä: sinisellä, punaisella, oranssilla tai vihreällä. Kirjan kansi on iloisen keltainen ja keskellä kuvassa on iso aapiskukko, jota kolme lasta katselee ihaillen (Kuva 3).

Neljäs valitsemani aapinen on nimeltään *Kultainen aapinen* ja sitä on painettu ensimmäisen kerran vuonna 1956. Kirjan on kuvittanut Maija Karma. Karma (1914–1999) oli koulutukseltaan kuvaamataidonopettaja, muttei koskaan ryhtynyt opettajaksi. Sen sijaan hän vaikutti Suomen kuvitustaiteessa erityisesti satukuvittajana ja teki kuvituksia yhteensä noin sataanviiteenkymmeneen satu- ja oppikirjaan. (Brusila 2003, 137.)

Yleisilmeeltään aapinen on hyvin erilainen kuin kolme ensin esiteltyä oppikirjaa. Ensinnäkin kuvat ovat nelivärisiä ja kuvia, samoin kuin tekstiä, on pienikokoiseen sivuun suhteutettuna paljon. Kirja itse on varsin pieni, vain hieman Pakkalan aapista suurempi. Muutamat kuvat kirjan loppupuolella on painettu mustalla ja punaisella värillä, luultavasti säästösyistä. *Kultainen aapinen* muistuttaa melko paljon Koivun kuvittamaa *Meidän lasten aapista* (1935), vaikka kuvitustyyli ei olekaan niin realistista.

Kirjan kannet ovat punaiset ja kummassakin kannessa poseeraa kultainen aapiskukko (Kuva 4). Aapisten uskollinen seuralainen on mukana siis tässäkin kirjassa. Kukko esiintyy muutamalla sisäsivullakin: yhdessä kuvassa kukko rohkaisee tyttöä harjoittelemaan lukemista. Alla oleva runo kertoo, että kukko lupaa munia tytölle

”pikkuisen makean munan” jos tyttö olisi oikein ahkera. Melko erikoinen lupaus, sillä eiväthän kukot muni. Toisessa kuvassa kukko makaa saunanlauteella hikisenä ja onnellisena, samalla kun muut eläimet paapovat tätä minkä kerkiävät.

Viides aapiseni on vuoden 1967 *Lasten oma aapinen*. Sen ovat laatineet Urho Somerkivi, Hellin Tynnel ja Inkeri Airola. Kuvitukset on tehnyt Usko Laukkanen. Kirjan kuvat ovat hyvin värikkäitä ja lennokkaita akvarelli- ja tussimaalauksia. Kansi muistuttaa *Meidän lasten aapista*, vaikka värit ovat erilaiset. (Kuva 5). Molemmat kirjat onkin kustantanut Otava. Aapisen kuvittajasta, Usko Laukkasesta, en löytänyt kirjallista tietoa, mutta kirjaston hyllyillä on lukuisia hänen kuvittamiaan aapisia ja muita lastenkirjoja.

Suomalainen koulu muuttui jälleen 1960–70-luvuilla, kun kansakoulusta ja oppikoulusta muodostettiin peruskoulu, josta tulikin koko kansan yhteinen perussivistyksen lähde. Muutosta alettiin työstää vuonna 1963 eduskunta-aloitteen pohjalta ja peruskouluun siirryttiin konkreettisesti 1970-luvun alussa pohjoisesta etelään edeten. (Kuikka 2001, 107.) 1980-luvun aapisia on todella vaikeaa löytää, koska sillä luvulla painetut aapiset ovat usein uusia painoksia edellisvuosina tehdyistä oppikirjoista. Kuvat ovat siis samat kuin esimerkiksi 1960- tai 1970-luvuilla, joten ne eivät tuo analyysiin uutta tietoa.

Kuudes tutkimuskohteeni on vuoden 1993 *Aapisten aapinen*, josta myös itse opin lukemaan. Kirjan nimen voi ymmärtää kahdella tavalla, mikä on voinut olla kirjoittajien tietoinen valinta. *Aapisten aapinen* tarkoittaa kuitenkin ”Aapisen perheen aapista” eikä niinkään sitä, että kyseinen kirja on ”kaikista paras aapinen”. Kirjan keskushenkilöitä ovatkin herra ja rouva Aapinen, joilla on 28 adoptoitua lasta. Lapset on nimetty aakkosten mukaan.

Kirjan lukuisat kuvat on tehnyt Erkki Alanen. Hänen on täytynyt viettää hiljaista elämää, sillä hänestä ei löytynyt minkäänlaista tietoa. Hänen kuvituksensa eroavat edellä esiteltyjen aapisten kuvista todella paljon, mikä selittynee ainakin sillä, että

pelkästään *Kultaisen aapisen* ja *Aapisten aapisen* painovuosien väliin jää liki neljäkymmentä vuotta. Pakkalan aapinen taas on 85 vuotta vanhempi.

Alasen kuvitukset kävisivät mihin tahansa satukirjaan. Ne ovat mielikuvituksellisia ja täynnä liikettä. Huumoria on paljon. Tekniikkana hän on käyttänyt akvarelleja, mutta kirjasta löytyy myös muutama puhdas lyijykynäpiirros. Kuvat ovat suuria ja ne levittäytyvät melkein poikkeuksetta aukeaman kummallekin sivulle.

Kansi on puhtaan valkoinen ja siinä on perhepotretti Aapisen perheestä (Kuva 6). Isä ja äiti istuvat ruskealla sohvalla ja kaikki 28 hyvin pienikokoista lasta ovat kerääntyneet kaikkialle heidän ympärilleen, kuka leipää mutustaen, kuka kirjaa lukien. Alasen kuvat ovat sellaisia, jotka jaksavat pitää lapsen mielenkiintoa yllä pitemmänkin ajan. Ne ovat niin täynnä yksityiskohtia, että vie aikansa ennen kuin lapsi on löytää kuvasta kaikki hahmot ja on ehtinyt nähdä mitä he tekevät.

On lukijan arvattavissa, että *Aapisten aapinen* on minulle itselleni tärkeä kirja. Äitini opetti minut lukemaan ennen kuin menin kouluun ja hän olikin valinnut minun opettamistani varten juuri *Aapisten aapisen*. Kun nyt seitsemäntoista vuotta myöhemmin näin aapisen, minusta tuntui että olin katsellut sen kuvia vasta eilen. *Aapisten aapisen* ja analyysini viimeisen aapisen julkaisuvuosien välissä tapahtui muutos Suomen opetussysteemissä. Vuosien 1990 ja 1996 laeilla taattiin kaikille alle kouluikäisille oikeus päivähoitoon, johon kuului myös esiopetus. Tällä oli suuri merkitys lasten siirtymisessä varsinaiseen peruskouluun, sillä lapset tutustuivat koulunkäyntiin jo 6-vuotiaina esikoulussa. (Vahtola 2003, 440.) Itse olin 6-vuotias vuonna 1994, mutta silloin esiopetusta ei ollut vielä saatavilla kotikunnassani, vaan ikäluokkani koulunkäynti alkoi ala-asteen ensimmäiseltä luokalta.

Analysoimistani aapisista uusin on *Tammen Kultainen aapinen*, joka ilmestyi vuonna 2002. Se on kooltaan melkein yhtä suuri kuin *Aapisten aapinen*. Kannen perusteella kirja näyttää enemmän satukirjalta kuin aapiselta (Kuva 7). Kirjan päähenkilöt Salli ja Topi ovat kirjaröykkiön keskellä ja näyttävät hyvin iloisilta. Salli on avaamassa kirjaa,

jonka sisältä nousee kultapölyä. Kirjan nimi ja selkämys ovat kullanväriset. Kirjan kuvitukset on tehnyt Mervi Lindman. Hänestä ei löytynyt mitään kirjallista tietoa, mutta Rovaniemen kaupunginkirjastossa on useita hänen kuvittamiaan lastenkirjoja, joista useimmat on kirjoittanut Tiina Nopola. *Tammen Kultaisen aapisen* kuvitukset hän on tehnyt akvarellitekniikalla.

Perhearvoja tarkastellessa valitsen kaikki ne kuvat, joissa esiintyy isä, äiti, lapsi, isovanhempi, joku muu sukulainen tai lemmikkieläin. Perheenjäsenet ovat kuvissa helposti tunnistettavissa ja usein myös teksti paljastaa henkilöiden roolit. Samalla tavalla toimin myös asuinmuotojen kanssa ja valitsen tutkittavaksi sellaiset piirrokset, joissa kuvataan henkilöiden asuinpaikkoja. Otan mukaan asumismuotojen analyysiin myös kuvat, joissa esiintyy läheisesti kotipaikkaan liittyviä asioita, kuten erilaisia kulkuneuvoja. Vieraat maat ja kulttuurit osiota varten valitsen aapisista sellaiset kuvitukset, joihin on kuvattu vieraan kulttuurin edustaja, hänen kotimaansa tai jokin eri kulttuuriin liittyvä tapa tai perinne. Samoin toimin myös isänmaallisuus ja uskonto-osion kohdalla ja valitsen käsiteltäviksi ne kuvat, joissa esiintyy Suomi lasten kotimaana sekä uskonnollisia aiheita.

2.2 Ikonografinen tutkimus

Metodina pro gradu-tutkielmassani käytän ikonografiaa, tarkalleen ottaen metodeja nimeltä Panofskyn toinen ja kolmas vaihe (Panofsky 1955, 55). Koska valitsemieni kuvien aikakausi vaikuttaa niin suoraan ja olennaisesti analyysin lopputuloksiin, ikonografia on sopiva metodi tutkielmalleni. Sen avulla voin löytää vastaukset tutkimuskysymyksiini, jotka vaativat historiallista näkökulmaa. Panofskyn toista vaihetta käytän analyysivaiheessa ja kolmatta etenkin yhteenveto-osioissa sekä luvussa 8.

Ikonografia on taidehistoriallinen kuvien lähestymistapa, jonka tavoitteena on kuvailla, luokitella ja tulkita taideteosten sisältöjä. Se yrittää löytää vastauksia kysymyksiin ”mitä taideteos esittää?” ”mikä on teoksen aihe?” ”kuinka se tulisi ymmärtää?”. Ikonografia siis tähtää kuvien aiheiden ja symboleiden selvittämiseen. Ikonografian tehtävänä on kuvien sisällön kuvailu, luokittelu ja tulkinta, tiivistetysti sanottuna kuvien sisältömaailman tutkiminen. Kun käytetään ikonografista tutkimusmenetelmää, on tunnistettava kuvien hahmot ja kyettävä selvittämään kuvien motiivit. Merkityksiä voivat tuottaa hahmojen henkilöllisyys, taustalla olevat tarinat sekä kuvista löytyvät viittaukset ja symbolit. Kuvien takaa löytyy monesti teksti, joka avaa kuvien merkityksiä. (Waenerberg 2012, 189–191.) Ikonografisessa tutkimuksessa on perinteisesti keskitytty kuvan merkityssisältöjen tarkasteluun, jolloin merkitysten alkulähteiden on katsottu löytyvän kuvan ulkopuolelta, erityisesti erilaisista kirjallisista teksteistä. (Kuusamo 1996, 60– 61.)

Näin on esimerkiksi tässä pro gradu -tutkielmassani, jossa aapisten kuvat ovat usein yhteyksissä kirjan tekstiin. Termi ikonografia tulee kreikan kielen sanoista *eikon* (kuva) ja *grafein* (kirjoittaminen), joten se nimensä mukaisesti tarkoittaa kuvan ja kirjoituksen sulautumista. (Seppä 2012, 103; Waenerberg 2012, 189–191.)

Termillä ikonografia on useampi merkitys, mutta tutkielmassani käytän sitä tarkoittaen aina ikonografista lähestymistapaa ja metodia. Usein ikonografiasta puhutaan kuitenkin myös kun kyseessä on jokin tietty teos, taiteilija tai aikakausi, jolloin viitataan teoksessa esiintyviin ikonografisiin piirteisiin. Tällaisia voivat olla esimerkiksi erilaiset figuurit ja tapahtumat, kuvatyypit ja niiden kehitys. Tästä esimerkkinä voisi olla kirkkotaiteen ikonografia, jolloin tarkoitetaan sen vakiintuneita kuvaustapoja ja toistuvia kuvatyyppejä. (Waenerberg 2012, 189–190.)

Ikonografia nähdään taidehistoriaan kuuluvana suuntauksena. Esittävän kuvataiteen vakiintuneiden kuvatyyppien selittämisen lisäksi se on historiallisesti orientoitunut oppiala. Keskeisimpiä ikonografian piirteitä ovat luokittelu ja kontekstualisointi. Ikonografia jakaa teokset luokkiin, ryhmiin ja perheisiin aiheen ja sisällön mukaan.

Kontekstualisointi auttaa näkemään tietyn teoksen ja sen motiivien ja teemojen kehityksen pitkän historiallisen jatkumon osana. Ikonografinen metodi pyrkiikin suhteuttamaan taideteoksen alkuperäiseen asiayhteyteen eli kontekstiin, kuten muihin teoksiin ja kirjallisiin lähteisiin. (Seppä 2012, 106.)

Ikonografia on kiinnostunut teoksen tekijän intentioista, joka erottaa ikonografian esimerkiksi semiotiikasta. Ikonografia haluaa selvittää tekijän alkuperäiset motiivit ja työssä heijastuvat tietoiset pyrkimykset. Ikonografinen analyysi on perinteisesti jaettu kahteen tasoon tai vaiheeseen, Erwin Panofskyn tulkintamallin mukaan. Ensimmäistä tasoa kutsutaan esi-ikonografiseksi kuvailuksi. Se keskittyy teoksen representatiiviseen puoleen. Esi-ikonografinen taso vastaa kysymyksiin, kuten ”mitä kuvassa näkyy ja tapahtuu?” Kuvassa näkyvien hahmojen tunnistamisen ohella esi-ikonografiseen vaiheeseen kuuluu myös tunnetilojen ja ilmeiden tunnistaminen ja hyvin tarkkaan kuvailuun sisältyvät myös esimerkiksi hahmojen vaatteet ja eleet. (Seppä 2012, 107; Waenerberg 2012, 193.) Käytän tätä vaihetta toisessa luvussa kuvaillessani aineistoni aapisia.

Ikonografian toista tasoa tai vaihetta kutsutaan ikonografiseksi analyysiksi. Toinen taso on kiinnostunut teoksen aiheeseen, vertauskuvallisiin merkityksiin ja viittauksiin sekä symboleihin. Lisäksi se pyrkii selvittämään myös tekijän intentiot ja ne symboliset ja allegoriset merkitykset joita ne ovat synnyttäneet. (Seppä 2012, 107; Waenerberg 2012, 193.)

Panofsky esittää ensimmäisestä ja toisesta vaiheesta arkielämän kuvauksen, joka avaa tulkintamallien ideaa. Hän käyttää esimerkkinä kadulla vastaan tulevaa tuttavaa, joka tervehtii hattua nostamalla. Se, että tunnistamme henkilön ja tapahtuman (hatunnosto) vie meidät ikonografian ensimmäiselle tasolle . Tällä tasolla nähdyn tulkitseminen tapahtuu yksinkertaisesti aiempien kokemusten avulla ja perustuu hahmojen ja tekojen tunnistamiseen. (Panofsky 1955, 51.) Voimme myös huomata tuttavan mielialan hänen käytöksestään. Mutta vaikka tunnistamme liikkeen ja teon (hatunnosto), emme voi ymmärtää sen merkitystä ellemme tunne, tässä tapauksessa 1950-luvun, länsimaista

tapakulttuuria. Antiikin kreikkalainen ei kykenisi tunnistamaan teon merkitystä samalla tavoin kuin 1950-luvulla elänyt länsimaalainen ihminen. Tämä vie meidät ikonografian toiselle tasolle, jossa merkitykset ja symbolit astuvat mukaan analyysiin. (Panofsky 1955, 52.)

Esimerkkinä kuvallisesta ikonografisesta tutkimuskohteesta voisi olla esimerkiksi Pablo Picasson La Guernica (1937). Esi-ikonografisella tasolla teoksesta voi tunnistaa härän ja hevosen hahmot, kauhun vallassa olevia ihmisiä sekä ruumiita ja palavia rakennuksia. Toisessa vaiheessa analyysiin otetaan mukaan teoksen syntyajankohta, historialliset tapahtumat ja teoksen nimi. Näiden tietojen perusteella voi olettaa, että kyseessä on narratiivinen kohtaus La Guernican kaupungissa tapahtuneesta pommituksesta vuonna 1937, Espanjan sisällissodan aikana.

Toisena esimerkkinä esittelen Nina Kokkisen artikkelin *Kerro, kerro kuvastin, ken on maassa syntisin - Lumikki-kuvitukset osana 1800- ja 1900-luvun vaihteen visuaalisia virtauksia* (2010). Artikkelissa tulee hyvin esille ikonografinen tutkimusmetodi ja miten sitä voi hyödyntää lastenkirjojen kuvitusten analyysissa.

Kokkinen analysoi artikkelissa Lumikki-sadun kuvituksia. Erityisesti hän pohtii Lumikin ja pahan äitipuolen hahmojen kuvaamista 1800–1900-lukujen vaihteessa. Aineistoa tutkiessaan Kokkinen huomasi, että sadun kuvitukset keskittyivät näihin kahteen vastakkaiseen naishahmoon, uinuvaan prinsessaan ja taikapeilinsä ääreen asettautuneeseen kuningattareen. Kokkisen tavoitteena olikin tutkia vuosisadan vaihteen naiskuvaa. Sitä, millaista kuvaa piirrettiin sadun naisista – puhtoisesta, uinuvasta Lumikista, ja pahasta ja turhamaisesta äitipuolesta. (Brusila & Mäkiranta 2010, 11–12.)

Kokkinen tarkastelee Lumikki-sadun kuvituksia sekä poikittais- että pitkittäislinjalla. Poikittainen linja tarkoittaa tässä tapauksessa sitä, että hän tarkastelee viime vuosisadan vaihteen kuvituksia omassa aikakaudessaan, intertekstuaalisella poikittaislinjalla. Miten tuolloin ymmärrettiin kuvia uinuvista naisista tai sellaisista, jotka katselivat itseään peilistä? Kokkinen tarkastelee Lumikki-kuvia myös pitkittäislinjalla, ja löytää monia

vertailukohteita historian eri aikakausilta, jopa antiikin Kreikasta asti. Tällä tavoin tutkimustulokset auttavat rakentamaan 1800–1900 -lukujen Lumikki-kuvista monipuolisemman analyysin. (Brusila & Mäkiranta 2010, 13–15.)

Vaikka ikonografia on tärkeä taidehistorian tutkimusmetodi, on sekin saanut osakseen kritiikkiä. Kritiikkiä on saanut se, että ikonografia ei huomioi tarpeeksi tutkijan oman aseman tiedostamista eikä sitä, että tällä on osuus käytetyn tutkimuskontekstin luojana. Ikonografiaan kuuluu myös taiteilijan intentioiden selvittäminen, mikä ei tutkimusmetodia kritisoivien mielestä ole mahdollista, jos taiteilija eli kaukana menneisyydessä. Kritiikkiä onkin annettu ikonografian liian positiivisesta lähestymistavasta ja siitä, että ikonografia uskoo varman tiedon mahdollisuuteen. Kritisoijien mielestä ikonografia yrittää esittää faktoja, vaikka tosiasiassa se voi liikkua vain hypoteesien keskellä. (Seppä 2012, 108–109; Waenerberg 2012, 204.)

Erwin Panofskyn tulkintamalliin kuuluu myös kolmas vaihe, jota kutsutaan ikonologiseksi tulkinnaksi. Käytän tätä vaihetta analyysissani, sillä siihen kuuluu olennaisena osana historialliset tekijät. Ikonologia nähdään ”ikonografian jatkeena tarkoituksenaan tutkia sosiaalisten ja kulttuuristen arvojen, ideologioiden ja aatteiden heijastumista visuaalisissa taiteissa ja kuvastoissa”. Kun ikonografinen analyysi keskittyy teosten kuvailuun ja luokitteluun, ikonologia syventyy sen sijaan teosten varsinaiseen merkitykseen ja koettaa selvittää, mistä syistä teos tehtiin juuri kyseisellä tavalla. Ikonologista tulkintamallia käytetään, kun tarkastellaan taiteilijan käyttämiä muotoja, aiheita ja symboleita ja halutaan tietää, miten ne kytkeytyvät tiettyyn kulttuuriin tiettynä historiallisena hetkenä, minkälaisiin arvoihin, ihanteisiin ja maailmankatsomuksiin. (Waenerberg 2012, 211–212.)

Pro gradu -tutkielmassani kysyn, miten perhe ja perheihanteet ovat muuttuneet aapisten kuvien mukaan 1900-luvun kuluessa. Siksi tulen käyttämään erityisesti Panofskyn tulkintamallin kolmatta vaihetta. Taideteokset, kuten myös aapisten kuvat, ovat historiallisia dokumentteja, jotka ovat suorassa yhteydessä aikakautensa ja tekijänsä aatemaailmaan.

Voimme jatkaa Panofskyn arkielämän esimerkin tarkastelua kolmanteen vaiheeseen, ikonologiaan. Toisessa vaiheessa pääsimme jo hatunnoston kulttuuriseen ja ajalliseen merkitykseen, mutta ikonologia menee vielä syvemmälle. Tuttavan persoona koostuu monesta eri tekijästä, jotka heijastavat hänen aikakauttaan ja jotka saivat hänet nostamaan meille hattua. Hänen aikakautensa, kansallisuutensa, sosiaalinen asemansa, koulutustaustansa, aiemmat elämänkokemukset ja senhetkinen ympäristö, vaikuttavat kaikki osaltaan hänen tekoonsa. Samalla hänen hatunnostonsa liittyy mukaan kaikkiin muihinkin yksittäisiin ihmisten tekoihin ja ne luovat yhdessä aikakautensa tietoa. Sama pätee myös toisinpäin: aikakausi muokkaa yksittäisiä tekoja. (Panofsky 1955, 53.)

3 Oppikirjojen kuvittaminen

3.1 Mitä kuvittaminen on?

Kuvitus eli illustraatio on kuvalaji, joka voi olla esimerkiksi piirros, maalaus, valokuva, animaatio tai jokin muu kuva. Kuvitukselle on ominaista, että sen lähtökohtana on teksti ja että aiheena oleva asia on tärkeämpi kuin itse kuvan tyyli, tekniikka tai muoto. Joskus kuvituskuva voi olla myös itsenäinen, kertova kuva ilman tekstiä. (Bengtsson 2002, 13.)

Bengtssonin (2002) mukaan sana illustraatio tulee latinan kielen verbistä *illustrare*, valaista. Sanan alkuperä on sen merkitystä hyvin kuvaava, sillä kuvituksen tarkoitus on useissa tapauksissa tekstin havainnollistaminen, elävöittäminen, koristaminen ja selkeyttäminen. Sanonta ”kuva kertoo enemmän kuin tuhat sanaa” ei turhaan elä niin vahvasti kielessämme. (Bengtsson 2002, 14.)

Hyvin pitkään piirtäminen oli ainoa kuvittamisen keino, sillä valokuvauksen ja kirjapainotekniikan yhdistämistä ei ollut vielä keksitty. Suosittu kuvittamistekniikka oli puupiirros, jossa kuva kohoaa muuta painotasoa korkeammalle. Tämä kohopainotekniikka on kuitenkin hidas, joten kuvittamiselle oli onni, että 1700-luvun lopulla keksittiin kivipiirrostekniikka. Väitetään, että se keksittiin sattumalta erään kirjanpainajan havaitessa, ettei vesi tartu sileälle kalkkikivelle rasvaisella liidulla piirrettyyn viivaan. Viiva hylki vettä muttei painoväriä, joka ei taas vuorostaan tarttunut kosteaan kiveen. Kun kiveä vasten sitten painettiin paperi, saatiin kopio kuvasta. (Lappalainen 1992, 103.)

Suomeen perustettiin ensimmäinen kivipaino vuonna 1814. Suomalainen kuvittaminen mullistui kuitenkin vasta 1900-luvun vaihteessa, kun muun muassa oppikirjoihin ilmestyivät ensimmäiset valokuvat. Niistä hyötyivät eniten maantieteen ja eläinopin kirjat, joiden sivuilla oppilaat näkivät nyt ensi kertaa kuvia kaukaisista maista ja

erikoisista eläimistä. Värikuvat ja -piirrokset tulivat suomalaisiin oppikirjoihin vasta toisen maailmansodan jälkeen, mutta ne saivat pian aikaan sen, että melkein kaikki peruskoulun oppikirjat painettiin nelivärisiksi. Lukijat olivat tottuneet väreihin, joten niiden puute olisi heikentänyt teosten kiinnostavuutta jopa niiden kirjojen kohdalla, jotka sisälsivät pelkästään tekstiä. (Lappalainen 1992, 163–165.)

Nykyään kuvittajan tärkein työväline on usein tietokone, vaikka perinteisten tekniikoiden käyttäjiä löytyy yhä. Varsinkin lastenkirjojen kuvitukset tehdään yhä usein kynillä, vesiväreillä, peiteväreillä tai liiduilla. Tietokone on kuitenkin yhä useammin apuväline. Tietokonegrafiikka on paitsi monipuolistanut, myös nopeuttanut ja helpottanut kuvien tekemistä ja niiden välittämistä eteenpäin. Kuvittamisesta onkin tullut hyvin suosittu osa näkyvää mediaa. (Bengtsson, 2002, 15.)

Oppikirjojen kuvitus on yksi kuvittamisen tärkeä osa-alue, muttei suinkaan ainoa sellainen. Monet käyttöohjeet sisältävät havainnollistavia kuvia. Liikennemerkeissä on kuvia, joiden merkitys avautuu myös niille, jotka eivät tiedä niiden sanomaa etukäteen. Ulkomaille matkustettaessa saattaa törmätä tällaiseen uudennäköiseen liikennemerkkiin. On melko todennäköistä, että sen viesti on kuitenkin helposti ja nopeasti ymmärrettävissä, sillä liikennemerkkien kuvat ovat selkeitä ja yksinkertaisia. Tällaisia informaatiografiikkaan kuuluvia kuvia ovat myös mm. kartat, opasteet, kaaviot ja aikajanat. (Bengtsson, 2002, 15.)

Tiede ja tekniikka tarvitsevat kuvia havainnollistamaan tutkimuskohteitaan. Mainokset, joihin itse kukin törmää päivittäin, osaavat käyttää kuvittamista taitavasti hyödykseen. Markkinointimateriaalit ovatkin pullollaan houkuttelevia kuvia, jotka ovat tärkeässä asemassa myynnin lisääjinä. Melkein jokaisessa sanoma- tai aikakauslehdessä on kuvia koristeena tai kantaaottavana äänenä. Pilakuvat ottavat usein esille pinnalla olevia uutisia osuvasti ja huumorilla höystettynä. (Bengtsson, 2002, 16.) Kun ajatellaan kuvittamista, monille tulevat varmasti ensimmäiseksi mieleen satukirjojen kuvitukset. Von Wrightin veljekset Magnus, Wilhelm ja Ferdinand, Tove Jansson ja Rudolf Koivu ovat tunnettuja suomalaisia kuvittajia. Rudolf Koivu on kuvittanut muun muassa

Meidän lasten aapisen (1935), joka on mukana analyysissani.

Kuvittamisen luonnetta tarkasteltaessa on syytä huomioida myös itse kuvittajan rooli. Ensinnäkin kuvittaminen on usein tilaustyötä, joten tilaajan toivomukset tulee ottaa huomioon kuvia tehdessä. Lisäksi kuvien alisteisuus tekstille rajoittaa työskentelyä. Siksi kuvittajan ammatin harjoittaminen ei yleensä olekaan niin vapaata kuin itsenäisellä taiteilijalla. Kuvittajalla on tästä huolimatta ainutlaatuinen mahdollisuus tuoda kuvissaan esille omaa näkemystään tarinasta.

Kirjailija ei kuvaa tekstissään kaikkea, vaan jättää aukkoja, jotka lukijan oma mielikuvitus täyttää. Kuvittajalle tämä on mielenkiintoinen haaste. Hyväksi esimerkiksi käy Raul Roineen vuonna 1954 julkaistu satu nimeltä *Jouluyö*. Tarina alkaa seuraavalla lauseella: ”Kaukana etelässä riehui sota, suuri valtakunta kukisti pienen valtakunnan ja sen pienen valtakunnan kuninkaanpoika pääsi töin tuskin vihollisiaan pakoon.” Tapahtumapaikkana on ”kaukainen etelä”, jota ei kuvailla sen tarkemmin. Siksi kuvittaja voikin itse päättää ja suunnitella, paitsi jos tilaajalla on erityistoiveita, juuri sellaisen kaukaisen etelän, joka miellyttää häntä eniten ja jonka hän itse näkee mielikuvissaan. Myöskään kuninkaanpoikaa ei luonnehdita enempää, ei hänen ikäänsä eikä ulkonäköään. Hän voisi siten olla aikuinen, vaaleakutrinen nuorukainen tai vaikka kymmenvuotias tummaihoinen poika. Kuvittajat ovat käyttäneet omaa mielikuvitustaan myös esimerkiksi H. C. Andersenin Lumikuningatarta kuvittaessa, sillä sadun hahmoista löytyy useita eri versioita. (Ylimartimo 2002, 11–15.)

3.2 Miksi oppikirjat tarvitsevat kuvituksia?

Nykyään oppikirjat, varsinkin alakoululaisille tarkoitetut kirjat, ovat täynnä toistaan värikkäämpiä kuvia ja mitä mielikuvituksellisimpia satuhahmoja, jotka seuraavat lasta tämän oppimisessa. Erityisesti aapiset ovat 2000-luvulla alkaneet muistuttaa yhä

enemmän satukirjoja. Mutta ovatko tällaiset oppikirjojen kuvitukset pelkkiä koristeita vai ymmärtämisen apuvälineitä?

Matti Hannus on tutkinut oppikirjojen kuvitusten merkitystä muun muassa silmänliikkeiden mittauksilla. Hän tutki vuonna 1996 kahden turkulaisen alakoulun neljänsien luokkien oppilaita, joiden joukossa oli sekä lahjakkaita että ei-lahjakkaita oppilaita. Testi suoritettiin silmänliikelaboratoriossa näyttämällä oppilaille neljännen luokan biologian kirjasta kuusi edustavaa aukeamaa, joissa kuvitus oli selvästi tekstin tukena. Tulokset olivat yllättäviä. (Hannus 1996, 137.)

Testissä havaittiin, että kuvitus vaikutti oppimista lisäävästi varsinkin koulutyyppiseen, yleiseen oppimiseen. Kuvat auttoivat oppilaita muistamaan faktoja ja ymmärtämään sisältöjä, mutta ne eivät auttaneet aineiston palauttamisessa muistiin. Faktojen muistaminen korostui, kun kuva, sisältö ja tehtävä liittyivät olennaisesti toisiinsa. Yllättävää kuitenkin on, että oppimista tehostava vaikutus oli vain noin 4 %. Lisäksi ei-lahjakkaat oppilaat eivät tutkimuksen mukaan hyötyneet kuvista sen enempää kuin lahjakkaat oppilaat. Hannuksen mukaan kuvien merkitystä oppikirjoille onkin yleisesti liioiteltu. Tätä hän perustelee myös sillä, että tutkimustulostensa mukaan lapsi käyttää aukeamaa tutkiessaan tekstin prosessointiin 94 % ajasta, kun taas kuvia hän katselee vaivaiset 6 % ajasta. Siksi Hannus esittääkin kysymyksen, että miksi oppikirjoissa oikeastaan on kuvia, jos niitä ei katsota ja jos ne eivät lisää oppimista kuin tietyillä ehdoilla. Hän kuitenkin myöntää, että kuvilla voi olla dekoratiivisia, eli koristeellisia, motivationaalisia sekä emotionaalisia merkityksiä. (Hannus 1996, 137.)

Myös Anja Hatva tarkastelee kuvitusten merkitystä lasten oppimiselle kirjassaan *Kuvittaminen*. Hän esittelee monia eri tutkimuksia, joiden mukaan kuvilla on oppimiselle positiivinen vaikutus. Mielenkiintoista on, että hän ottaa esille muun muassa edellä mainitun Hannuksen vuoden 1987 tutkimuksen, jonka kokeissa näytettiin lapsille värivalokuvia, viivapiirroksia, väripiirroksia ja mustavalkovalokuvia, ja tutkittiin niiden vaikutusta opittavan asian ymmärtämiseen. Parhaiten toimivat väripiirroskuvat, joista hyötyivät eniten nuorimmat lapset ja vähemmän lahjakkaat.

Hatva esittääkin kirjassaan, että värillisten piirrosten, ei siis valokuvien, on todettu tehostavan oppimista. Kuvien käyttö voi auttaa erityisesti ei-lahjakkaita ja nuorimpia lapsia. Kuvat tukevat työmuistia ja ne voivat laajentaa lapsen käsitystä häntä ympäröivästä maailmasta. (Hatva 1993, 53.)

Hatva esittelee myös lisää perusteluita kuvien tärkeydelle. Kuvituskuvalla, kuten millä tahansa taideteoksella, on tehtävänään antaa katsojalle lahjaksi visuaalisia ja emotionaalisia kokemuksia. Kuvalla, varsinkin elokuvalla, on usein taipumus herättää meissä suuria tunteita, ja melkein jokainen meistä on varmasti ainakin kerran elämässään itkeskellyt salaa elokuvateatterin pimeydessä. Kuvat voivat herättää hyvin erilaisia tunteita: ne voivat yllättää, ihastuttaa, pelottaa, liikuttaa tai vaikkapa suututtaa. Tällaiset emootiot pitävät yllä motivaatiota, joten niillä on merkitystä myös oppimisen kannalta. Lapset saavat kuvista lisäksi esteettisiä elämyksiä ja ne ovat hyvä keino oman kulttuurin mukaisten kuvaustapojen opettamiseen. (Hatva 1993, 116–117.)

Kuten edellä oli mahdollista huomata, kuvien merkitystä oppikirjoille käsittelevät tutkimukset saattavat tuottaa ristiriitaisia tuloksia siitä, onko kuvista todella hyötyä vai haittaa. Mutta useissa tutkimuksissa oppimista tutkitaan lähinnä mekaanisena toimenpiteenä, jonka tavoitteena on muistaa oppikirjassa olevan tekstin sisältö. Luetun ymmärtäminen, maailmankuvan laajentuminen ja mielikuvituksen kehittyminen eivät siten ole tavoitteena. Entä jos kuviteltaisiin, että oppikirjoista, myös aapisesta, poistettaisiin kaikki kuvat, mitä tapahtuisikaan? Kuinka moni lapsi saataisiin pidettyä aapisen äärellä, jos siinä ei olisi lainkaan kuvia? Harva aikuinenkaan haluaisi opiskella esimerkiksi uutta kieltä kirjasta, jossa on tekstin lisäksi vain haalean värisiä palkkeja joka toisella sivulla. Ainakin itse lukisin mieluummin kirjaa, jossa on paljon värikkäitä valokuvia kyseisestä maasta, jossa kieltä puhutaan. Jos siis aikuinenkin arvostaa kuvia, miten voisimme kuvitella, että lapsi jaksaisi pitää motivaationsa yllä ilman niitä?

Hatvan mukaan yhden kuvan ei välttämättä tarvitse kattaa kaikkia niitä merkityksiä, joita oppikirjan kuvalla voi olla. Kirjan eri kuvien välille voidaan muodostaa ikään kuin työnjako, jolloin osa kuvista kiinnittää lapsen huomion tekstiin, toiset tiedottavat ja

herättävät mielenkiintoa ja jotkut kuvat motivoivat esteettisyydellään. Niin kauan kuin kuvituksella on edes yksi näistä tehtävistä, se ei ole Hatvan mukaan tarpeeton. (Hatva 1993, 133.)

Kuvitusten tarpeellisuus oppikirjoissa ei ole uusi huomio. Aineistooni kuuluvassa aapisessa nimeltä *Meidän lasten aapinen* (1935) kuuluu osio, jossa on tietoja aapista käyttävälle opettajalle. Siinä Aapisen tekijä Aukusti Salo kertoo, että

> ”lapsen ensimmäisessä koulukirjassa on häntä viehättävä ja hänen työtehoonsa kohottavasti vaikuttava värikuvitus erittäin tärkeä. Voimmepa sanoa, että ensimmäisen koulukirjan miellyttävyydestä riippuu suuressa määrin hänen suhteensa yleensäkin kirjoihin. Siitä syystä värikuvitus tässä aapisessa on ulotettu koko kirjaan. Kasvatukselliselta kannalta on niin ikään tärkeätä, että kuvitus on taiteellisesti arvokas, mutta samalla lapsen sielunelämän syvään tuntemiseen pohjautuva. Nämä vaatimukset loistavalla tavalla täyttävästä kuvituksesta olen suuresti kiitollinen taiteilija R. Koivulle”.

Salon sanoista on havaittavissa, että jo 1930-luvulla oppikirjojen kuvitusten merkitys tiedostettiin. Kirjoista haluttiin tehdä mahdollisimman kiinnostavan näköisiä, kuvitusten ja värien avulla.

4 Perheihanteet aapisten kuvissa

4.1 1900-luvun alun selkeät roolijaot (1908–1935)

Pakkalan *Aapinen* (1908) on perhearvojen kannalta mielenkiintoinen tutkimuskohde, sillä kirja ilmestyi melkein tasan sata vuotta sitten. Viime vuosisadan aikana Suomi koki paljon muutoksia, jotka vaikuttivat myös perheiden rakenteeseen ja yhteiskunnan arvoihin. Täytyy muistaa, että kun Pakkalan aapinen painettiin, Suomi kuului yhä Venäjään, eikä oppivelvollislakia ollut vielä säädetty. Oppivelvollisuus tuli pakolliseksi vasta vuonna 1921, minkä takia vuosisadan alussa vain noin kolmasosa lapsista kävi koulua (Häggman 2007, 18). Elämä oli kaikin tavoin hyvin erilaista kuin nyky-Suomessa.

Miehen ja naisen roolit käyvät kuvien kautta hyvin selväksi. Perheen isä kuvataan reippaana ja vahvana maalaismiehenä, joka työskentelee ulkona hattu päässä ja saappaat jalassa (Kuva 8). Kaikki kuvien aikuiset miehet tekevät jotain ulkotyötä. Yksi pilkkoo puita, toinen kalastaa ja kolmas teroittaa viikatettaan. Kirjassa on myös kuva sepästä työssään ja vanhasta ukosta tuohitossut jalassaan. Miehet tekivät kuvien perusteella töitä pääasiassa kotitilallaan, mutta tekstin mukaan isä saattoi olla töissä myös kodin ulkopuolella.

Naisen rooli perheessä oli hyvin erilainen kuin miehen. Hän hoiti lapset, kotieläimet ja epäilemättä myös ruoanlaiton, pyykkäämisen ja siivoamisen. Kirjassa on aukeama, jolla on neljä kuvaa naisen arkiaskareista (Kuva 9). Ensimmäisessä kuvassa nuori nainen antaa kahdelle lampaalle heinää. Naisella on lyhythihainen paita, pitkä hame ja valkoinen esiliina. Hänen hiuksensa ovat palmikolla. Toisessa kuvassa huivipäinen naishenkilö keritsee lammasta ja seuraavassa kuvassa nainen kehrää villasta lankaa. Viimeinen piirros kertoo meille nutturapäisestä naisesta, joka kutoo kangasta isoilla kangaspuilla. Kuvasarja on osa pitempää runoa, jossa lapsille selitetään asioiden

vaikutusta toisiin. Kasvata lampaita niin saat villaa, josta tehdään lankaa ja niin edelleen. Mutta koska nainen kuvataan näiden edellä mainittujen töiden tekijäksi, on melko varmaa, että nainen myös todellisuudessa teki nämä työt.

Vaikka naisten asemaan oli vähitellen 1800-luvun puolivälistä lähtien syntynyt teollistumisen aiheuttama murros, moni suomalaisnainen vietti elämänsä maataloustöissä, joskus jopa raskaissa, yleensä miehille tarkoitetuissa töissä (Haavio-Mannila 1984, 29). Pakkalan aapisen kuvissa naiset suorittavat perinteisesti naisten töiksi miellettyjä tehtäviä, mutta todellisuudessa suurin osa maanviljelykseen kuuluvista töistä tehtiin yhdessä. Erityisesti miehen ollessa kauppamatkoilla tai muuten poissa kotoa, nainen hoiti maanviljelystyöt (Haavio-Mannila 1984, 29-31). Mutta kuten aapisen kuvissa nähdään, esimerkiksi lampaiden keritseminen oli erityisesti naisten tehtävä. Lisäksi naisten töihin kuului karjanhoito. (Haavio-Mannila 1984, 31.)

Kirjassa on paljon kuvia lapsista. Suurimmassa osassa kuvista lapset leikkivät. He keinuvat, kalastavat, tekevät lumiukkoja, laskevat mäkeä, hiihtävät ja leikkivät lumisotaa. Lapsia oli perheissä 1800–1900-lukujen vaihteessa yleensä paljon, mikä näkyy myös aapisen kuvissa. Suomessa vallitsi 1900-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle asti familistinen perhekäsitys, jonka mukaan avioliiton perimmäinen tarkoitus on perhe, joka toteutuu lasten kautta. Lapsia olikin paljon erityisesti kaupunkilaisperheissä. (Haavio-Mannila 1984, 64–65.)

Melkein kaikki lasten kuvat ovat hyväntuulisia ja iloisia, mutta kirjassa on yksi poikkeava kuva, jossa pieni poika kiertää kerjäämässä (Kuva 10). Hän on juuri menossa sisään jonkun pihaportista. Vihainen, haukkuva koira on häntä vastassa. Pojalla on ryysyiset vaatteet ja onneton ilme kasvoillaan. Jo kuva kertoo paljon, mutta kuvan alla oleva teksti täydentää tarinaa. Pojan isä on kuollut, eikä perheen äiti kykene elättämään lapsijoukkoaan. Siksi pojan, jonka nimi on Jussi, täytyy kerjätä. Tarinan mukaan Jussi tekisi mieluummin töitä, jos se vain olisi mahdollista.

Kirjasta löytyy toinenkin murheellinen kuva (Kuva 11). Lammen rannalla on pieni tölli ja aidan takaa kurkistelee lehmä. Taustalla on pimeä ja tiheä metsä. Kaksi lasta, tyttö ja poika, tekevät heinätöitä. Kuvassa ei ole muita ihmisiä. Kuvaa katsoessa tulee mieleen, että missä ovat lasten vanhemmat? Miksi pienet lapset joutuvat tekemään niin raskasta työtä? Tytön ilme on apea. Pojan kasvoja ei voi nähdä, koska hän on meihin selin. Teksti kertoo, että heilläkään ei ole enää isää ja äiti ”kulkee kylillä töissä, menee aamulla, tulee illalla”. Kun äiti on poissa kotoa, vastuu tilasta on kymmenvuotiaalla pojalla ja hänen seitsemänvuotiaalla siskollaan.

Vaikka esimerkiksi imeväisyyskuolleisuus pieneni huomattavasti 1900-luvun alusta lähtien, erilaiset tarttuvat taudit verottivat väestöä, mikä saattoi johtaa siihen, että lapset menettivät toisen ja molemmat vanhempansa. Esimerkiksi keuhkotuberkuloosin osuus kuolleista oli 15 % vielä vuonna 1930. Kymmenen vuotta Pakkalan aapisen ilmestymisen jälkeen Suomessa riehui espanjantauti, johon kuoli yhteensä noin 20 000–30 000 ihmistä. (Vahtola 2003, 301.)

Edellä esittelin kuvasarjan, joka alkaa lampaankasvatuksesta ja villan keritsemisestä. Kankaan kutomisen jälkeen runo kysyy ”mitä sillä saralla?” johon se itse vastaa ”lapsille takkia”. Kuvassa kaksi lasta on räätälin mitattavana, toisella taitaa jo olla uusi takki päällä. Tämän jälkeen runo esittää kysymyksen: ”Mitä niillä lapsilla?” jonka vastaus kuuluu: ”lastuja poimia”. Kuvassa kaksi lasta kantaa koria, joka on täynnä lastuja. Heidän takanaan on kolmas lapsi, joka on juuri kyykistynyt poimimaan maasta lisää lastuja. Runon ja sen kuvituksen perusteella lasten tehtävänä oli siis olla avuksi vanhemmilleen.

Suurin osa kuvien lapsista näyttää maalaisilta vaatimattomine vaatteineen. Kirjasta löytyy tosin yksi kuva, jossa tyttö ihailee uusia kenkiään. Hänellä on päällään ylellisen näköinen mekko, jossa on puhvihihat ja pitsiröyhelöä. Kengät ovat pienet ja sirot ja niissä on rusetit. Tyttö ei näytä lainkaan maalaiselta, mutta hänen vieressään seisova nainen, joka on luultavasti tytön äiti, on pukeutunut tavalliseen pitkään hameeseen, hartiahuiviin ja esiliinaan. Henkilöt ovat olohuoneessa ja hienoista huonekaluista

päätelleen kyseessä on varakas kaupunkilaisperhe. Kuvan alla on lyhyt tarina, joka kertoo tytön saaneen uudet kengät. Ei liene sattumaa, että uusien kenkien saaja on juuri varakkaan perheen tytär.

Veikon ja Siskon aapiskirjassa (1929) on paljon vähemmän perheeseen liittyviä kuvia kuin Pakkalan *Aapisessa* (1908). Silti niistä muutamasta kuvasta voi nähdä sen ihanteen, että kodin raskaat työt hoitaa edelleen isä ja lasten työtä on leikkiminen. Isä pilkkoo puita, metsästää ja kalastaa. Lapset uivat, kiikkuvat keinuhevosella, leikkivät kauppaa tai nukkuvat onnellisen näköisinä. On ymmärrettävää, että aapisen kaltaiseen kirjaan on haluttu laittaa kauniita ja onnea hehkuvia kuvia lasten elämästä, varsinkin sodan julmuuksien jälkeen. *Veikon ja Siskon aapiskirjaa* käyttäneet lapset olivat syntyneet muutamia vuosia sisällissodan jälkeen, joten he eivät olleet kokeneet ensimmäistä maailmansotaa eikä heidän isänsä ollut saanut surmaansa sodassa, jos hän oli vielä muuten elossa. Suomen sisällissota tunnetaan kuitenkin myös nimellä lasten sota, sillä yleensäkin sodan tavoin se kosketti tuhansia suomalaisia lapsia ja tuhosi heidän elämiään (Kaarninen 2008, 7). 15 000 lasta jäi orvoksi, ja noin 11 000 lapsen arveltiin olevan täysin yhteiskunnan varassa, usein siksi että heidän molemmat vanhempansa olivat kuolleet. (Kaarninen 2008, 21.)

Pahin tilanne oli punaisten lapsilla. 1418 isää ammuttiin ja 1831 kuoli vankileirillä. Yhteensä perheenisiä kuoli 4500 (Kaarninen 2008, 20). Sota ei kuitenkaan vaikuttanut lasten elämään vain vanhempien kohtalon kautta, sillä sodan aikana kuoli erityisesti pieniä lapsia nälkään, kylmyyteen ja sairauksiin. Monet näistä kuolleista lapsista olivat joutuneet vankileirille vanhempiensa mukana tai olivat syntyneet leirillä. Vankileirien olot olivat äärimmäisen vaikeat jopa aikuisille, joten ei ole yllättävää, että niin moni lapsi joutui luopumaan hengestään. (Kaarninen 2008, 8.)

Lasten vaikeudet eivät loppuneet sodan päätyttyä, sillä orpojen elämä oli vaikeaa ja punaleskien oli usein hankalaa pitää huolta perheestään. Ongelmana oli myös se, että punaorpoihin suhtauduttiin kielteisesti vielä vuosien ajan sisällissodan jälkeen. Suomen kansa jaettiin voittajiin ja häviäjiin, ja sama päti myös lapsiin: valkoiset orvot olivat

sankarien lapsia, punaiset orvot kapinallisten lapsia. (Kaarninen 2008, 8.)

Myös syntyvyys pieneni sodan jälkeen. Syntyvyyden aleneminen oli alkanut jo 1910-luvulla, varsinkin kaupungeissa, huolimatta siitä että ehkäisymenetelmät olivat vielä epävarmoja. 1920–30 -luvuilla syntyvyyden pienenemiseen vaikutti kuitenkin etenkin naimattomuus, joka oli huipullaan juuri noina vuosina. (Haavio-Mannila et al. 1984, 65.)

Kirjassa on hyvin vähän kuvia äideistä. Äidit ruokkivat eläimiä kuten kissoja ja sikoja (Kuva 12) ja pitävät kotityönsä ohella lapset kurissa. Eräs aapisen tarina kertoo kahdesta veljeksestä, jotka riitelevät leluhevosesta. Heidän äitinsä tulee ja ottaa heiltä lelun, eikä se ole enää kummankaan pojan oma. Tarinan kuvassa kaksi poikaa istuu maassa ja katsoo, kun huivipäinen nainen kävelee taloa kohti leluhevonen kainalossaan.

Sotien välisenä aikana naiset toimivat yhä enemmän eri ammateissa kodin ulkopuolella. Varsinkin kaupunkien palvelualat houkuttelivat naisia töihin. Työssä käyville naisille oli tyypillistä kuitenkin se, että he olivat usein naimattomia. Avioliiton solmittuaan nainen jäi lähes poikkeuksetta kotiin hoitamaan lapsiaan, mikä olikin naisen tehtävä ajan ihanteen mukaan. (Itälä 1993, 31–32.)

Mutta vaikka aapisen kuvissa nainen kuvataan lähes poikkeuksetta vaimona ja äitinä, naimattomuus ei ollut todellisuudessa lainkaan tavatonta. Naiset, erityisesti säätyläisnaiset, alkoivat 1800-luvun loppupuolelta lähtien pysytellä yhä enemmän naimattomina (Kostiainen 1985, 139). Naimattomuus oli yleisempää kaupungeissa kuin maaseudulla ja 1800-luvun puolivälistä lähtien kaupunkien säätyläisnaisista jopa 45–50 % eli ilman aviopuolisoa (Haavio-Mannila 1984, 58). Toisin kuin aapisten kuvissa voi nähdä, naisille aukeni 1800- ja 1900-lukujen taitteessa uusia mahdollisuuksia koulutuksen ja työnteon suhteen.

Naiset saivat esimerkiksi oikeuden suorittaa ylioppilastutkinnon ilman erivapauden anomista vuodesta 1901 lähtien, mikä oli tärkeää niin ammatin valinnassa kuin jatko-

opintojakin ajatellen. Kolme vuotta *Veikon ja Siskon aapiskirjan* ilmestymistä ennen, vuonna 1926, naiset saivat oikeuden tulla valituiksi valtion virkoihin ja saivat samat edut kuin miehet. Edistystä tapahtui myös naisopettajien asemassa, sillä he saivat lain mukaan samat oikeudet ja palkan kuin miespuoliset kollegansa. (Haavio-Mannila 1984, 49.) Vaikka naimattomuus oli varteenotettava vaihtoehto naisille jotka halusivat tuntea olevansa itsenäisiä sekä henkisesti että taloudellisesti, aapisten kuvien naiset kuvataan poikkeuksetta ajan ihanteen mukaan, kotona elävinä perheolentoina. Äitiys oli naisen keskeisin tehtävä ja avioliitto sen perusta (Kostiainen 1985, 142). Todellisuus oli kuitenkin se, että naimattomuus oli yleisintä juuri 1920- ja 30-luvuilla (Haavio-Mannila et al. 1984, 60).

Naisten pukeutuminen noudattaa kaikissa kuvissa samaa kaavaa: pitkä hame, esiliina ja huivi päässä, oli sitten kyseessä vanha tai nuori nainen. Tytöillä on mekot ja pojilla pusero ja polvihousut. Äidit itse ovat riuskoja ja melko vanhan näköisiä. Vaatteet valmistettiin vielä 1800-luvun lopulla pääasiassa kotona, mutta kaupunkilaismuoti alkoi yhä enemmän sanella sitä, miten ihmiset pukeutuivat. Monet nuoret alkoivat kokea perinteiset ja kotona tehdyt vaatteet noloiksi, mikä kuulostaa tutunoloiselta ongelmalta 2000-luvun ihmisen näkökulmasta. Vaikka aapisen kuvien naisilla on aina pitkät hameet, tosiasissa hameet alkoivat lyhentyä 1920- ja 1930-luvuilla. Myös kasvojen ehostaminen yleistyi ja kun naiset alkoivat 1930-luvulla käyttää vapaa-ajalla housuja, uskovaiset pitivät sitä lopun ajan merkkinä. (Vahtola 2003, 320–321.) Aapisten naiset ovatkin todellisiin kanssasisariinsa verrattuna varsin epämuodikkaita. Aapisten tekijät eivät ole selvästikään halunneet kuviin asusteita, joita saatettiin pitää jopa säädyttöminä.

Pakkalan *Aapisessa* (1908) oli kuva kerjäläispojasta nimeltä Jussi, joka kiersi talosta taloon kerjäämässä. *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* on hyvin samankaltainen tarina, mutta tällä kertaa pojan nimi on Yrjänä ja hän on orpo. Piirroskin on yllättävän samanlainen, vaikka kuva onkin kääntynyt peilikuvaksi (Kuva 13). Haukkuva koira on myös mukana.

Veikon ja Siskon aapiskirjassa tulevat isovanhemmat enemmän esille kuin Pakkalan *Aapisessa*, jossa he loistavat poissaolollaan. Isoäitejä ja isoisiä kuvaavat piirrokset heijastavat syvää kunnioitusta perheen vanhimpia kohtaan. Aivan kirjan alussa, kirjaimen M kohdalla, on kuva ”mummusta”, jonka vierellä on pieni tyttö (Kuva 14). Huivipäisen isoäidin ilme on tuima ja tiukka. Tyttö taas katsoo isoäitiään silmät suurina ja suu hieman avoinna. Tytön ilme on ihaileva.

Kirjan puolivälissä on lyhyt tarina isoisästä, jolla oli tapana maata uunin päällä. Eräänä päivänä hän ei enää jaksanut nousta uunin päälle ja pieni poika alkoi nauraa tälle. Kertoja toruu poikaa ja sanoo, että ”se ei ole naurun asia, että isoisä on vanha ja heikko. Mutta se on paha, että pojanpoika on nuori ja tuhma”. Kuvassa isoisä nojaa toisella kädellä keppiin, toisella uuniin ja näyttää huonovointiselta (Kuva 15). Poika seisoo kuvan toisella laidalla ja hymyilee ilkikurisesti. Tarinasta voi päätellä, että isovanhempia kohtaan oli käyttäydyttävä kunnioittavasti ja heidän vanhuutensa tuomia haasteita oli ymmärrettävä. *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* isovanhempia kuvataankin lämpimästi ja perheeseen tiiviisti kuuluvina henkilöinä.

Isä ja äiti kuvataan Rudolf Koivun kuvittamassa *Meidän lasten aapisessa* (1935) hyvin kaavamaisesti. Äiti kuvataan aina kotona ja isä pellolla töissä. Aapisen alkupuolella on kuva, jossa äiti ja poika katsovat, kun isä on kyntämässä peltoa hevosen avulla. Äiti on nostanut kätensä tervehdykseen ja tarkasti katsottuna voi nähdä isän vastaavan tervehdykseen. (Kuva 16) Hevosten hoitaminen oli perinteisesti miesten vastuulla (Haavio-Mannila 1984, 31.)

Äiti kuvataan *Meidän lasten aapisessa* lähes poikkeuksetta kotitöitä tekemässä tai lapsia hoitamassa. Hän on kaunis nuori nainen, jolla on nutturatukka ja siisti mutta yksinkertainen pitkä mekko. Äidillä on aina myös esiliina. Hän on lempeä hahmo, joka pitää huolen lapsista ja rakastaa heitä. Äiti on kodin kuningatar, kun taas isä on yhtä kuvaa lukuun ottamatta ulkona pellolla tai hevosten kanssa. Isä on vahva ja ahkera perheen pää, jolla on kaikesta työnpaljoudesta huolimatta aikaa myös leikkiä lastensa kanssa (Kuva 17). Hän on luja, turvallinen ja rakastaa lapsiaan. Isästä on vähän

vähemmän kuvia kuin äidistä. Lapset on hyvin luultavasti nähneet tosielämässäkin enemmän äitiään kuin isäänsä, joka on viettänyt päivät ulkotöissä.

Vaikka kirjan sivuilla naiset ovat lähes poikkeuksetta maataloustöissä, he siirtyivät vähitellen myös teollisiin ammatteihin. Kaupungistuminen muutti vähitellen yhteiskunnan rakenteita niin, että naisten määrä kaupungeissa alkoi tasaisesti nousta. Tämä vaikutti osaltaan naisten siirtymiseen yhä enemmän teollisten ammattien piiriin. Epäsuhta sukupuolien välillä suureni aina vuoteen 1920 asti, jonka jälkeen kaupungeissa oli noin 1200 naista 1000 miestä kohti. Maaseudulla miehiä ja naisia oli kuitenkin suunnilleen saman verran. (Haavio-Mannila 1984, 39.)

Vanhempien muodostama työnjako on tässäkin aapisessa hyvin selkeä. Kirjassa on sivun mittainen tarina nimeltä *Isä ja äiti*. Siinä tulee hyvin esille vuoden 1935 ajatus siitä, millaiset roolit isällä ja äidillä oli perheessä. Isästä sanotaan, että hän ”tekee työtä lastensa eduksi. Hän tekee työtä isänmaansa hyödyksi. Hän tekee työtä Jumalan kunniaksi”. Lapset kiittävät isää tämän työstä. Äidistä taas sanotaan, että hän ”tekee työtä lastensa hyväksi. Hän ompelee meille vaatteita. Hän keittää meille ruokaa”. Lapset kiittävät myös äitiä.

Kirjassa näkyykin kunnioitus, jota lapset tuntevat vanhempiaan kohtaan. Saman tekstin lopussa lukee, että ”Mielellämme me siis tottelemme vanhempiamme. Sydämestämme siis heitä rakastamme kaiken elinaikamme”. Kunnioitusta täytyy osoittaa myös isovanhempia kohtaan. Tosin aapisessa on vain muutama kuva isoäidistä, eikä isoisästä lainkaan. Isoäiti on kurttuinen, huivipäinen nainen, jota pikkupojat tervehtivät kohteliaasti hattua nostamalla (Kuva 18).

Erikoisuutena muihin aapisiin verrattuna *Meidän lasten aapisessa* on se, että siitä löytyy kaksi lyhyttä tekstiä sisaruksista. Vanhempien ja isovanhempien kunnioittaminen on tuttu ilmiö monissa aapisissa vuodesta huolimatta, mutta sisaruksia harvoin esiintyy muualla kuin kuvissa. *Meidän lasten aapisessa* myös esimerkiksi pikkusiskoja ja isoveljiä täytyy kunnioittaa ja rakastaa, koska he ovat tärkeä osa perhettä. *Meidän lasten*

aapisessa on todella paljon kuvia ja tarinoita, jotka selvästi yrittävät opettaa lapsille hyviä tapoja. Aapisen lapset ovat kilttejä toisilleen, vanhoille ihmisille ja kotieläimille. Vanhempia he kuuntelevat tarkkaavaisesti ja yrittävät ovat ahkeria. Kuten tuon ajan aapisille oli tyypillistä, kirjasta löytyy myös kiltin lapsen vastakohta. Se toimii lapselle vältettävänä esimerkkinä. Tuhma lapsi on nimeltään Yrjö. Tosin tarinan nimi on Mörökölli ja hän muistuttaakin saksalaista satuhahmoa *Struwwelpeteriä.* Yrjö ei halua että hänen tukkaansa leikataan, ja siksi hän onkin vetäytynyt yksin nurkkaan istumaan. Hänen ilmeensä on hyvin kiukkuinen ja synkkä ja ihonsa hieman vihertävä.

Lasten asema perheessä on kaksijakoinen. Hyvä lapsi auttaa vanhempiaan ja sisaruksiaan kotitöissä omasta tahdostaan, tietäen omat velvollisuutensa. Mutta lähes kaikki aapisen kuvat esittävät leikkiviä lapsia. He uivat, hyppäävät hyppynarua, poimivat omenoita ja marjoja sekä keräävät sieniä. Koska suurin osa kuvista on kesäkuvia, lapset viettävät melkein kaiken aikansa ulkona leikkien. Talvellakin vietetään paljon aikaa ulkona, hiihtäen ja luistellen. Lapset siis osallistuivat myös kotitöihin, mutta heidän ensisijainen työnsä oli leikkiä muiden lasten kanssa.

Meidän lasten aapisessa esiintyy hevosten ja lehmien lisäksi paljon erilaisia eläimiä. Tämä saattaa osaksi johtua kuvittajan Rudolf Koivun mieltymyksestä eläimiin, mutta se kertoo meille myös siitä, että aapisen perhe elää läheisessä suhteessa luontoon. Kirjassa esiintyy hyvin paljon kissoja ja koiria sekä lampaita, hiiriä, etanoita, sikoja, kukkoja, oravia, karhu, jäniksiä ja pihalintuja.

4.2 Suurperheiden elämää (1956–1967)

Kultainen aapinen (1956) on täynnä kuvia lapsista ja lasten elämään kuuluvista asioista, joten niiden kautta voi ymmärtää varsinkin perheen lasten 1950-luvun elämänmenoa. Perheet ja etenkin lapset ovat hyvin tärkeässä osassa *Kultaista aapista*, jossa näkyvät

suuret ikäluokat.

Jos *Veikon ja Siskon aapiskirjan* (1929) äiti on huivipäinen, vanhahko nainen, niin *Kultaisen aapisen* äiti on nuori ja kaunis. Hän hoitaa lapsiaan hellästi ja on kaikin puolin oiva esimerkki kaikille äidiksi haluaville. Kirjan alkusivuilla on kuva, jossa äiti tuudittaa sylissään itkevää lasta (Kuva 19). Vierellä pienokaisen isosisko katselee vauvaa. Äiti on lapsen huudosta huolimatta rauhallinen ja onnellisen näköinen; hän muistuttaa hieman taidehistorian Neitsyt Mariaa. Hänen punainen, valkoisin sydämin koristeltu esiliinansa vielä korostaa hänen rakastavaa luonnettaan. Hänen vaatteensa ovat yhä 1900-luvun alun malliset, tosin hame ei enää ulotu lattiaan.

Miesten ja naisten tekemissä töissä tapahtui edelleen muutosta, jonka suuntana oli teollisten ammattien lisääntyminen. Vuonna 1950 kaikista suomalaisista naisista toimi ammatissa 38,5 %, kun taas miesten luku oli 61,1. Tärkein muutos oli maa- ja metsätaloudessa toimivien naisten osuuden väheneminen. (Haavio-Mannila 1984, 36–37.) Tämä muutos ei näy *Kultaisessa aapisessa* naisten kohdalla, mutta miehet kuvataan aiempaa enemmän muissa kuin maataloustöissä.

Kultaisen aapisen naisten herkkyys ja olemus kodin hengettärenä on kaunis kuvaus suomalaisesta naisesta, joka todellisuudessa oli kuitenkin joutunut kokemaan talvi- ja jatkosodan murheet ja haasteet. Sota ja sen jälkiseuraukset eivät näy aapisen henkilöiden elämässä, mutta ymmärrettävästi ihmiset ovatkin tehneet kaikkensa unohtaakseen ja jatkaakseen eteenpäin. Esimerkiksi maaseudun naiset joutuivat ottamaan vastuun kotitilasta, kun aviopuoliso tai perheen vanhimmat pojat olivat asepalveluksessa. 65 % kaikista 20-49- vuotiaista miehistä joutui jättämään kotinsa ja maatiloille jäi vain sairaita, iäkkäitä tai muuten armeijaan soveltumattomia miehiä. (Raitis 1993, 75.) Naiset toimivat toisen maailmansodan aikana myös monissa vapaehtoisissa avustustehtävissä. Suurin naisjärjestö oli Lotta Svärd (Raitis 1993, 131).

Sota toi väistämättä tullessaan myös läheisten kuoleman, josta suomalaiset, erityisesti naiset ja lapset, olivat joutuneet kärsimään jo sisällissodan aikaan. Talvi- ja jatkosodan

seurauksena 100 000 vanhempaa menetti lapsensa ja 50 000 lasta jäi orvoksi. Sodan seurauksena syntyi myös paljon leskiä, yhteensä noin 30 000, joista suurin osa oli alle 40-vuotiaita. (Raitis 1993, 247.) *Kultaisen aapisen* perheissä on kuitenkin aina isä ja äiti, mikä oli varmasti niin lasten kuin vanhempienkin toivoma ihannetilanne.

Lapset osallistuvat kuvissa hyvin mielellään kotiaskareisiin, kuten piparkakkujen leipomiseen. Eräässä piirroksessa (Kuva 20) äiti kaulitsee taikinaa ja pieni tytär seuraa vieressä ja hänen eleestään päätellen hän ilmeisesti haluaa maistaa taikinaa. Äiti hymyilee tytölle sievästi. Äidin rooli kuvataan tässä aapisessa selvästi ruusuisemmaksi kuin Pakkalan *Aapisessa* (1908) tai *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* (1929).

Kaupunkilaislapsilla on kuvissa erilaisia askareita kuin maalaisserkuillaan. Esimerkiksi käy hyvin kuvasarja, joka kertoo Lassi-pojan ensimmäisestä itsenäisestä kauppareissusta (Kuva 21). Hän ei aluksi uskalla lähteä yksin kauppaan, koska pelkää eksyvänsä kaduilla ja äiti lähettää lopulta ostoksille pojan siskon. Lassia asia jää harmittamaan ja seuraavana päivänä hän käy yksin kaupassa ostamassa viisi munaa. Kuvassa Lassi on niin pieni, että hän hädin tuskin näkyy tiskin takaa. Hän nousee kerrostalonsa portaat erittäin varovaisesti ja saapuu kotiin. Viimeisessä kuvassa Lassi on vetänyt kotiin tulleen isän kädestä pitäen jääkaapille katsomaan munia, jotka hän kävi yksin ostamassa.

Perheen isä kuvataan joko maalaisena tai kaupunkilaisena. Kaupunkilaisisällä on puku päällä, kun taas maalaisversiolla on työpaita ja -housut ja jalassa saappaat. Molemmilla on usein lipallinen lakki päässä. Maalaisisä ei kuitenkaan kalpene kaupunkilaisen rinnalla, sillä hänen vaatteensa ovat ehjät ja tahrattomat ja hänen ryhtinsä on aivan yhtä hyvä. Itse asiassa kaikki *Kultaisen aapisen* isät ovat nuoria ja varsin komeita. Poikkeuksena voi mainita aukeaman, jolla esitellään eri ammatteja (Kuva 22). Kaikki kuvien ammatinharjoittajat ovat miehiä, sillä tämänkin aapisen kuvien mukaan äidit ovat edelleen kotona. Leipuri on pullea, räätäli pieni ja silmälasipäinen ja suutari viiksekäs ja perunanenäinen. Nuohooja on teini-ikäinen poika. Mutta komeus on tarttunut sellaisiin ammatteihin kuin liikennepoliisi ja palosotilas eli palomies, kuten

nykyään sanotaan. Näiden ammattien harjoittajia lapset yleensä pitävät sankarillisina, joten Karma on pitänyt huolen, että he myös näyttävät edustavilta sankareilta.

Veikon ja Siskon aapiskirjan (1929) isoäiti katsoo lapsenlastaan tuimasti, mutta *Kultaisen aapisen* mummo on kaikkea muuta kuin julmanoloinen. Hän keinuu tyynesti kiikkutuolissa ja pitää sylissään pientä poikaa (Kuva 23). Lattialla istuu tyttö, joka on painanut kasvonsa kämmeniin ja katselee isoäitiään ihaillen. Isoäiti on hänkin kaunis. Hänellä on tukka nutturalla, silmälasit ja hartiahuivi. Hän on juuri sellainen isoäiti, josta useimmat ihmiset haaveilevat. Toisessa kuvassa tyttö on hoitamassa kasvimaata mummonsa kanssa. Isoäiti on kyyristynyt kylvämään siemeniä, eikä näytä lainkaan vanhalta ja raihnaiselta. Vain tekstin perusteella hänet voi tunnistaa isoäidiksi. Tai ehkä sen perusteella, että hän on hieman pulskempi kuin kuvien solakat äidit.

Suuret ikäluokat näkyvät aapisessa, sillä lapsia on kuvien perheissä paljon. Sekä maalais- että kaupunkilaisperheissä lapsia näyttää olevan noin viisi tai kuusi. Lapset pitävät toisilleen seuraa: maalaislapset leikkivät pellolla, keräävät sieniä metsästä, onkivat ja hoitavat vanhempiensa kanssa kotieläimiä. Kaupunkilaislapset laskevat talvella mäkeä, luistelevat, hiihtävät ja leikkivät sisällä kotona nukeilla, lentokoneilla ja askartelevat. Yksi tyttö puistelee mattoa parvekkeella ja hänen veljensä lukee kirjaa. Toinen veli on juuri tullut ulkoa ja asettelee suksiaan eteiseen. Äiti valmistaa keittiössä ruokaa (Kuva 37).

Suurten ikäluokkien syntyminen toisen maailmansodan jälkeen näkyy selvästi *Kultaisessa aapisessa*. Kirjan ilmestymisen aikoihin vuonna 1956 väestönkasvu oli Suomessa yhä 5,7 %. Tähän vaikutti paitsi korkea avioituneisuus ja syntyvyys, myös imeväiskuolleisuuden väheneminen. Syntyvyys alkoi kuitenkin laskea 1950-luvun jälkeen. (Vahtola 2003, 408.)

Lasten oma aapinen (1967) jatkaa samaa linjaa edellisten aapisten kanssa. Kuvat ovat hyvin samankaltaisia, vaikka *Lasten omassa aapisessa* on enemmän vauhtia ja liikettä. Lapset ovat jatkuvassa liikkeessä leikkien yhdessä. Tässä aapisessa lapset eivät tee niin

paljon kotitöitä kuin aiemmissa kirjoissa. Melkein kaikki kuvat esittävätkin leikkiviä lapsia.

Tähän ovat varmasti syynä elintason nousu ja kaupungistuminen. *Lasten omassa aapisessa* on jo useita kaupunkiin liittyviä kuvia. Lasten ei enää tarvinnut auttaa kotitöissä niin paljon ja he käyttivätkin kuvien mukaan melkein kaiken aikansa leikkimiseen. Lasten leikit kuitenkin eroavat 2000-luvun lasten leikeistä. Suurin osa leikeistä kertovista kuvista on ulkokuvia, oli sitten kesä tai talvi.

Kuvissa lapset ovat aktiivisia ja muun muassa rakentavat itse leluja. He nikkaroivat pienoisveneitä ja lauttoja ja talvella tekevät lumiukkoja. Kesällä he uivat ja talvella hiihtävät. Suurin osa kirjan lapsista näyttää asuvan maaseudulla, joten kaiken edellä mainitun tekemiseen oli hyvät mahdollisuudet. Ei tarvinnut kuin astua kodin ovesta ulos. Lapsia on kuitenkin vähemmän kuin esimerkiksi *Kultaisessa aapisessa* (1956). Syntyvyys vähenikin tasaisesti suurten ikäluokkien syntymisen jälkeen. Yleisesti ottaen naiset synnyttivät myös myöhemmin kuin ennen. Tähän vaikutti muun muassa naisten yhä yleisempi kouluttautuminen. 1960-luvun lopulla 20–24 -vuotiaiden naisten opiskeleminen oli yleistä ja korkeakouluista valmistui yhtä paljon miehiä ja naisia. Enää 14 % 20–24- vuotiaista naisista sai vuosittain lapsen. Opiskelu ja äitinä toimiminen nähtiin vaikeaksi yhdistää. (Haavio-Mannila 1968, 46–47.)

Äiti ja isä kuvataan *Lasten omassa aapisessa* samaan tapaan kuin aiemmissakin aapisissa, mutta tässä kirjassa on kuitenkin jotain yllättävää. *Lasten omassa aapisessa* on nimittäin paljon kuvia isovanhemmista, jopa enemmän kuin isästä ja äidistä. Sivulla 24 oleva kuva kertoo hyvin *Lasten oman aapisen* aikaisesta suomalaisesta perheestä (Kuva 24). Kuva on ikään kuin perhepotretti, jossa poseeraavat kaikki perheenjäsenet. Kuvan alla lukee ”Koivulan perhe” ja henkilöiden nimet. Äidin ja isän lisäksi kuvassa on neljä lasta, mikä oli tavallinen lasten lukumäärä 60-luvulla, jolloin naisten keskimääräinen lapsiluku oli yli kolme (Vahtola 2003, 409.) Mielenkiintoisinta on kuitenkin se, että kuvassa ovat myös isoisä ja isoäiti, vieläpä aivan kuvan etuosassa. Isovanhemmat siis saattoivat vielä kuulua 1960-luvulla perheeseen, kun taas nyt 2000-

luvulla se on hyvin poikkeuksellista.

Isoäiti on lempeä vanha muori, jolla on harmaa nuttura ja silmälasit. Hän tekee samoja asioita kuin lasten äiti, mutta lisäksi hän myös laulaa lauluja ja kertoo tarinoita. Hän käy myös peittelemässä lapset nukkumaan. Isoisää ei nähdä niin monessa kuvassa kuin isoäitiä, mutta hän vaikuttaa olevan luonteeltaan samankaltainen kuin isoäiti, tosin hiljaisempi. Sukkien parsimisen sijaan hän lukee sanomalehteä. Vaikka *Meidän lasten aapisessa* esiintyy paljon isovanhempia, todellisessa elämässä tilanne oli kuitenkin hieman erilainen. Enää 5% suomalaisista asui 1960-luvulla vanhempiensa tai appivanhempiensa kanssa samassa taloudessa (Haavio-Mannila et al. 1984, 125). Suomalainen ydinperhe oli vähitellen sulkemassa ovensa isovanhemmilta.

4.3 Muuttuva perhe (1993–2002)

Aapisten aapinen (1993) kertoo yhden perheen arjesta, mutta tämä perhe ei olekaan aivan tavallinen. Kaikki 28 vanhempiinsa verrattuna varsin pienikokoista lasta on adoptoitu. Lisäksi lapset ovat erinäköisiä ja -värisiä ja kaikilla on oma persoonallisuus ja omat harrastukset.

Vaikka Aapisen perheen elämä on satua, voi siinä silti nähdä ihanteita, joita pidetään tärkeinä. Tämä näkyy hyvin herra ja rouva Aapisessa. Herra Aapinen on vahva ja älykäs ja hän onkin keksijä. Hän näyttää kuvissa rauhalliselta ja melko totiselta. Hänellä on valkoinen kemistintakki ja silmälasit. Vaikka hän tekee töitä iltamyöhään, hän jaksaa silti viettää aikaa lastensa kanssa. Lapset pääsevät isän keksimän lentävän auton kyytiin ja pääsevät käyttämään myös toista keksintöä, herkkukonetta. Isä katsoo mielellään lasten itse tekemää näytelmää. Isä Aapista ei kuvata sankarina, vaan pikemminkin turvallisena ja vakaana perheen päänä, jota on helppo lähestyä. Hän on lempeä ja ymmärtäväinen. Nämä ominaisuudet ovat varmasti olleet tärkeitä 1990-luvulla, jolloin

esimerkiksi avioerot olivat jo hyvin yleisiä. Vuosittain yli kymmenentuhatta lasta joutui kokemaan avioeron (Vahtola 2003, 441). Koska useimmat lapset jäävät avioeron jälkeen äidin luokse asumaan, turvallinen ja lasten kanssa paljon aikaa viettävä Isä Aapinen oli luultavasti monelle lapselle hahmo, jonka he saattoivat nähdä ainoastaan aapisen kuvissa.

Rouva Aapinen on pirteä ja hieman hajamielinen. Hänen kirkkaanoranssit hiuksensa on sidottu pään päälle ponihännälle. Kirjan ensimmäisessä kuvassa hän on ulkona puutarhassa miehensä kanssa. Rouva Aapinen ruokkii lintuja toisella kädellään eikä huomaa, että kaataa vahingossa vettä kastelukannusta herra Aapisen housuille. Mies katsoo kummissaan taakseen, mutta ei näytä vihastuvan vaimolleen.

Äitinä rouva Aapinen on esimerkillinen. Hän viettää lastensa kanssa paljon aikaa: lukee iltasatuja, käy ulkoilemassa heidän kanssaan tai pitää heitä muuten vain hellästi sylissään (Kuva 25). Mutta hän arvostaa myös järjestystä ja hyviä tapoja. Yhdessä kuvassa hän mittaa tiimalasilla aikaa, joka lapsilta kuluu pukemiseen ennen päivällistä. Hänen ilmeensä ei ole kuitenkaan ankara. Päinvastoin, hän näyttää hieman huvittuneelta.

Äiti Aapinen vaikuttaa olevan hyvin rakastunut mieheensä. Hän katsoo tätä lempein ja arvostavin silmin ja yhdessä kuvassa rouva katselee kehystettyä hääkuvaansa suu hymyssä. Herra ja rouva Aapinen näyttävät olevan onnellinen aviopari. Avioliitto perustuikin 1960-luvun jälkeen kumppanuuteen, kun 1900-luvun alussa se oli ollut vielä harvinaista (Itälä 1993, 30).

Naisten ansiotyössä käynti oli 1990-luvulla jo yleistä, ja sen mahdollisti 1970-luvulla tapahtunut päivähoidon kehittäminen (Vahtola 2003, 440). Äiti Aapinen ei kuitenkaan vie 28 lastaan päivähoitoon, vaan hoitaa heitä kotona, eikä käy kodin ulkopuolella töissä. Ihanneäiti on vahvasti läsnä lasten elämässä, eikä eroa heistä edes osaksi päivää. Vaikka *Aapisten aapinen* ilmestyi vain 20 vuotta sitten, suomalaisten naisten tilanteessa oli yhä parannettavaa. Naiset tekivät 1990-luvun laman jälkeen enemmän pätkätöitä

kuin miehet ja naisen palkka oli noin 20 % pienempi kuin miehillä. Perheväkivaltaan alettiin kiinnittää enemmän huomiota, ja raiskaus avioliitossa kriminalisoitiin vihdoin vuonna 1994, vuosi *Aapisten aapisen* ilmestymisen jälkeen. (Herrlin 1998, 52-53; Utrio 2005, 253–254). Lisäksi esimerkiksi naispappeus oli tullut laillisesti voimaan vain paria vuotta aiemmin, vuonna 1988 (Utrio 2005, 240–241). 1990-luvulla alettiin myös puuttua mainoksiin, joissa naisia käytettiin katseenvangitsijoina ja heidän vartalonsa esineellistettiin (Herrlin 1998, 139–141).

Äiti Aapinen osallistuu moneen toimintaa, vaikka hän onkin kotiäiti. Hän laskettelee, on mukana päättämässä kylän asioista, järjestää kyläjuhlia ja on mukana urheiluseurassa nimeltä Kotilaakson Uho. Isovanhemmat taas ovat kadonneet aapisen sivuilta täysin. Heitä ei mainita tai kuvata kertaakaan. Isovanhemmat olivat enää pelkkiä sukulaisia, eivät kuuluneet suomalaiseen perheeseen, jonka ihanteeksi nousi 1990-luvulla ydinperhe. Ihanneperheeseen kuului isä, joka oli elättäjä, ja äiti, joka oli hoivaaja sekä pari kolme lasta. Isovanhemmat eivät siis kuuluneet ydinperheeseen. (Utrio 2005, 210.)

Kirjan lapset viettävät elämää, jota kuka tahansa kadehtisi. He viettävät päivänsä uiden, saunoen, leikkien, pelaten, syöden hyvää ruokaa, kuunnellen satuja ja muuan muassa lumiukkoja tehden. He auttavat vanhempiaan kotitöissä, mutta se näyttää olevan heille vain hurjan hauskaa leikkiä. He leipovat melkein itseään isompia pullia ja laskostavat puhdasta pyykkiä vaatekaappiin. Lapsilla näyttää olevan oikein kivaa yhdessä. Siskot ja veljet tulevat hyvin toimeen keskenään, mutta tyttöjen ja poikien välisiä eroja on hauskasti tuotu esille muutamissa kuvissa. Eräässä piirroksessa jalkapalloa kantava poika ottaa kiinni tytön kaulassa olevasta kaulakorusta ja sanoo ”Sinulla on siro naru”. Tyttö katsoo veljeään vihaisesti ja vastaa ”Se ei ole naru!”. Hyviä tapoja opetetaan saman aukeaman toisessa kuvassa, jossa veli kantaa siskonsa laukun. Tyttö kiittää iloisesti ja poika hieman punertuen vakuuttaa, ettei asiasta ole vaivaa (Kuva 26).

Aapisten aapisen perheen lasten elämä on melkein päinvastainen 1990-luvun todelliseen tilanteeseen ja yhteiskunnallisiin huolenaiheisiin verrattuna. Aapisen lapsilla on paljon sisaruksia ja heidän sosiaalinen elämänsä on vilkasta. Heidän vanhempansa ovat myös

naimisissa. 1990-luvulla oltiin huolissaan yhteiskunnan muutoksista, jotka alkoivat vaikuttaa lapsiin. Suomi koki 1990-luvun alussa pahimman taloustaantuman toisen maailmansodan jälkeen, mikä vaikutti maamme perhepolitiikkaan säästöjen ja rahallisten leikkausten kautta. (Järventie 2001, 7.)

Lasten pahoinvointi on nyt 2010-luvulla jo vakiintunut keskustelunaihe, mutta oireet ja siitä seurannut huolestuminen alkoivat jo 1990-luvulla. Voidaankin sanoa, että suomalaisten lasten elämä käänsi uuden sivun tuona vuosikymmenenä. 1990-luvulla alettiin seurata lasten pahoinvointia, johon pääteltiin erilaisia syitä. Tärkeänä syynä mainitaan perhesysteemin muuttuminen (Järventie 2001, 8). Analysoimissani aapisissa on tähän asti kuvattu todenkaltaisia perheitä ja kuvattu niitä aikakautensa ihanteiden valossa. *Aapisten aapisen* perhe ei kuitenkaan ole enää todenmukainen perhe, vaan enemmänkin satukirjan perhe. Oliko perheiden tilanne ja muutos 1990-luvulla niin huolestuttava, että aapisen tekijät ovat mieluummin keksineet mielikuvitusperheen?

Lasten pahoinvoinnin syiksi mainitaan traditionaalisen perhesysteemin epävakaistuminen, joka tarkoitti 1990-luvulla uusperheiden ja avoliittojen osuuden kasvamista ja perheiden hajoamista. Uusperheiden ja avoliittojen hajoamisen riski katsottiin suuremmaksi kuin perinteisillä ydinperheillä. Vanhempien, erityisesti äitien, päihdeongelmien lisääntyminen ja lasten syrjäytyminen jo päivähoidosta asti olivat uusia ongelmia yhteiskunnassamme. Lasten aggressiivisuus, mielenterveysongelmat ja päihteiden käyttö lisääntyivät paljon ja hoitopalveluihin pääseminen oli vaikeaa. (Järventie 2001, 8.) 1960-luvulla vajaa kymmenesosa avioliitoista päättyi eroon, kun taas 1990-luvulla luku oli jo puolet kaikista solmituista avioliitoista (Vahtola 2003, 441). Suomen lasten todellinen tilanne oli siis yleisesti ottaen hyvin erilainen kuin aapisen sivuilla voi nähdä. Aapisen tekijät ovat halunneet esittää ihanteeksi perheen, jossa on molemmat rakastavat vanhemmat ja lapsilla sisaruksia. Yleistunnelma Aapisen perheessä on turvallinen ja välittävä. Lasten suuri lukumäärä ei tässä tapauksessa varmastikaan heijasta aapisen tekijöiden ihannetta, sillä heidän ideanaan on esittää kaikki aakkoset lasten muodossa.

Aapisen perheellä ei ole perinteisiä kotieläimiä kuten lehmiä tai hevosia, vaan lemmikkeinä kissa ja koira. Kylän muilla asukkailla on kyllä sikoja, hevosia ja lehmiä. Näitä heillä on kuitenkin vain muutamia, sikojakin on vain kaksi. Kaupunkien ulkopuolella, maaseutumaisissa taajamissa asuminen mahdollisti Suomessa sen, ettei itsellä ollut ehkä perinteisiä kotieläimiä, mutta niitä saattoi hyvinkin olla naapureilla. *Aapisten aapinen* on tässä suhteessa todenmukainen, vaikka Kotilaakso onkin satua.

Vaikka Aapiset edustavat 1990-luvun perhettä, kodintekniikalla ei ole heidän elämässään suurta merkitystä. Kuvista voi löytää television ja radion, mutta nekin on piirretty taustalle, muuttokuorman keskelle. *Aapisten aapisessa* korostetaankin yhdessäolon tärkeyttä, mikä voittaa teknologian. Aapisen perheen elämä eroaa television katselun suhteessa todellisten suomalaisten perheiden elämästä. Ihmiset saivat 1990-luvun kuluessa noin tunnin lisää vapaa-aikaa viikossa. Miesten ja naisten välillä oli eroa, sillä miehillä oli vuosikymmenen päättyessä kolme tuntia enemmän vapaa-aikaa viikossa kuin naisilla. Miesten työpäivät olivat keskimäärin pidempiä kuin naisten, mutta naiset käyttivät enemmän aikaa kotitöiden tekoon. (Häggman, 2008, 112). Tässä suhteessa *Aapisten aapisen* äiti kuvastaa hyvin 1990-luvun perheenäitiä.

Mutta suomalaiset katsoivat televisiota 1990-luvulla kylläkin ahkerasti, vaikka vastaanottimia ei näy *Aapisten aapisessa* kuin kerran. Suomalaiset käyttivät tuona vuosikymmenenä television katseluun yli kolmanneksen kaikesta vapaa-ajastaan. Suomalaisten toiseksi suosituin vapaa-ajan toiminta oli sosiaalinen kanssakäyminen, joka kuitenkin vähentyi hieman 1990-luvulla. (Häggman 2008, 113). Vaikka televisiota todellisuudessa katseltiin päivittäin, sitä ei ole haluttu tuoda esille aapiseen. Aapisten tekijät eivät ole selvästikään pitäneet television katselua lasten kehitystä tukevana asiana. Televisio ei esiinny edes vuoden 2002 *Tammen Kultaisessa aapisessa*, ja tuleekin mieleen, että television katselulla on myös negatiivinen kaiku, sen arkielämään kuulumisesta huolimatta.

Vaikka Aapisen perheen elämä saattaa vaikuttaa liki täydelliseltä, on siihen saatu kuvien kautta mukaan myös paljon huumoria. Eikä sääntöjäkään noudateta orjallisesti. Kello

yhdeltä yöllä perhe on vielä jalkeilla, sillä talossa pidetään keksintöjen yö. Ensimmäisessä kuvassa lapset soittavat mitä erikoisimpia instrumentteja ja tuottavat kovaa melua. Äiti säestää pianolla. Perhe kokeilee isän uutta keksintöä, joka syytää ulos jäätelöä, pirtelöä, sipsejä ja popcornia. Kaikki herkuttelevat ja juhlivat läpi yön.

Tammen Kultainen aapinen (2002) on yhdeksän vuotta vanhempi kuin *Aapisten aapinen*. Siinä on paljon eroja, mutta myös selviä samankaltaisuuksia. *Tammen Kultainen aapinen* on saman niminen kuin WSOY:n *Kultainen aapinen* (1956), mutta tässä alaluvussa tarkoitan aina vuoden 2002 aapista, kun kerron Kultaisesta aapisesta.

Tammen Kultaisen aapisen henkilöitä ei esitellä erikseen, mikä vaikeuttaa perhesuhteiden ymmärtämistä. Päähenkilöt ovat kuitenkin alakoululaistyttö nimeltä Salli ja hänen luokkatoverinsa Topi. He ovat luultavasti ensimmäisellä luokalla. Lapset ovat tarmokkaita ja aina liikkeessä. He ovat myös hyvin uteliaita ympärillään tapahtuvista asioista ja kokeilevat monia leikkejä ja harrastuksia väsymättä lainkaan.

Sallilla on molemmat vanhemmat kuten Topillakin. Topin vanhempia ei näy kuvissa, mutta heidät mainitaan tekstissä kerran. Vaikka 2000-luvulla monet perheet Suomessa olivat jo yksinhuoltaja- tai uusperheitä, tässä kirjassa päähenkilöille on haluttu kuvitella sekä äiti että isä. 2000-luvun alussa jo yli puolet lapsista syntyi vanhemmille, jotka eivät ole naimisissa. Tähän vaikuttaa se, että avoliitot alkoivat lisääntyä nopeasti 1970-luvun loppupuolelta lähtien. Toinen perheitä muuttanut syy on se, että *Tammen Kultaisen aapisen* ilmestymisen aikaan jo yli puolet avioliitoista päättyi eroon. (Vahtola 2003, 410.) Joka kahdeksannes suomalainen perhe muodostui yksinhuoltajasta lapsineen (Häggman 2010, 228).

Salli vaikuttaa olevan perheen ainoa lapsi, mikä on normaali tilanne 2000-luvulla, kun keskimääräinen lapsiluku on 1,8 (Vahtola 2003, 409). Eräällä aukeamalla Salli ja Topi pelastavat mielikuvitusseikkailussaan vauvan nimeltä Lilli, mutta tätä ei esitellä sen tarkemmin myöhemmilläkään sivuilla. Lukija ei siis tiedä, onko Lilli Sallin pikkusisko.

Myöskään Topin sisaruksista ei puhuta, ja itse asiassa veljiä ja siskoja ei mainita koko aapisessa. Yhdessä leikkivät lapset ovat kaikki koulukavereita, eivät sukulaisia. Kirjan alussa olevalla aukeamalla, johon on kuvattu tapahtumapäivä, esiintyy poika, joka pitää pienen tytön kädestä kiinni. Kyseessä saattaa hyvinkin olla sisaruussuhde. Toista tämän kaltaista kuvaa en löytänyt. Jos vertaa kirjoissa esiintyviä perheiden lapsilukuja, näkee selvän eron esimerkiksi Pakkalan *Aapisen* (1908) ja vuoden 2002 *Tammen Kultaisen aapisen* välillä. Tosin Salli ja Topi viettävät niin paljon aikaa yhdessä ja ovat toisilleen niin tärkeitä, että ovat oikeastaan kuin sisaruksia.

Sallin vanhemmat ovat molemmat töissä. *Tammen Kultainen aapinen* onkin ensimmäinen analysoimistani kirjoista, jossa molemmat vanhemmat työskentelevät. Sallin äidillä Kaisalla on pieni elintarvikekauppa. Kirjassa on aukeama, jossa katsoja näkee kaupan hyllyjen sisällön. Painotus on makean puolella, mutta kaupassa on myös muun muassa vihanneksia, leivontatarvikkeita ja maalaustarvikkeita (Kuva 27). Äiti näyttää olevan onnellinen työssään. Jos Sallin äiti kuvattaisiin 2000-luvun perinteisellä naisten alalla, hän olisi luultavasti töissä terveydenhoitoalalla. Vuonna 2002, *Tammen Kultaisen aapisen* ilmestymisvuonna, 85 % terveydenhuollon työntekijöistä oli naisia. Sairaanhoitajan ammatti olikin maamme naisten keskuudessa neljänneksi yleisin ammatti myyjän, siivoojan ja sihteerin jälkeen. Naisvaltaisia ammatteja olivat myös muun muassa lastentarhanopettaja, joista naisia oli 96 % ja peruskoulun opettaja, joista naisia oli 70 %. Naisten osuus vähenee, kun tarkastellaan parempipalkkaisia ammatteja. Jos suurin osa peruskoulun opettajista oli naisia, yliopisto-opettajista heitä oli vain 38 %. (Utrio 2005, 222.)

Vaikka naisen asema yhteiskunnassa oli *Tammen Kultaisen aapisen* (2002) ilmestymisen aikoihin paljon parempi kuin esimerkiksi Pakkalan *Aapisen* (1908) ilmestymisvuonna, naisen ja miehen välillä oli yhä eroja erityisesti ammattien suhteen. Syntyi käsite ”lasikatto”, joka tarkoittaa sitä näkymätöntä rajaa, johon naisen urakehitys pysähtyy sen vuoksi, että hän on nainen (Utrio 2005, 250). *Tammen Kultaisen aapisen* aikaisella naisella, kuten Sallin äidillä, oli kuitenkin runsaasti sellaisia mahdollisuuksia, joita ei aiempien aapisten naisilla ollut. Hänellä oli äänioikeus ja mahdollisuus

kouluttautua, mikä mahdollisti sen, ettei naisen tarvinnut enää olla taloudellisesti riippuvainen miehestään. Päivähoidon kehittäminen myös takasi sen, että naiset saattoivat yhdistää perhe-elämän ja uran, mikä oli yhä miltei mahdotonta 1900-luvun alkupuoliskolla.

Sallin isä, jonka nimeä ei kerrota, on kuvittaja. Hän kulkee iloisesti kadulla työtarvikkeet kainalossa ja tervehtii tytärtään Sallia (Kuva 28). Hän kiiruhtaa luultavasti kotiin, jossa hänellä on oma työhuone. Huone on täynnä maalausvälineitä ja -oppaita ja seinällä komeilee diplomi kuvituskilpailusta, josta hän voitti ensimmäisen sijan. Seinällä on myös piirros hänestä itsestään, jonka tytär Salli on tehnyt. Kuvassa on teksti ”Kauniita ajatuksia isälle! Toivovat Salli, Unto ja Lola”. Unto ja Lola ovat Sallin lemmikkejä.

Isällä on silmälasit ja hän näyttää viisaalta. Hän muistuttaakin *Aapisten aapisen* (1993) isää, mutta ei pelkästään ulkonäön takia. Nimittäin Sallinkin isä on keksijä. Hän rakentaa lasten avustuksella sellaisia laitteita kuin keskittymiskypärän ja ajatuskoneen. Hän myös keksii Sallille nukutuskellon, joka on kuin herätyskello joka toimii päinvastoin. Nukutuskello kertoo joka ilta sadun. Sallin isä vaikutta rauhalliselta ja kiltiltä, ja hän on paljon läsnä perheen arjessa. *Tammen Kultaisen aapisen* ja *Aapisten aapisen* perheenpäiden samankaltaisuus on huomattava. Älyn voima voitti myös 2000-luvun aapisessa, sillä Sallinkaan isä ei tee niin sanottua fyysistä työtä. Älykäs ja kiltti isä näyttää edustavan ihannetta.

Unto on perheen lemmikkikilpikonna ja Lola koira. Kirjan sivuilla nähdään niiden lisäksi toisia koiria sekä kissoja ja yksi jänis. Perinteisten kotieläinten tilalla ovat lokit ja hämmästyttävän puhtaat hiiret. Lehmät ja hevoset puuttuvat kokonaan. Kotieläimet näyttävätkin kokeneen suuren muutoksen aapisten kuvissa 1970-luvun jälkeen, kun kaupunkilaisten osuus kasvoi.

Isovanhemmat eivät ole yhtä edustettuja kuin analyysini kuudessa ensimmäisessä aapisessa. Kirjan alkupuolella olevalla aukeamalla nähdään Jaanus kulkemassa katua

pitkin vanhan herran kanssa, joka on mitä todennäköisimmin hänen isoisänsä. Isoisä on hymyilevä ja lempeän näköinen. *Tammen Kultaisessa aapisessa* on kuitenkin enemmän kuvia isovanhemmista, joita *Aapisten aapisessa* ei ole lainkaan. Vaikka isovanhemmat eivät kuulu ydinperheeseen, heidät koetaan tässä aapisessa kuitenkin tärkeiksi. *Tammen Kultaisen aapisen* esittämän ihanteen mukaan isovanhemmat ovat läsnä lasten elämässä. 2000-luvulla on kuitenkin yleistä, että isovanhemmat asuvat pitkän matkan päässä lapsenlapsistaan, jolloin yhdessä vietettyä aikaa ei ole välttämättä paljoa (Ylikarjula 2011, 136). 2000-luvun iäkkäät ovat aktiivisempia ja nuorekkaampia kuin edeltäjänsä, kuten *Tammen Kultaisesta aapisestakin* voi nähdä. Iäkkäille perinteisen, passiivisen elämäntavan jättäminen ja harrastusten aktivoiminen voi kuitenkin olla iso kynnys (Ylikarjula 2011, 20).

Tärkein vanha sukulainen kirjassa on Sallin mummo, joka on hieman höpsähtänyt. Mummo asuu Marbellassa Espanjassa, eli hän edustaa niitä suomalaisia eläkeläisiä, jotka viettävät talvet aurinkorannoilla. Mummo on hyvin hajamielinen, eikä hän kerran löydä enää kotiin ja unohtaa matkalaukkunsa taksiin. Mummo on kiltin näköinen ja hänellä on mummoille ominaisesti lyhyehkö harmaa tukka. Hän on aika pitkä ja hoikka, vaikka ikä hieman näkyykin hänen vartalonsa muodoissa. Hän jääkin uimarannalla kiinni uimarenkaaseen. Sallin mummo ei tyydy sukkien neulomiseen. Hän toimii Sallin opettajan sijaisena ja luistelee aivan päätöntä menoa. Lisäksi hän rakastuu (Kuva 29). Mummon uusi kihlattu Uolevi onkin tavallaan tarinan isoisä, vaikkei hän olekaan Sallin verisukulainen. Myös Uolevi on sydämellinen henkilö, joka tietää paljon. Erityisen kiinnostunut hän näyttää olevan maantiedosta.

Tammen Kultainen aapinen on ensimmäinen analysoimistani aapisista, jossa perhe lähtee lomalle ulkomaille. Ulkomaanmatkan eivät olleet kovinkaan yleisiä ennen 1980-lukua. *Tammen Kultaisessa aapisessa* Salli lähtee Tukholmaan lomalle vanhempiensa ja Topin kanssa. Vanhemmilla on käsissään Vanhan kaupungin muinainen kartta (jossa tosin näkyy seilaavan myös Silja-niminen moderni laiva). Samalla aukeamalla lapsille opetetaan uusia asioita: on kirjaimella m alkavia sanoja kuten mummo, museo, muuli ja maailma. Mukana on myös sana loma, jota kuvaa hiekkaranta palmun kera. Ihanneloma

näyttäisi 2000-luvun kuvittajan mielestä olevan jo melko kaukana *Veikon ja Siskon aapiskirjan* (1929) kaupunki- tai maaseutulomasta.

Kirjasta ei ole unohdettu myöskään hyvien tapojen opettamista. Aapisessa on aukeama, joka esittää koululuokkaa. Luokan seinällä on juliste, jossa on seuraava teksti: ”Hyvät tavat kaunistavat!” Keskellä kuvaa hymyilee iloinen koululainen, joka sanoo ”Ole hyvä!” ”Kiitos!” ja ”Anteeksi!” Talvimarkkinat -aukeamalla taas on iso sydän, jossa lukee, että hyväntekeväisyys on hyvä asia.

Lasten elämä *Tammen Kultaisen aapisen* kuvissa on huoletonta, eikä heillä ole oikeastaan muuta tekemistä kuin käydä koulussa ja leikkiä. Yhdessä kuvassa Salli ja Topi auttavat isää rakentamaan keksintöjään ja kerran Salli auttaa isää tekemään äitienpäiväkakun (Kuva 30). Nämä ovat ainoat aapisessa olevat kuvat, joissa lapset auttavat kotitöissä. 1900-luvun alun aapisiin verrattuna näitä kuvia on todella vähän.

Eräällä aukeamalla on kuvia villasukista, lapasista ja villapaidoista. Mummo tuo luokkahuoneeseen paljon lankakeriä, joita lapset saavat käyttää. Mummo kutoo ”villapaidan, kolmet lapaset, kahdeksat villasukat, villahousut, halkotelineen ja keskikokoisen autonpeiton”. Lapset saavat aikaan vain solmuja tai kerittyjä lankakeriä, joita mummo ihailee niin paljon, että ehdottaa vaihtoa. Lasten ei siis tarvitse osata neuloa, sillä mummo neuloo heidän puolestaan. Kirjassa on myös kuva, jossa lapset viettävät kiinalaista juhlaa. He istuvat ruokapöydän ääressä ja odottavat aterian valmistumista. Ruokaa ei kuitenkaan laita heille äiti, vaan hiiri.

4.4 Yhteenveto

On mielenkiintoista huomata, etteivät perhe-elämän ihanteet ole kuvien mukaan muuttuneet kovinkaan paljoa viime vuosisadan aikana. Kaikki tutkimani aapiset opettavat lapsille hyviä tapoja, kuten toisten kunnioittamista ja ahkeruutta. Iäkkäät

ihmiset kuvataan arvokkaina niissä aapisissa, joissa heistä on piirroksia.

Äidin rooli on hyvin samanlainen kaikissa neljässä aapisessa. Yllättäen jopa *Aapisten aapisessa* (1993) äiti hoitaa kotona lapsiaan, vaikka hän onkin muuten hyvin aktiivinen kansalainen. Hänellä on harrastuksia ja jopa aikaa niille. Kotitöitä riittää rouva Aapisellakin, mutta hän on silti ainoa nainen, joka kuvataan löhöävän nojatuolissa. Jopa *Kultaisen aapisen* (1956) kaupunkilaisnaiset ovat aina työntouhussa ruokaa laittaen tai ostoksilla käyden. Jos äidillä on kotityöt tehtyään vapaata aikaa, hän viettää sen lastensa kanssa. Vasta vuoden 2002 *Tammen Kultaisessa aapisessa* perheen äiti käy töissä. Aapisten äitien täytyi siis odottaa miltei vuosisata ennen kuin he pääsivät töihin kodin ulkopuolelle.

Isä on kaikissa aapisissa ehdottomasti perheen pää joka tuo leivän pöytään, ja hänen roolinsa muuttuu lähinnä ammatin mukaan. Maalaismies tekee raskaat kotityöt ja käy mahdollisesti kodin ulkopuolella töissä, jolloin häntä näkee harvoin kotona. *Kultaisen aapisen* (1956) kaupunkilaisisällä on selvästi muita enemmän aikaa olla lastensa kanssa, sillä hän käy heidän kanssaan uimassa ja eläintarhassa. Hänellä on aikaa valokuvaamisellekin. Isän vapaa-ajan viettoa kuvataan vasta vuoden 1956 aapisessa.

Herra Aapisen (1993) elämä poikkeaa kaikkien muiden aapisten miesten elämästä hyvin paljon. Hänkin elättää perheensä, mutta hänen työnsä ei ole niin fyysistä, sillä hän on keksijä. Hän on oppinut mies, joka käyttää työssään lihasten sijasta aivojaan. Hän ei tee peltotöitä vaan korkeintaan luo lunta pihaltaan. Hänellä on lisäksi melko paljon vapaa-aikaa, jonka hän kuitenkin viettää perheensä kanssa, kuten *Kultaisen aapisenkin* (1956) isät. Miehen asema perheessä ei muutu paljoakaan tutkimissani aapisissa lähes sadan vuoden kuluessa, vaikka herra ja rouva Aapisen välillä voi havaita suurempaa tasa-arvoa kuin muiden pariskuntien kohdalla. Muissa aapisissa isä ja äiti ovat harvoin edes samassa kuvassa.

Lapset viettävät aikaa leikkien melkein kaikissa aapisten kuvissa. Suurin ero on siinä, kuinka paljon kotitöitä he joutuvat tekemään. Pakkalan *Aapisessa* (1908) lasten

tehtävänä on auttaa vanhempiaan, ja sama periaate jatkuu myös *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* (1929), vaikkakin vähempänä. *Kultaisen aapisen* (1956) kaupunkilaislapset tekevät kotitöitä yhdessä vanhempiensa kanssa, kun taas maalaiset keräävät marjoja tai käyvät kalassa. Useimmiten tytöt auttavat äitiään esimerkiksi leipomisessa ja pyykinpesussa. *Kultaisessa aapisessa* ja *Aapisten aapisessa* kotityöt kuvataan toisista kirjoista poiketen hauskanpitona. Ahkerat lapset näyttävät kuvissa iloisilta ja aikuiset arvostavat heitä. Vanhempien auttaminen ei ole enää lasten tehtävä vaan heidän vapaa valintansa. Kaikista eniten leikkiaikaa on kuitenkin Aapisen perheen lapsilla, joiden elämä näyttää olevan pelkkää lystiä. Huoletonta on myös *Tammen Kultaisen aapisen* (2002) lapsilla, vaikka he käyvätkin *Aapisten aapisen* lapsista poiketen koulua. Heillä ei ole määrättyjä kotitehtäviä, vaan vanhempien auttaminen on osa leikkiä. Vanhimman ja uusimman, Pakkalan *Aapisen* (1908) ja *Tammen Kultaisen aapisen* (2002) välillä on huomattava ero kun tarkastellaan lasten kotitöitä. *Tammen Kultaisen aapisen* lapsilla kotitöitä ei näyttäisi olevan lainkaan.

Isovanhemmat kuvataan kaikissa aapisissa hyvin samankaltaisesti. He ovat vanhoja ja rauhallisia, ja osallistuvat lastenhoitoon. *Tammen Kultaisen aapisen* (2002) isovanhemmat ovat kuitenkin aivan erilaisia ja saavat aiempien aapisten vanhukset vaikuttamaan hyvin passiivisilta. Vuoden 2002 aapisen isovanhemmat ovat aktiivisia ja pirteitä kansalaisia, jotka matkustelevat ja harrastavat monia eri asioita.

5 Aapisten kuvien asuinmuodot

5.1 Elämää maaseudulla (1908–1935)

Teuvo Pakkalan *Aapisen* (1908) perheet asuvat lähes poikkeuksetta maaseudulla. Kirjassa ei ole yhtään kuvaa kaupungista. Suomi olikin 1900-luvun alussa hyvin maaseutupainotteinen maa. Kaupunki- ja teollisuusväestön osuus oli vain noin runsas kymmenesosa maan koko asukasmäärästä. (Häggman, 2007, 15.) Suomi oli kuitenkin alkanut vähitellen teollistumaan jo 1860-luvulta lähtien, ja ensimmäiseen maailmansotaan päättynyttä aikakautta kutsutaankin ensimmäiseksi teollistumiskaudeksi (Vahtola 2003, 310). Tämä vaikutti osaltaan siihen, että yhä useampi ihminen alkoi saada elantonsa muustakin kuin maanviljelystä.

Yhdessä kuvassa, jossa pojat leikkivät lumisotaa, on taustalla kuitenkin iso kirkko (Kuva 31). Kuvasta ei selviä, onko kyseessä puu- vai kivikirkko. Rakennuksen ympärillä ja hieman kauempana on muutamia asuintaloja, joten kyseessä on hieman isompi kylä. Kaupunki se ei kuitenkaan ole, vaan pikemminkin kirkonkylä.

Kuvien talot ovat keskenään hyvin samankaltaisia: vakavan mutta kodikkaannäköisiä puutaloja. Talot ovat melko pieniä ja värittömiä ja niissä on vain muutamia ikkunoita. Sisätiloja ei ole kuvitettu paljoakaan, vain kahden kuvan verran. Kirjan ensimmäinen piirros kuvaa huonetta, jossa on paljon lapsia ja eläimiä, jotka kantavat isokokoisia kirjaimia (Kuva 32). Vasemmalla on sänky ja pieni kirjahylly. Niiden vieressä on iso ikkuna ja ikkunan edessä puutuoli. Huone on niin ajaton, että se voisi olla oikein hyvin 2010-luvultakin. Vanha leluhevonen kuitenkin kielii siitä, että kyseessä on paljon vanhempi sisustus. Melko mielenkiintoista on myös se, että keskellä hahmojen tulvaa istuu jänis, joka näyttää ampuvan pientä poikaa kiväärillä.

Toinen sisäkuva eroaa kaikista muista tämän aapisen piirroksista. Kerroin edellisessä luvussa tytöstä, joka sai uudet kengät. Samaisessa kuvassa on myös huonekaluja, joita kaikkein köyhimmät eivät arvatenkaan omistaneet. Taustalla on tuoli, sohva ja hienostunut kaappikello. Sohvan yläpuolella on kehystetty maalaus. Kuvassa saattaa olla varakkaan kaupunkilaisen tai maalaisen asunto, esimerkiksi kartano tai pappila.

1900-luvun taitteessa lähes 70 % väestöstä sai kuitenkin yhä elantonsa maa- ja metsätaloudesta (Kervanto Nevanlinna 2003, 201). Tämä näkyy selvästi Pakkalan aapisessa. Erikoista on kuitenkin kaupunkikuvien täydellinen puuttuminen, koska vaikka Suomen lapset olivat tuolloin pääasiassa maalaislapsia, kaupunkilaislapset pääsivät todennäköisemmin kouluun kuin maalaisserkkunsa. Kattavan kouluverkoston rakentaminen oli hidasta ja se kesti maaseudulla aina 1950-luvulle asti (Vahtola 2003, 327). Kaupunkilaislapsille tuttua asuinympäristöä ei siis kuvata Pakkalan aapisessa lainkaan. 1900-luvun alussa Suomen suurin kaupunki oli Helsinki, jossa asui noin 90 000 asukasta ja Turussa, Tampereella ja Viipurissa noin 10 000 (Kervanto Nevanlinna 2003, 208). Luvut tuntuvat 2000-luvun ihmisestä hyvin pieniltä, mutta lasten elinympäristö oli siitä huolimatta kaupunkimainen ja hyvin erilainen kuin mihin maaseudun lapset olivat tottuneet.

Väestönkasvu sai myös aikaan sen, ettei työtä riittänyt kaikille ja ihmiset alkoivat haikailla paremman elämän perään. Suomalaisten asumisen muuttuminen näkyi paitsi maan rajojen sisällä, myös ulkomaille suuntautuvana muuttoliikkeenä. ”Liikaväestöä” muutti pois Suomesta 1900-luvun vaihteessa kymmeniä tuhansia, erityisesti Pohjanmaalta. (Kervanto Nevanlinna 2003, 201.) Pohjois-Amerikkaan lähti vuosina 1870–1930 yhteensä jopa 370 000 ihmistä. Pelkästään vuonna 1901, seitsemän vuotta ennen Pakkalan aapista, Suomesta muutti Pohjois-Amerikkaan 20 000 henkeä. Väestönkasvun lisäksi muuton yhtenä syynä on pidetty myös perinnönjakoa, jossa omaisuus siirtyi vanhimmalle pojalle. Muiden oli pakko etsiä elantonsa muualta. (Itälä 1993, 37.) Tätä muuttoliikettä ei käsitellä suoraan Pakkalan aapisessa, tai muissakaan analyysini aapisista, mutta kirjassa näkyvät silti 1900-luvun alun maaseudun haasteet, jotka ajoivat ihmisiä pois Suomesta.

Setälän *Veikon ja Siskon aapiskirjan* (1929) henkilöt asuvat hekin lähes poikkeuksetta maalla. Heillä on kotieläimiä kuten lehmiä, hevosia, sikoja ja lampaita, ja kädet täynnä töitä. Maaseutu kuvataan hyvin samankaltaisesti kuin Pakkalan aapisessa. Sisällölliset erot eivät olekaan suuria, ja varsinkin talot ja maisemat näyttävät melko samalta. Vesistöillä on kuitenkin suurempi rooli Setälän aapisessa. Talon lähettyvillä sijaitsee usein järvi, jossa lapset uivat, soutelevat ja uittavat leluveneitään. Yhdessä kuvassa poika istuu isänsä kanssa veneessä ja soutaa. Isä vetää uistinta. Taustalla on pelto ja talo, jonka ovelta äiti kutsuu syömään (Kuva 33). Kirjassa on myös yksi piirros, johon on kuvattu ruokalautanen sisältöineen. Tarjolla on perunoita ja kalaa, luultavasti haukea.

Veikon ja Siskon aapisessa on myös jotain, mikä Pakkalan aapisen kuvista puuttuu kokonaan: meri. Yhdessä kuvassa mies seisoo niemen kärjessä ja katsoo kauas merelle kaukoputkellaan. Taustalla on majakka ja horisontissa näkyy suuri laiva. Kirjassa on myös kuva pienestä höyrylaivasta, mutta piirroksesta ei saa selville, onko kyseessä järvi tai meri. Kirjan lopussa on oma osio nimeltä ”Saaristossa”, johon liittyy neljä kuvaa veneilystä ja saaristolaismökeistä.

Vaikka suurin osa ihmisistä asui edelleen maalla, saattoivat he silti käydä vierailulla kaupungeissa. Kirjassa on tarina maalaispojasta nimeltä Veikko, jonka isä ottaa mukaan Helsinkiin. Tarinaan on yhdistetty runsaasti kuvia eri nähtävyyksistä (Kuva 34). Veikko näkee kuvien perusteella sellaisia maalaiselle ihmeellisiä asioita kuten moottoripyörän, laivan, rautatieaseman, raitiovaunun ja tietenkin Korkeasaaren eksoottiset eläimet. Hän käy myös parturissa, hammaslääkärissä ja ”biografiteatterissa” eli elokuvateatterissa.

Tämän jälkeen seuraa tarina nimeltä *Kaupungin lapset maalla*. Veikon helsinkiläisserkut tulevat vastavierailulle maaseudulle, joka kuvataan ihanteellisena ja ihmeellisenä paikkana elää. Sauna on oikea savusauna ja kunnon löylyjen jälkeen hypätään järveen. Illalla sitten syödään jälkiruoaksi tuoreita mansikoita kerman ja sokerin kera. Veikko ja hänen serkkunsa rakentavat juhannuskokon, soutelevat ja tutkivat ympäristöä. Veikko opastaa kaupunkilaisia maatilan saloihin ja hämmästyy, kun serkut luulevat, että leipä

kasvaa leipäpuussa ja että hunaja lypsetään yhdestä isosta mehiläisestä. Tarinan lopussa serkut vaativat vanhemmiltaan luvan päästä Veikon luo myös seuraavana kesänä ja näkevät joka yö unta maaseudusta.

Tällainen maaseudun ihannointi ei ollut tavatonta 1920-luvun aapisissa. Tuija Laine kertoo, että niissä usein ylistettiin maalaiselämää ja hienoisesti paheksuttiin kaupunkeja, joista vierailevat lapset halusivat pian takaisin kotiin maalle. (Laine, 2002, 108.) *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* kaupunkia ei kuitenkaan kuvata lainkaan huonona paikkana. Piirrokset kaupungin ihmeellisyyksistä ovat mielenkiintoa herättäviä ja houkuttelevia. Maaseutu ja kaupunki näytetään aapisessa tasavertaisina mutta erilaisina paikkoina, joilla on kummallakin hyvät puolensa.

Rudolf Koivun kuvittama *Meidän lasten aapinen* (1935) on toinen hyvä esimerkki suomalaisten maaseudun ihannoinnista. Kyseisessä kirjassa on nimittäin vain yksi kuva kaupungista. Kaupunkilaislapsia oli kuitenkin jo, mutta heidän elämäänsä ei näe Meidän lasten aapisessa. Esimerkiksi Helsingissä oli 1930-luvulla jo noin 200 000 asukasta ja koko Suomen väestöstä yli 20 % asui kaupungeissa (Vahtola 2003, 319). Ainoassa kaupunkikuvassa kaksi tyttöä kävelee kaupungilla esittelemässä vaatteitaan (Kuva 35). Kaupungit saatettiinkin liittää turhamaisuuteen, kun kaupunkilaisilla oli enemmän varaa ostaa tavaraa.

Koivun kuvituksissa maaseutu kuvataan hyvin runollisella ja positiivisella tavalla. Kuvia katsellessa tulee tunne, että Koivu on halunnut kertoa kuvien kautta, mitä kaikkea sellaista maalla voi tehdä, mistä kaupunkilaislapset voivat vain uneksia. Kuvat ovat hyvin romantisoituja, eikä niissä näy lainkaan maaseudun elämän haasteita. Toki kuvittaja on joutunut noudattamaan kirjan tekstejä kuvituksia tehdessään, eivätkä kuvat siis pelkästään heijasta hänen omia mieltymyksiään (Kuva 36).

Lapset uivat järvessä, poimivat omenoita, onkivat ja tekevät kaikkea muutakin sellaista, mitä maaseudun lapset analysoimieni aapisten sivuilla tekevät. Kirjassa on kuitenkin yksi poikkeus. Kirjassa on tarina kaupunkilaispoika Heikistä, joka on nähtävästi

ensimmäistä kertaa käymässä maaseudulla. Hän säikähtää oman äänensä kaikua ja luulee, että joku toinen poika vastaa hänelle. Tarinaan liittyy myös opetus. Heikki hermostuu kaikuun ja alkaa käyttää haukkumasanoja ”toista poikaa” kohtaan. Kaiku lähettää loukkaavat sanat takaisin Heikille, joka menee valittamaan asiasta äidilleen. Äiti kertoo, että Heikin olisi pitänyt lausua ystävällisiä sanoja, jos olisi sellaisia halunnut itse kuulla. ”Sen metsä kajahtaa, minkä sille huutaa” kuuluu tarinan opetus.

Kotia arvostettiin suuresti etenkin 1930-luvulla, jolloin johtavana ideologiana oli ”koti, uskonto ja isänmaa” (Vahtola 2003, 322). Teollistuminen vaikutti suuresti suomalaisten asumiseen ja vuonna 1940 maa- ja metsätalousväestön osuus oli enää 54 % (Kervanto Nevanlinna 2003, 287). Kaupunkien asukasluku kasvoi teollistumisen seurauksena kovaa vauhtia ja esimerkiksi Tampereen väkiluku lisääntyi kolmena vuosikymmenenä 7000:sta 39 000 asukkaaseen. Toisen maailmansodan aikana kaupunkilaisten osuus oli jo noin neljäsosa väestöstä. (Kervanto Nevanlinna 2003, 343.)

Vaikka moni Salon aapista käyttänyt lapsi oli kaupunkilainen, kirjasta ei löydy kuin yksi kaupunkikuva. Tosin analyysiini kuuluu ainoastaan suomenkielisiä aapisia ja olisi mielenkiintoista verrata niitä ruotsinkielisiin aapisiin ja tarkastella, näkyykö niissä enemmän kaupunkilaislasten asuinympäristöä. Suomenkielisissä aapisissa maaseudun ihannointi on hyvin näkyvää, eikä se heijasta enää kovinkaan todenmukaisesti 1930-luvun Suomea, sillä jo viidesosa väestöstä asui kaupungeissa (Vahtola 2003, 319).

5.2 Kaupungistuva Suomi (1956–1967)

Sotien jälkeinen kaupungistuminen alkaa näkyä yhä selvemmin, kun tarkastellaan *Kultaisen aapisen* (1956) kuvia. Erikoista tässä kirjassa on se, että se on ikään kuin jaettu kahteen osaan: aapisen alkupuoliskossa kuvataan maaseudun elämää, kun taas jälkipuoliskossa on lähinnä kaupunkikuvia. Maaseudusta kertovia piirroksia on yhä

kuitenkin eniten. Kaupungistuminen käynnistyikin kunnolla vasta 1960-luvulle tultaessa (Itälä 1993, 41). Itse asiassa toisen maailmansodan jälkeen maaseudulla elävien osuus väestöstä kasvoi. Tähän oli syynä siirtoväki, joka joutui muuttamaan pois Neuvostoliitolle luovutetuilta alueilta. Suomeen siirtyneitä ihmsiä oli yhteensä lähes 50 000, joista yksi oli oma isoisäni. Luku kattoi 12 % silloisesta Suomen asukasluvusta. Suurin osa heistä sijoitettiin maaseudulle, sillä vain pieni osa heistä kuului alunperin teollisuusväestöön. (Tarkka 1988, 52-55.)

Kirjan ensimmäinen piirros on kuva idyllisestä maatilasta, jonka pihalla naiset ja tytöt hoitavat kasvimaata, lypsävät lehmiä ja ruokkivat kanoja (Kuva 37). Pieni poika juottaa isänsä kanssa hevoselle vettä. Seuraavien sivujen kuvissa näkyy hyvin maaseudun lasten tiivis suhde luontoon. He leikkivät pellolla, käyvät kalassa ja poimivat metsästä sieniä. Maaseudun ihannointi ei ollut selvästikään vähentynyt 50-luvulla, vaikka ihmisiä muuttikin kaupunkeihin entistä enemmän. Karma on kuvannut maalla asumisen ihanuutta melko samalla lailla kuin Ehrström *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* (1929).

Kultaisessa aapisessa ihannoidaan maaseudun lisäksi myös yksinkertaisesti ihmisen kotiseutua. Kirjan alkuosassa on lyhyt runo oman kodin ja isänmaan tärkeydestä. Runoa koristavat kuvitukset punaisesta mökistä, miehestä hevosen kanssa, äidistä lapsineen ja tytöstä ja pojasta, jotka ihailevat kaunista maisemaa (Kuva 38). Viimeksi mainittu kuva toistuu melkein samanlaisena seitsemäntoista sivun jälkeen laulun nimeltä ”Lapsen laulu isänmaasta” yhteydessä. Tässäkin kuvassa on poika ja tyttö, jotka katselevat suomalaista maisemaa (Kuva 39). Tämän tapaista isänmaallisuutta ei tuoda esille muissa tarkastelemissani aapisissa, ainakaan näin vahvasti ja selvästi.

Kirjassa näkyvät perinteiset punaiset puutalot poikkesivat tuolloin maaseudun ja kaupunkien rakennetusta ympäristöstä ja erottuivat selvästi muista taloista. Nykyään ne ovat kuitenkin muuttuneet osaksi suomalaista maisemaa ja ovat meille niin tuttuja, että pidämme niitä suomalaisen asumisen arkkityyppinä. Kuutiomaiset ja pelkistetyt omakotitalot toivat maaseudulle kaupunkielämään kuuluvat modernit asumiseen kuuluvat ihanteet. (Häggman, 2008, 145-146). Maaseudun ja kaupunkien asumisen erot

olivat kuitenkin edelleen selvät. Yleistäen voi sanoa, että 1950-luvun tavallinen asunto oli maalaistalo tai 1-2 huoneen mökki (Tarkka 1988, 266). Tämä on varmasti vaikuttanut siihen, että maaseutu- ja kaupunkiasunnot kuvataan myös *Kultaisessa aapisessa* kahtena hyvin erilaisena asiana.

1950-luvun asumismallien tavoitteena oli kodin tilojen järkiperäistäminen. Talojen alakerrassa oli yleensä keittiö, makuuhuone ja olohuone, jotka olivat kaikki kolme suurin piirtein samankokoisia. Puiset talot sopivat erityisen hyvin jälleenrakentamiseen, sillä puuta oli riittävästi ja se oli edullista. Muut rakennustarpeet olivat tuolloin hyvin kalliita eikä niitä saanut kaupasta. (Häggman, 2008, 146).

Ensimmäinen vihje kaupunkiosioon siirtymisestä on raitiovaunu, joka kulkee tien ylittämistä odottavan kanan ohi. Seuraavilla sivuilla nähdään juna, linja-auto ja lentokone. Varsinaista kaupunkielämää kuvataan ilman tekstiä aivan aapisen lopussa kolmen viimeisen sivun verran. Ensimmäisessä kuvassa on tori, jossa myydään muun muassa vihanneksia ja hedelmiä (Kuva 40). Kyseessä on kuitenkin pieni kaupunki, sillä ihmisiä on torilla vähän ja he ovat pukeutuneet maalaismaisesti. Kauppatavaraa on tuotu paikalle auton lisäksi hevosten vetämien kärryjen avulla. Toisessa kuvassa (Kuva 41) on jo kyseessä suurempi kaupunki, jossa on tehdas ja satama laivoineen. Tyylikkään näköiset 50-luvun kaupunkilaiset astelevat kadulla, jonka varrella on ainakin kirjakauppa, pankki, pukimo ja huonekaluliike. Hevosia ei ole, mutta autoja kylläkin. Autot olivat Suomessa vielä 1920-luvulla ihmettelyn kohde, mutta 1950-luvulta lähtien autoja alkoi olla myös tavallisilla ihmisillä, eikä pelkästään ammattiautoilijoilla (Häggman 2010, 153–155). Aapisen viimeinen piirros kuvaa kaupunkilaisasuntoa, joka on kodikas ja valoisa. Asunto sijaitsee kerrostalossa, sillä siinä on parveke (Kuva 42).

Vaikka kaupunki ja maaseutu kuvataan *Kultaisessa aapisessa* kahtena erillisenä asiana, juuri 1950-luvulla syntyi taajaman käsite. Kun kaupungit laajenivat, niiden sisälle jäi myös runsaasti maaseutumaisia alueita. Myös monissa maalaiskunnissa alkoi olla kaupunkimaisia asukastihentymiä, joten taajaman käsite oli tarpeellinen. (Itälä 1993, 42.) Taajamat eivät kuitenkaan selvästi olleet vielä suomalaisten ihanneasuinpaikkoja,

sillä niitä kuvataan aapisissa vasta myöhemmin, 1990-luvulta lähtien.

Lasten oma aapinen julkaistiin vuonna 1967, mutta aapisen perheet asuvat edelleen maalla, ja lähes poikkeuksetta punaisessa puutalossa. Asuinpaikat ovat idyllisiä ja kodikkaita. 1960-luvulla teollistuminen ja kaupungistuminen kuitenkin kiihtyivät ja alkoi niin sanottu maaltapako (Itälä 1993, 42). Tämä ilmiö on olemassa edelleen, mutta se oli voimakkaimmillaan juuri 1960-luvulle tultaessa. Tästä kertoo hyvin se, että vuonna 1960 taajamissa asui 38 % väestöstä ja vuonna 1975 luku oli jo lähes 60 % (Tarkka 1988, 265).

Kuten *Kultaisessa aapisessa* (1956), myös *Lasten omassa aapisessakin* maaseutu ja kaupunki on jaettu erilleen. Kirjan loppupuolella on aukeama, jonka vasemmalla sivulla on tarina maaseudulla elävän lapsen kotikylästä, kun taas oikealla sivulla on tarina kaupunkilaislapsen kotipaikasta (Kuva 43). Molempia paikkoja ylistetään yhtä lailla ja molemmat tarinat loppuvat lauseeseen ”Se on osa isänmaatani”. Maaseutua ja kaupunkia yritetään saada tässä aapisessa tasa-arvoisiksi. Siitä huolimatta maaseutu ja kaupunki ovat edelleen kaksi täysin erillistä paikkaa, mikä tulee kuitenkin muuttumaan seuraavissa aapisissa.

Eräässä tarinassa lapsen isän kerrotaan olevan tehtaassa töissä, mikä viittaa siihen että perhe asuu kaupungissa. Teollistuminen vaikutti kaupunkeihin myös tuomalla tehtaat kaupunkimaisemaan. Ne rakennettiin yleensä suuriksi, jopa viisikerroksisiksi ja niiden läheisyyteen perustettiin työntekijöille tarkoitettuja asuinalueita. Nämä muokkasivat osaltaan kaupunkien rakennetta. (Kervanto Nevanlinna 2003, 346–347.) Vaikka kaupunki kuvataan myös joidenkin lasten kotina, itse kaupungista kertova tarina kuitenkin kerrotaan maalaispojan silmin. Olli on käymässä kaupungissa, mutta ei uskalla mennä kadun yli vilkkaan liikenteen takia. Paikalle saapuu poliisi, joka ystävällisesti kertoo Ollille liikennevalojen säännöt.

Sivulla 62 on myös kuva ja tarina pienestä pojasta nimeltä Mikko, joka asuu pienessä kaupungissa (Kuva 44). Sivun kuva muistuttaa *Tammen Kultaisen aapisen* (2002)

pikkukaupunkia. Tarina kertoo siitä, kuinka Mikko osaa jo vähän lukea, vaikkei ole vielä koulussa. Hän on oppinut lukemaan kauppojen nimien ja kylttien avulla.

Lasten omassa aapisessa on kuva, jollaista ei ole kyseistä aapista vanhemmissa kirjoissa kuin ainoastaan *Kultaisessa aapisessa* (1956). Lentokone ei ole kovin tuttu kulkuneuvo edes uudemmissa kirjoissa. Tarinassa on luultavasti kyseessä pienlentokone, sillä se lentelee vain kaupungin yllä. Tarinan mukaan Olli ja Leena ovat päässeet vierailemaan setänsä luona ja he pääsevät sedän kyydissä lentokentälle ja lopulta koneen kyytiin. Lentokoneet ja lentokenttä ovat siis tarinassa ikään kuin nähtävyyksiä.

5.3 Maaseudun ja kaupungin välimuoto (1993–2002)

Aapisten aapisen (1993) Aapisten perhe on satua ja sitä on myös heidän asuinympäristönsä. Perhe asustaa Kotilaaksossa sijaitsevassa kylässä, joka on erikoinen yhdistelmä maaseutua ja kaupunkia. Oikeastaan Kotilaakso edustaa kummankin asuinmuodon parhaita puolia. 1990-luvun asumistilanteeseen oli pohjana 1960- ja 1970-lukujen maaltapako ja asutuksen siirtyminen lähiöihin (Häggman 2010, 122). Ero maaseudun ja kaupungin välillä alkoi hämärtyä.

Lähiöiden ja kerrostaloalueiden rakentaminen jatkui vahvana 1980-luvulle asti. Kaupunkilaisten määrä olikin jo noussut korkeammaksi kuin maaseudun asukkaiden. (Itälä 1993, 194.) Rakentaminen sai aikaan sen, että monet maaseudun kylät alkoivat näyttää yhä kaupunkimaisemmilta, ja maatilat ja uudenaikaiset rakennukset saattoivat seistä rinnakkain. Suomessa oli monia nimellisiä kaupunkeja, jotka kansainvälisen mittapuun mukaan olivat kuitenkin yhä maalaiskyliä. Monet näiden asuinpaikkojen ihmisistä saivat elantonsa muusta kuin maataloudesta, mutta ympäristö oli edelleen hyvin maaseutumainen. (Tarkka 1988, 266–267.) Tällainen pikkukaupunkiasuminen on

yleistä yhä nykyäänkin, vaikka muuttoliike suuntautuukin aina vain enemmän kasvaviin keskuksiin.

Kotilaaksossa vallitsee maaseutumainen rauha, naapureita on vähän ja kaikki näyttävät elävän sovussa. Ihmisillä on omat pihat, joissa he pitävät muutamia kotieläimiä ja hoitavat kasvimaata. Vaikka laakson asukkaat siis asuvat luonnon helmassa, palvelut heidän ympärillään silti pelaavat. Kylässä on ainakin ravintola, kirkko, apteekki, kyläkauppa, leipomo, meijeri, urheilukeskus, kahvila, tv-studio ja paloasema (Kuva 45). Aapisen perheen naapurissa asuu myös kylän oma taiteilija, joka muotoilee savesta eläimiä ja omia muotokuviaan. Erikoinen on myös mäkihyppytorni, joka sijaitsee heti kylän laidalla. Ihan tavallisesta paikkakunnasta ei siis ole kyse.

Kuvittaja ja aapisen laatijat ovat selvästi halunneet luoda Aapisen perheelle asuinpaikan, joka sijaitsisi lähellä luontoa muttei olisi kuitenkaan hiljainen tai tylsä. Aapisen perhe on nykyaikainen, eivätkä he viljele maata tai kasvata eläimiä, joten he tarvitsevat monia eri palveluita. *Aapisten aapisessa* tunnutaan ihannoivan pikkukaupunkielämää.

Laakson asukkaiden talot ovat keskenään hyvin erilaisia ja ne voivatkin olla kaikkea turvekattoisesta omakotitalosta pieneen linnaan. Aapisten perheen talo on valtava kolmikerroksinen punainen puutalo, jossa on eräänlainen näkötorni. Heillä on tilava sauna, johon kaikki 28 lasta mahtuvat vaivatta. Vaikka talo on ulkoapäin epätavallinen, se muistuttaa sisäpuolelta ihan tavallista suomalaista kotia, vaikka huoneet ovatkin paljon suurempia kuin kodeissa yleensä.

Erikoisinta Kotilaaksossa on kyläyhteisön lisäksi itse laakso. Aivan kuin se olisi rakennettu Suomen luonnon parhaista paloista. Laaksossa on paljon kellertäviä ja vihertäviä peltoja. Yhdessä kohdassa kasvaa kuusimetsä, toisessa koivumetsä tai siisti pensasaita. On suloisia lammikoita, joki ja pieni puro, joka virtaa raikkaana rinnettä alas. Kaukana taustalla on hyvin keskisuomalainen maisema lukuisine järvineen ja niitä halkovine saarineen. Toisessa suunnassa kohoavat majesteettiset tunturit, joista yksi muistuttaa kovasti Saanaa. Tuntureiden juurella on yksinäinen kota. Kotilaakso edustaa

siis Suomea pienoiskoossa ja tulos onkin varsin monipuolinen ja viehättävä (Kuvat 46, 47).

Tammen Kultainen aapinen (2002) jatkaa *Aapisten aapisen* (1993) ”maaseutumainen kaupunki”-linjaa. Myös tässä kirjassa perhe asuu pikkukaupungissa, jossa on niittyjä joissa temmeltää. Tosin *Tammen Kultaisen aapisen* kaupunki on hieman isompi kuin *Aapisten aapisessa*. Kaupungissa on vierekkäin seisovia kivitaloja ja mukulakivikadut. Kaikki kaupungin palvelut sijaitsevat lähellä toisiaan. Kaupungissa tai sen läheisyydessä on myös eläintarha, jossa lapset käyvät luokkaretkellä.

Ihmiset asuvat kerrostaloissa ja hyvin lähellä toisiaan (Kuva 48). Vain parissa kuvassa on puinen omakotitalo. Vaikka asuinkaupunki on selvästi haluttu pitää neutraalina maaseudun ja kaupungin välimuotona, on siinä piirteitä jotka kertovat sen kuvaavan enemmänkin Etelä-Suomea ja rannikkoseutua kuin muuta osaa maastamme. Korkeat kivitalot ja mukulakivikadut ovat esimerkiksi pohjoissuomalaisille lapsille varmasti melko vieraita. Kun ennen kaupunkilaislapset katselivat aapisten sivuilta itselleen vieraita maaseutukuvia, nyt tilanne näyttäisi kääntyneen toisinpäin. Maantieteellisestä sijainnista kertoo myös se seikka, että ”kirjasto” on kirjoitettu talon seinään myös ruotsiksi.

Sallin asuinkaupungissa ei näy supermarketteja. Ainoa kauppa jota esitellään aapisessa tarkemmin, on Sallin äidin Kaisan pieni elintarvikekauppa, josta tosin saa myös postikortteja, piirustus- ja maalaustarvikkeita ja muuta sellaista. Toinen kauppa näkyy kirjan sisäsivulla, mutta tämäkin kauppa on hyvin pikkuruinen. Se, että kuvittaja ja aapisen tekijät ovat valinneet mukaan vain pikkukauppoja voi kertoa siitä, että suomalaisten mielissä ne edustavat yhä jotain mielekkäämpää ja kodikkaampaa verrattuna valtaviin ostoshalleihin.

Kodintekniikkaa on vaikea löytää *Tammen Kultaisesta aapisesta*. Uolevilla on huoneessaan radio, mutta se on kovin vanhanaikainen. Ainoa televisio koko aapisessa sijaitsee luokkahuoneessa, korkean hyllyn päällä. Menossa on tietenkin opetusohjelma.

Kirjasta löytyy myös vain yksi puhelin, joka on kuitenkin jo kännykkä. Sekin löytyy luokkahuoneesta, opettajan pöydältä. *Tammen Kultainen aapinen* sisältää kodintekniikan osalta vastakohtaisuuksia. Se on ensimmäinen analyysini kuuluvista aapisista, jossa esiintyy tietokone, mutta sen sivuilla voi yhä nähdä esimerkiksi ikivanhan gramofonin.

Televisioiden puuttuminen aapisista on sinänsä erikoista, koska niitä on ollut Suomessa jo 1950-luvulta lähtien. Suomalaiset hankkivat televisioita niin ahkerasti, että jo vuonna 1969 Suomessa oli miljoona televisiolupaa. 2000-luvulle tultaessa useimmissa perheissä on vähintään kaksi televisiota, mikä vähentänee riitoja kanavan valitsemisen kanssa. Television katselun määrä lisääntyi 1990-luvulla, minkä takia on erikoista ettei televisioita pahemmin näe aapisten kuvissa. 1990-luvun lopulla suomalaiset käyttivät television katseluun noin 2 tuntia 16 minuuttia vuorokaudessa. (Häggman, 2008, 117–118). Televisiot ovat vaikuttaneet paitsi kotien sisustukseen että sosiaaliseen kanssakäymiseen ja maailmankuvan laajenemiseen. Television katselu on ollut Suomessa aina varsin sosiaalinen tapahtuma ja perheet ovatkin viettäneet aikaa yhdessä television ääressä jo 1960-luvulta lähtien. Ihmiset saivat ohjelmista myös uusia ideoita esimerkiksi pukeutumiseen, käyttäytymiseen ja yleensäkin elämäntapaan. (Häggman 2008, 117.) Nykyään puhutaan paljon myös television katselun mahdollisista haittavaikutuksista lapsiin ja se on voinut olla syynä siihen, miksi *Tammen Kultaisen aapisen* tekijät eivät ole halunneet kuvata televisioita. 2000-luvulla useimmilla lapsilla on jo kännykkä ja monilla myös kannettavia musiikkilaitteita, mutta *Tammen Kultaisessa aapisessa* kodintekniikka loistaa poissaolollaan. Vaikka kännykkä ja muut arkipäivään liittyvät laitteet ovat useimmille jo välttämättömyyksiä, ne eivät selvästikään kuulu T*ammen Kultaisen aapisen* esittämiin ihanteisiin. Kirjan lapset eivät pelaa yksin kotona tietokonepelejä, vaan leikkivät yhdessä ulkona.

Päähenkilöiden asuntoja ei esitellä erikoisemmin. Uolevilla tosin on perinteinen suomalainen puutalo. Tarkimmin kerrotaan mummon talosta, joka ei kuitenkaan ole ihan tavallinen mummola. Sallin mummo asuu pienessä kivitalossa Marbellassa, Espanjassa. Hän on yksi niistä tuhansista suomalaisista, jotka ovat päättäneet muuttaa

etelän lämpöön. Jos vertaa Sallin mummoa kuuden ensimmäisen aapisen isoäiteihin, ero on melkoinen. Suomalainen mummola on muuttanut muotoaan hyvin paljon, ja 2000-luvun alussa se saattoi sijaita jo toisella puolella Eurooppaa.

5.4 Yhteenveto

Käsittelemieni aapisten piirrokset kuvaavat ylivoimaisesti eniten maaseutua. Kaupunkikuvien puuttuminen Pakkalan *Aapisesta* (1908) ei niinkään ihmetytä, sillä kirjan ilmestymisen aikoihin Suomen kaupunkien asukasmäärä ei kattanut yhteensä edes puolta miljoonaa (Häggman 2007, 59). Kaupunkilaislasten osuus kaikista suomalaisista lapsista oli siis hyvin pieni.

Vuoden 1929 aapisessa kaupunkia kuvataan jännittävänä paikkana, jossa on mukava käydä vierailulla. Tästä huolimatta paras asuinpaikka on maaseutu, jonne myös kaupunkilaislapset rukoilevat pääsevänsä. *Vaikka Veikon ja Siskon aapiskirjassa* (1929) Helsinkiä kuvataan lähinnä positiivisesti, voi kirjan kuvista yleensä huomata, että maaseutua pidetään silti yhä parhaana asuinympäristönä.

Kaupungit edustivat muutosta niin tapojen, ajatusten kuin tavaroidenkin osalta. Usein nämä muutokset miellettiin kielteisiksi ja jotkut pitivät kaupunkeja paheellisina paikkoina. Vasta vuoden 1956 *Kultaisessa aapisessa* kaupunki saa kuvissa näkyvämmän roolin, joka on kuitenkin vieläkin pienempi kuin maaseudulla. Kaupungistuminen alkoi näkyä aapisten sivuilla. Kaupunki ei ollut enää vain vierailukohde vaan asuinpaikka, jossa lapset leikkivät ja kävivät koulua aivan kuten maalaisserkkunsakin. *Kultaisen aapisen lapset* on kuitenkin jaoteltu hyvin selvästi maalaisiin ja kaupunkilaisiin, eivätkä he kohtaa missään kuvassa.

Aapisten kuvien perusteella voi huomata, ettei maaseudun ihannointi lakkaa kaupungistumisen myötä. 1950-luvulla kaupunkilaisten määrä rikkoi miljoonan rajan, mutta vielä vuoden 1956 aapisessa väki asuu edelleenkin enimmäkseen maaseudulla (Häggman, 2007, 59). Suomi näyttää säilyneen kaupungistumisesta huolimatta agraariyhteiskuntana, jolle luonto itsessään on tärkeä arvo.

Kaupungistuminen nopeutui 1900-luvun lopulla ja käänsi maaseutu- ja kaupunkiasumisen määrät päinvastaisiksi. Kaupunkilaisten osuus väestöstä on noussut puolessa vuosisadassa paljon. Toisen maailmansodan päättyessä maaseudulla asui 70 % väestöstä, kun taas 2000-luvun alussa enää 20 %. (Häggman 2007, 59.) Tähän saattaa vaikuttaa myös se, miten määritellään kaupunki. Jotkin paikkakunnat ovat väkiluvultaan hyvin pieniä kaupunki-nimikkeestään huolimatta.

Maaseudun ihannointi tulee aapisissa usein esille siten, että maalla vierailevat kaupunkilaislapset ovat haltioissaan maaseudun ihmeistä ja uneksivat pääsevänsä takaisin maalle. Kaupunkilaislasten tietämättömyydelle naureskellaan, kun he eivät tiedä mistä leipä tai hunaja tulee. On mielenkiintoista, että tämä ilmiö on olemassa edelleen. Pyörittelemme edelleen päätämme kun kaupunkilaislapsi sanoo maidon ”tulevan kaupasta”.

Voisi kuvitella, että vuoden 1993 aapisessa kaupunkielämä näkyisi hyvin selvästi, sillä kaupunkilaisten osuus väestöstä oli tuolloin jo selvästi suurempi kuin maalaisten (Ahtiainen, 1998, 192). Mutta *Aapisten aapisessa* ei ole ainuttakaan kuvaa oikeasta kaupungista. Aapisen perhe elää onnellisena pienessä kylässä, jossa on tarjolla useita eri palveluita. Tämän kirjan kuvien perusteella voi nähdä, että vielä 1990-luvunkin Suomessa pidettiin maaseutumaista ympäristöä hyvänä asuinpaikkana lapsiperheelle. Samaa kaavaa toistaa *Tammen Kultainen aapinen* (2002) vaikka hahmojen asuinpaikka onkin jo kaupunkimaisempi kuin *Aapisten aapisessa*. Esimerkiksi peltoja ei tässä 2000-luvun aapisessa enää näy. 2000-luvun ihanteena näyttäisi olevan pieni ja rauhallinen eteläsuomalainen kaupunki, jossa asutaan kauniissa kerrostaloissa puistojen ja palveluiden läheisyydessä.

Onkin mielenkiintoista huomata, ettei moderni suomalainen enää mielellään elä täydessä korvessa pellon laidalla vaan kaipaa ympärilleen naapureita, kauppoja ja kahviloita. *Aapisten aapinen* (1993) ja *Tammen Kultainen aapinen* (2002) ovat ainoat kaikista seitsemästä aapisesta, jossa esitellään tällainen pikkukaupunki. Muissa aapisissa esiintyy vain hiljaista maaseutua tai suurkaupunki, joka on lähes poikkeuksetta Helsinki.

Suomalaisten maaseudun ihannointi on siis säilynyt läpi vuosisadan, mutta itse maaseudun olemus on kokenut muutoksia viime vuosina. Näitä muutoksia on nähtävissä lähinnä *Aapisten aapisessa* ja *Tammen Kultaisessa aapisessa*. Suomalainen haluaa kasvattaa lapsensa luonnonkauniissa pikkukylässä tai -kaupungissa palveluiden läheisyydessä ja tekee mieluummin älyllistä kuin fyysistä työtä. Maanviljely jätetään maanviljelijöille**.**

6 Vieraat maat ja kulttuurit aapisten sivuilla

6.1 Eksoottiset ja kaukaiset maat (1908–1967)

Vuoden 1908 *Aapisessa* ei ole mitään vieraisiin maihin tai kulttuureihin liittyvää. Suomen tilanne tämän aapisen ilmestymisaikoihin ja lähtökohtaisesti hyvin erilainen toisiin analyysini aapisiin verrattuna. Suomella oli autonomia, mutta ei itsenäisyyttä. Köyhä ja kylmä Suomi sai ihmisiä lähinnä lähtemään pois kuin tulemaan maahamme. 1890-luvulla yhteensä 55 000 suomalaista otti Amerikan passin, toiset taas lähtivät esimerkiksi Kanadaan, Australiaan tai Uuteen-Seelantiin. Suurin lähtöalue oli Vaasan lääni, joka menetti yli neljäsosan asukkaistaan. (Itälä 1993, 113; Häggman, 2007, 54.)

Kotimaahansa jääneillä suomalaisilla oli ollut kuitenkin jo 1870-luvulta asti yhteyksiä jopa kaukaiseen Afrikan mantereeseen. Suomalaisilla oli erityinen suhde Ambomaahan, joka sijaitsee nykyisen Namibian pohjoisosassa, siellä toimineiden suomalaisten lähetyssaarnaajien vuoksi. Heidän tavoitteenaan oli paitsi kristinuskon saarnaaminen myös materiaalisen avun antaminen. Lähetysjärjestöt olivat vilkas tietolähde Suomessa asuville, ja niillä olikin hyvin tärkeä rooli siinä, millaiseksi suomalaiset kuvittelivat Afrikan ja afrikkalaiset. (Häggman, 2007, 263).

Ambomaan asukkaat olivat niin kiitollisia suomalaisille, että talvisodan puhjettua he keräsivät kolehdin, jolla saataisiin ostettua yhdelle suomalaiselle sotilaalle sotilaspuku ja kivääri. Lahjoittajille arvokas lahja saapui kuitenkin sodan takia perille liian myöhään, mutta Mannerheim lähetti kiitoskirjeen, jossa hän esitti ”vilpittömät kiitokset tästä myötätunnon ja avuliaisuuden kauniista osoituksesta”. (Häggman, 2007, 263). Pitkä ja tiivis suhde Suomen ja Ambomaan välillä muovasi suomalaisten suhtautumista ulkomaihin. Suhde oli myös siten ainutlaatuinen, että Suomi oli kerrankin muussa kuin vastaanottajan ja sopeutujan asemassa.

Vaikka Suomi menetti asukkaita ulkomaille enemmän kuin sai niitä ulkomailta, uskomus Suomen monokulttuurisuudesta on pelkkä myytti. Suomessa on ollut aina kulttuuritaustaltaan erilaisia ryhmiä. Vanhoja vähemmistöryhmiä ovat ruotsinkieliset, saamelaiset ja romanit, sekä muut jäsenmäärältään pienemmät ryhmät. (Virta 2008, 44.)

Veikon ja Siskon aapiskirja (1929) on vieraiden kulttuurien osalta harvinaisuus. Pitkäranta mainitsee teoksessa *ABC- lukeminen esivallan palveluksessa*, että monikulttuurisuus ilmestyy suomalaisiin aapisiin vasta 1950-luvulla. Siksi onkin erikoista, että vuonna 1929 ilmestyneessä *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* on niin paljon eri maihin ja kulttuureihin liittyvää. (Pitkäranta 2002, 114.)

Kirjan alkuosassa kuvat kertovat lähinnä perinteisestä suomalaisesta maaseudun elämästä, mutta sivulta 68 lähtien esiintyy myös kuvia muualta maailmasta. Kyseisellä sivulla on yllättäen kuva maapallosta. Muissa analysoimissani aapisissa ei ole maapalloa. Joissakin esiintyy kuvia kartoista, hyvin suurpiirteisistä tosin, mutta ei koskaan pyöreästä maapallosta.

Parikymmentä sivua myöhemmin *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* on sivu, jossa on kuva puhelinlangalla istuvista pääskysistä. Alla oleva tarina, jonka nimi on *Pääskysen liverrys*, kertoo seuraavaa: ”Menin Saksaan, sain saappaat. Menin Ruotsiin, sain rukkaset. Tulin Suomeen, sain sukat. Pesin, paikkasin, panin aidanseipääseen kuivamaan. Siitä vietiin, varastettiin.” Tämä melko huvittava tarinanpätkä on siitä erikoinen että siinä mainitaan vieraita valtioita, mutta erityisesti siksi, että sukat varastettiin juuri Suomessa. Myöhempien aapisten kiillotettuun Suomi-kuvaan tämänkaltainen tarina ei sopisi.

Edellisessä luvussa kerroin jo Veikko-pojan seikkailuista Helsingissä isänsä kanssa. Tähän kaupunkivierailuun liittyy paljon eksoottisia elämyksiä, joita ei liitetä maaseudun elämään. Itse asiassa melkein kaikki *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* esiintyvät vieraista maista kertovat kuvat tulevat esille Veikon Helsingin-matkan yhteydessä. Vieraat kulttuurit näyttivät olevan 20-luvulla asia, johon saattoi törmätä oikeastaan vain

pääkaupunkiseudulla.

Vierasmaalaiset asukkaat olivat 1920-luvulla lähinnä venäläisiä pakolaisia, joita oli Suomessa tuona vuosikymmenenä enimmillään noin 33 000. Pakolaisten tulo Suomeen kuitenkin laantui jo 1920-luvun alkupuolella ja monet heistä muuttivat länteen, vapaaehtoisesti tai ei. (Häggman 2008, 266). Helsingissä Veikko käy useissa eri paikoissa. Hän käy muun muassa eläinmuseossa, joka sijaitsee suuressa kivirakennuksessa Töölön kaupunginosassa. Isä valistaa poikaansa rakennuksen historiasta: ”Siinä on ollut ennen koulu, venäläinen koulu sanoi isä. Se oli siihen aikaan, jolloin täällä vielä oli paljon venäläisiä.” Suomen itsenäistymisestä ei ollutkaan kulunut kuin noin kymmenen vuotta.

Eläinmuseossa Veikko näkee paljon kotimaisia, mutta myös eksoottisia eläimiä. Museossa on oma osasto Afrikasta tuoduille eläimille. Veikko ihastelee muun muassa ”giraffia”, ”zebraa” ja leijonia, kameleita ja gorillaa. Yhdessä kuvassa on myös ”kamelikurki”, kuten strutsia silloin nimitettiin. Aapisen kuvissa eläimet poseeraavat ylväästi katsojalle. Suomalaiselle lapselle ne ovat varmasti näyttäneet hyvin kiehtovilta ja erikoisilta, varsinkin kun kodeissa ei vielä ollut televisioita joista saattoi vieraita maita ja niiden eläimiä nähdä. Televisiot saapuivat suomalaisiin koteihin 1950-luvulla.

Eläinmuseon jälkeen Veikko menee isänsä kanssa elokuviin. Tämä on ainoa kerta, kun analysoimissani aapisissa joku käy elokuvissa. Sinänsä mielenkiintoista, että se tapahtuu juuri vuoden 1929 aapisessa eikä esimerkiksi *Aapisten aapisessa* (1993) tai *Tammen Kultaisessa aapisessa* (2002). Kassaneiti kertoo, että heillä onkin sopivasti juuri lapsille sopiva filmi, joka kertoo Afrikasta.

Veikon elokuviin meno jatkaa tarina Afrikasta. Kyseessä ei ole satu vaan oppikirjamainen teksti, vaikka kirjoitustyyli on hyvin ihmettelevä ja ihasteleva Afrikan erikoisuuksista kerrottaessa. Tekstissä kerrotaan Ambo-maasta ja suomalaisista lähetyssaarnaajista, mikä jälleen todistaa Suomen ja Ambomaan tiiviin suhteen. Tässä aapisessa afrikkalaisen pojan kuva on hyvin realistinen, toisin kuin myöhempien,

erityisesti 1950–60- lukujen aapisissa (Kuva 49).

Vaikka *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* on niin runsaasti vieraisiin maihin ja kulttuureihin liittyviä asioita, vuoden 1935 *Meidän lasten aapisessa* niitä ei ole lainkaan. Ainoa löytämäni asia on leijona, joka esiintyy sadun yhteydessä pukeutuneena ihmiskuninkaan vaatteisiin. Mutta leijona oli jo toki tuttu eläin suomalaisille lapsille, koska eläin on Suomen vaakunassa. Tosin elävää leijonaa harva lapsi oli oikeasti nähnyt.

Kultainen aapinen (1956) on 1950-luvun aapisten tapaan kiinnostunut kertomaan pienelle koululaiselle paljon kaukaisista ja eksoottisista maista. Heti kirjan alussa on kuva afrikkalaisesta tytöstä, joka on pienen lammikon äärellä ja nostaa vettä kasvoilleen. Teksti sanoo: ”Neekeri pesee kasvojaan, muttei valkene ollenkaan” (Kuva 50).

Tämä ei ole kuitenkaan vain yksi tapaus 1950-luvun aapisissa. Kaisa Hälisen toimittamassa aapisessa *Suomen lasten aapinen* (1951), jonka on kuvittanut Rudolf Koivu, on omistettu yksi sivu tarinalle nimeltä *Pepen merimatka*. Kuvassa pieni tummaihoinen poika kelluu merellä tynnyrissä ja huiskuttaa hädissään kauempana olevalle laivalle. Tarina alkaa seuraavasti: ”Pepe oli musta kuin musta on musta, hän herättäisi meissä vain kummastusta. Hän oli syntynyt neekeriksi ja tullut niin mustaksi juuri siksi.”

Samalla sivulla afrikkalaisen tytön kanssa on kuva intiaanipojasta, joka jousi ja nuoli kädessään tutkii maassa olevia jalanjälkiä. ”Intiaani punainen, jälkiä etsii hiipien” kertoo kuvan alla oleva teksti. Kuvissa ja tarinoissa ulkomaalaiset erotettiin suomalaisista usein ihonvärin avulla, kuten huomaamme esimerkiksi afrikkalaislasten ja intiaanin kohdalla.

Kolmas esimerkki löytyy *Kultaisen aapisen* sivulta 115. Tarinan otsikko on ”Heikki ja neekeri” ja se kertoo aikaerosta. Teksti sanoo, että kun Heikki menee nukkumaan, afrikkalainen poika ”hyppii palmupuussa ja puree pähkinää”. Itse asiassa se ei olisi

oikeasti mahdollista, sillä Afrikka sijaitsee samoilla aikavyöhykkeillä kuin Eurooppa.

Sivun yläosan kuvissa Heikki istuu sängyllään ja venyttelee käsiään. Afrikkalainen poika on kiivennyt palmun latvaan ja on juuri irrottamaisillaan kookospähkinää. Sivun alaosan kuvissa Heikki nukkuu sängyssä peiton alla ja afrikkalainen poika nukkuu matolla ohut peite päällään. Kuvat korostavat sitä, että afrikkalainen poika on alkuasukas, villi, eikä hänellä ole edes sänkyä.

Tällainen avoin kummastelu ja neekeriksi kutsuminen ei ollut lainkaan tavatonta tuohon aikaan. Sillä ei kuitenkaan tarkoitettu niinkään pahaa, vaan ihmiset olivat tuolloin lapsellisen uteliaita vieraita maita ja varsinkin erinäköisiä ihmisiä kohtaan. (Pitkäranta 2002, 117.)

Kultaisessa aapisessa on ehdottomasti eniten kuvia saamelaisista. Heitä kuvataan yhteensä jopa kolmen aukeaman pituisessa tarinassa. Pieni saamelaistyttö Tiina asuu vanhempiensa ja pikkuveljensä Timon kanssa Lapinmaassa, Tonttulan kylässä. Ensimmäisellä tarinan sivulla näkyy poroja kelkkoineen ja lappilainen maisema (Kuva 51). Kuvassa esiintyy koko perhe, jonka asut on toteutettu tarkasti. Maija Karma on tehnyt selvästi paljon taustatyötä kuvittaakseen vaatteet oikealla tavalla.

Tähän asti joka toisessa aapisessa on ollut runsaasti vieraisiin maihin liittyviä kuvia ja tarinoita ja joka toisessa taas ei lainkaan, ja sama rytmi jatkuu. *Lasten omassa aapisessa* (1967) on hyvin vähän vieraisiin maihin ja kulttuureihin liittyvää. Sivulla 25 on kuva laivasta, jonka kannella on eksoottisia eläimiä, kuten kameli ja kirahvi. Tosin näitä kahta eläintä lukuun ottamatta eläimet ovat kotoperäisiä. Mielenkiintoisin kuva tässä aapisessa on kuva saamelaisesta Jouni-pojasta, joka iloisena tervehtii kirjan lukijaa poronsa ja porokoiransa kanssa. Kuvan vieressä on lyhyt tarina Jounin arkielämästä Lapissa. Lisäksi aapisen loppupuolella on aukeama, jonka vasemmalla sivulla kuvataan inuiitti-isä poikansa kanssa, ja oikealla sivulla kolme afrikkalaista lasta kiipeämässä palmuihin (Kuva 52, 53). Lapsia kuvataan ”vikkeliksi neekeripojiksi”. Kuvat ovat osa tarinaa Lassi-pojasta, joka kiertää maailmaa soutuveneellä.

6.2 Monikulttuuristuva Suomi (1993–2002)

Aapisten aapinen (1993) on ensimmäinen analysoimistani aapisista, jossa vieraat maat ja kulttuurit tulevat esille oikeana monikulttuurisuutena. Ilmeisin piirre kirjassa on se, että Aapisten perheen kaikki 28 adoptoitua lasta ovat eri värisiä -ja näköisiä, taustoiltaan selvästi muuta kuin etnisesti suomalaisia (Kuva 6). He tavallaan kuvaavat kaikkia maailman lapsia, vaikka asuvatkin suomalaisessa perheessä. Lapset leikkivät kaikki yhdessä sulassa sovussa ja pitävät hauskaa.

Perheeseen kuuluu vaaleaihoisia, eurooppalaisen näköisiä lapsia jotka erottaa toisistaan paitsi paidan kirjaimesta myös erivärisistä hiuksista. Kirjain ”A” on vaaleaihoinen tyttö, jolla on pitkät, vaaleat hiukset. Hän näyttää suomalaiselta, enkä tiedä onko se sattumaa, että juuri hän on aakkosten ensimmäinen hahmo.

Vierasmaalaisilta näyttävät lapset on myös nimetty muilla kuin suomen kielessä esiintyvillä kirjaimilla. ”B ja Q” näyttävät aasialaisilta, ”C ja F” brasilialaisilta, punapäinen ”G” irlantilaiselta”, ”X” on tummaihoinen poika ja ”Z” näyttää mulatilta. Melkein jokaiselle lapselle on piirretty kuvaan joku harrastus, joista osassa tulee esiin myös stereotypioita, joita ei 2010-luvun aapisissa enää näe. Aasialaisten näköiset lapset pelaavat pingistä ja kumartavat lukijalle. Brasilialaiset pojat taas pelaavat jalkapalloa ja vaaleatukkainen poika jääkiekkoa.

Erityistä kirjassa on myös se, että lasten selvästi vierasmaalaista ulkonäköä ei selitetä kirjassa mitenkään. Pienelle aapisen käyttäjälle tämä ehkä opettaa, ettei asiassa ole mitään selitettävää: erilainen ulkonäkö on täysin normaalia. Lasten välillä ei ole kirjassa minkäänlaista eriarvoisuutta ja kaikissa kuvissa on erinäköisiä ja -värisiä lapsia leikkimässä yhdessä.

Aapisen perheellä on ulkomailla asuva eno, joka poseeraa valokuvassa karhun kanssa. Hän on lähettänyt perheelle suuren paketin. Kirjan loppupuolella on hän tulee vierailulle vaimonsa kanssa. Asusteiden perusteella eno ja täti asuvat Amerikassa. Lapset ovat

innoissaan enon saapumisesta ja ymmärtävät tuoksun perusteella, että eno on tuonut tuliaisiksi suklaata. Suomalaisten muuttoaalto Pohjois-Amerikkaan varsinkin ennen ensimmäistä maailmasotaa johti siihen, että monilla suomalaisilla on ainakin kaukaisia sukulaisia valtameren toisella puolella. Vuonna 1930 Yhdysvalloissa asui 320 000 suomalaista ja Kanadassa 44 000. (Vahtola 2003, 408; Häggman, 2007, 54).

Aapisten aapisessa on paljon muitakin pieniä viittauksia ulkomaihin. Kirjassa esiintyy paljon vieraskielisiä sanoja ja tuotemerkkejä. Yhdellä aukeamalla esitellään Kotilaakson päivän tv-lähetykset ja mukana on kanava nimeltä ”Taivaan tuutista”. Tällä kanavalla on ohjelmia kahdeksalla eri kielellä. Kotilaaksossa on myös vakituinen asukas, joka saattaa olla muuttanut muualta. Hän on Otto Risotto, joka pyörittää herkkubaaria. Ruokalista vaikuttaa kovin italialaiselta pitsoineen ja spagetteineen.

Aapisten aapinen sijoittuu 1990-luvulle, joten ei ole yllätys että siinä käsitellään monikulttuurisuutta niin näkyvästi. Ulkomaalaistaustaisia ihmisiä on ollut Suomessa aina, mutta 1990-luvulla ulkomaalaisten määrä moninkertaistui (Virta 2008, 44). On ymmärrettävää, että näin lyhyessä ajassa tapahtunut muutos aiheutti tarpeen käsitellä asiaa myös aapisissa. Tosin kirjan monikulttuurinen perhe on vielä satua, eivätkä lapset käy oikeaa koulua ja elä todellisessa Suomessa. Monikulttuurisuuden hakeminen onkin viety lasten ulkonäön kautta äärimmilleen, mutta kirjasta puuttuu kokonaan aito monikulttuurisuus, johon kuuluu paljon muutakin kuin erilaisten ihonvärien saaminen samaan tarinaan.

Tammen Kultaisessa aapisessa (2002) on edellisten vuosikymmenten aapisiin verrattuna todella paljon vieraisiin maihin ja kulttuureihin liittyvää. *Aapisten aapisessa* (1908) monikulttuurisuus tuli esille perheen lasten kautta, mutta *Tammen Kultaisessa aapisessa* monikulttuurisuus on realistisempaa. Siinä monikulttuurisuus esiintyy tavalla, joka voisi olla todellisuuteen pohjautuvaa. Vaikka kaikki henkilöt ovat täysin kuvitteellisia, heidän tarinansa voisivat olla monin paikoin tositapahtumiin perustuvia. Useimmilla sivuilla on jotain eri kulttuureihin liittyvää tai sitten ulkomaisia paikannimiä.

Tammen Kultainen aapinen on täynnä pieniä viittauksia ulkomaihin. Kirjan sivuilla esiintyy muun muassa vierasmaalaisia nimiä, eksoottisia hedelmiä, ulkomaisia kirjoja ja vieraskielisiä sanoja. Kaukaisien maiden eläimiäkin vilisee monilla sivuilla. Muutoksena edellisiin aapisiin on kuitenkin se, että Salli ja Topi ovat selvästi suomalaisia ja asuvat Suomessa, mutta heidän luokallaan on oppilaita erilaisista taustoista.

Heti kirjan alussa on kuvia Sallin ja Topin asuinseudusta ja luokkakavereista. Heidän luokallaan on poika, jolla on ruskea iho ja kiharat tummat hiukset. Hänen nimeään ei kuitenkaan mainita aapisessa. Isompi rooli kirjassa on Annalla ja Jaanuksella. Anna on kotoisin Kiinasta ja hänellä on musta tukka. Jaanus taas on lippalakkipäinen poika Virosta (Kuva 54). Lasten synnyinpaikat tulevat esiin tarinassa, jossa Topi on saanut silmälasit ja yrittää häpeillen peittää kasvonsa.

Muut lapset yrittävät saada Topin uskomaan, että silmälasit eivät tee hänestä outoa. ”Minun ihoni on erivärinen kuin teidän” sanoo Anna. Topi vastaa sanoen ”Niin, mutta sinä oletkin Kiinasta”. Kun Topi vieläkin uskoo olevansa erilainen kuin muut, Jaanus sanoo hänelle, että ”minä puhun suomea eri lailla kuin te”.

Aapisten aapisesta (1993) löytyy sukulainen, joka asuu Amerikassa, mutta sen enempää maailmanmatkailija-sukulaisia ei edellisistä analysoimistani aapisista löydy. Sellaisia löytyy vasta *Tammen Kultaisesta aapisesta* (2002). Sallin mummo asuu nähtävästi talven Espanjassa, Marbellassa. Ainakin Salli menee viettämään sinne joululomaansa mummonsa luokse. *Tammen Kultainen aapinen* on ensimmäinen, jossa perheen lapsi matkustaa ulkomaille. Suomalaisia on asunut jo usean vuoden ajan Espanjassa kokovuotisesti tai talven yli. Espanjassa asuu tällä hetkellä vähintään osa-aikaisesti noin 20 000-30 000 suomalaista (Valve 2012, 9). Sallin mummo on siis yksi monesta suomalaisesta, jotka viettävät talvet Espanjassa.

Kirjan tarinoissa mummo rakastuu Uolevi-nimiseen mukavaan pappaan, joka yhden kirjan aukeaman kuvien perusteella on ainakin nuoruudessaan ollut melkoinen

matkustelija. Kuvassa hän istuu työpöytänsä ääressä ja tutkii karttapalloa. Pöydällä on kartta ja kirja Saharasta. Kirjahyllystä löytyy maantiedon kirjoja ja ikkunalaudalla kasvaa ruukussa appelsiinipuu. Aukeaman vasemmassa alalaidassa on kuva suuresta kompassista.

Yllättävää *Tammen Kultaisessa aapisessa* on se, että suvun vanhimmat jäsenet ovat juuri ne, jotka liikkuvat aktiivisimmin ulkomailla. Tällaisesta ei esiintynyt aiemmissa aapisissa lainkaan. Muissa analysoimissani aapisissa tuskin kukaan matkusti ulkomaille, joten *Tammen Kultainen aapinen* on todellinen poikkeus. Aapisten näyttämän maailman mukaan suomalaisten matkustustottumukset ovat muuttuneet kovasti, jos verrataan vuoden 2002 aapista vaikka yhdeksän vuotta vanhempaan oppikirjaan, *Aapisten aapiseen*.

Ulkomaille matkustaminen oli sodanjälkeisessä Suomessa monille vain kaukainen haave ja vielä 1950-luvullakin laivamatka Ruotsiin katsottiin ylellisyydeksi (Häggman, 2008, 113). Varakkaille oli kuitenkin lomavaihtoehtoja, sillä ryhmä- ja seuramatkat alkoivat syrjäyttää itsenäiset ”sankariseikkailut”. Vuonna 1949 aloitettiin tilauslennot Välimerelle ja vuonna 1956 suomalaiset pääsivät Kanarian saarten lämpöön. Matkustusinnon syttymisestä kertoo se, että suomalaiset tekivät vuonna 1959 matkoja Pohjoismaiden ulkopuolelle noin 35 000 ja pelkästään kymmenen vuoden kuluttua määrä oli jo 700 000. (Häggman 2008, 114).

1990-luvun lamavuosien jälkeen ulkomaanmatkailu lisääntyi jälleen ja kohteet sijaitsivat jo usein Euroopan ulkopuolella. Naapurimaita suomalaiset eivät ole kuitenkaan unohtaneet, sillä esimerkiksi Ruotsiin matkusti lähes 5 miljoonaa ihmistä vuonna 1997. (Häggman, 2008, 116).

Ruotsiin matkustavat myös Salli, hänen vanhempansa ja Topi, koska he käyvät yhden aukeaman kuvien ja tarinoiden mukaan Tukholmassa. Vanhemmilla on kädessään kartta Tukholman Vanhasta kaupungista. Kartassa kaupunkia kohti seilaa laiva nimeltä Silja, joten on melko selvää millä tavalla perhe saapui Ruotsiin. Ruotsin-risteily on kuitenkin

aika tavanomainen matka Sallin mummon ja Uolevin suosimiin kohteisiin verrattuna.

Tammen Kultaisessa aapisessa on jotain muutakin, mitä ei löydy muista analysoimistani kirjoista. Monissa aapisissa esitellään vieraita maita ja kulttuureita, mutta vain *Tammen Kultaisessa aapisessa* päähenkilöt osallistuvat vierasmaalaisten kulttuuritapojen harjoittamiseen. Edellä esittelemäni kiinalaisperäinen tyttö nimeltä Anna viettää talvella ystäviensä Sallin, Topin ja Jaanuksen kanssa kiinalaista lyhtyjuhlaa.

Tarina alkaa laululla nimeltä *Lyhtyjen yö* joka kertoo ystävyydestä. Seuraavalla aukeamalla lapset ovat kokoontuneet pöydän äärelle syömään ja piirtämään. Pöydällä on paljon kiinalaiseen ruokakulttuuriin viittaavia asioita, kuten syömäpuikot, soijakastikepullo, onnenkeksit ja purkki seesaminsiemeniä. Kuvan oikeassa reunassa pieni iloinen hiiri kokkaa kiinalaista ruokaa vokkipannulla ja hämmentää apetta aasialaisilla puikolla. Seinällä on kuvat lohikäärmeestä ja pandasta (Kuva 55).

Tammen Kultaisessa aapisessa vieraat maat ja kulttuurit esitetään elämää rikastuttavina asioina. Mummolla ja Uolevilla on selvästi ollut hyvin hauskaa ulkomailla. Sallin ja Topin arkea elävöittää Annan ja Jaanuksen ystävyys, mikä tuo mukanaan paljon uusia ja jännittäviä kokemuksia lasten synnyinkulttuurin vuoksi. *Tammen Kultaisessa aapisessa* esiintyvä monikulttuurisuus onkin paljon syvempää kuin *Aapisten aapisessa* (1993). Kulttuurit elävät rinnakkain sulassa sovussa ja ovat sekä sulautuneet yhteen että säilyttäneet kullekin ominaiset piirteensä. *Tammen Kultaisen aapisen* tilanne onkin ihanteellinen.

Vaikka sekä *Aapisten aapisessa* että *Tammen Kultaisessa aapisessa* on paljon vieraisiin maihin ja kulttuureihin liittyvää, todellisuus on Suomessa hieman erilainen. Suomessa on kyllä aina asunut ulkomaalaistaustaisia ihmisiä, mutta heidän määränsä ei ole edelleenkään suuri. Suomi onkin yksi Euroopan yksikulttuurisimpia maita, koska vain 2,5 % väestöstämme on ulkomaalaisia (Virta 2008, 44). Sama luku *Tammen Kultaisen aapisen* ilmestymisvuonna, 2002, oli 2 % (Kuikka 2003, 67).

Vuonna 2002 Suomessa asui noin 200 eri maan kansalaisia. Suurimmat ryhmät muodostivat venäläiset (noin 24 000), virolaiset (12 500), ruotsalaiset (8 000), Somaliasta tulleet pakolaiset (4 500), jugoslavialaiset (4 000) ja irakilaiset (3 500). (Kuikka 2003, 67.) Jaanuksen kotimaa onkin listassa toisena, joten virolaisen hahmon löytyminen aapisesta ei ole sattumaa. Kiinalaisia oli vähemmän, noin 1700 (Palmu 2012, 20). Aapisen laatijoiden kansallisuusvalinnat ovat myös yleisen mielipiteen valossa turvallisia, eikä kirjassa ole esimerkiksi venäläistä tai muslimilasta.

Monikulttuurisuuden esitystavan muuttuminen 1990-luvulta 2000-luvulle voi johtua muun muassa yleisen ilmapiirin muuttumisesta että poliittisista päätöksistä. Aina 1990-luvulle asti maahanmuuttopoliittisena ja vähemmistöpoliittisena pyrkimyksenä oli vähemmistöjen assimilointi, mutta vuonna 1997 esitettiin uutena linjauksena integraation periaate. Kaksi vuotta myöhemmin tuli voimaan laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta (493/1999), minkä tavoitteena on tukea monikulttuurisen yhteiskunnan rakentamista ja turvata maahanmuuttajien tasa-arvoinen kohtelu ja oikeus säilyttää oma kulttuurinsa (Kuikka 2003, 67). Tämä uuden lain ja sen luoman ajatusmaailman muuttuminen on varmasti ollut yhtenä syynä siihen, miksi monikulttuurisuus tulee *Tammen Kultaisessa aapisessa* ilmi niin erilaisella tavalla verrattuna yhdeksän vuotta vanhempaan *Aapisten aapiseen.*

6.3 Yhteenveto

Vieraat maat ja kulttuurit näyttäytyvät aapisten kuvissa eri tavalla eri vuosikymmeninä. Joka toisessa aapisessa ei tuntunut olevan paljoa mitään ulkomaihin ja ulkomaalaisiin liittyvää, mutta sattumalta taas joka toisessa aapisessa näitä kuvia oli runsaasti. Esitystavat ovat kuitenkin selvästi jaettavissa kahteen osaan aikakauden mukaan.

Ensinnäkin, 1900-luvun alusta aina 1980-luvulle asti vieraat kulttuurit kuvataan jonain Suomen rajojen ulkopuolella olevana asiana, vaikka tosiasiassa maahanmuutto on aina ollut arkipäivää myös täällä Suomessa. Lähetyssaarnaajat kävivät Ambomaalla ja palasivat tarinoimaan suomalaisille seikkailuistaan, vieraita maita ja kulttuureita nähtiin elokuvissa ja eksoottisia eläimiä on tuotiin ulkomailta Korkeasaareen. Saamelaisia lukuun ottamatta Suomessa asuvia etnisiä vähemmistöryhmiä ei huomioida aapisten kuvissa, vaikka Suomessa on ollut esimerkiksi romaneja vuosisatojen ajan.

Jo ensimmäisen analysoimani kirjan, Teuvo Pakkalan *Aapisen* (1908), ilmestymisen aikoihin Suomessa oli useita vähemmistöryhmiä. Saamelaisten lisäksi rannikolla asuvat ruotsinkieliset ja romanit olivat tavallinen näky, erityisesti Karjalassa ja Pohjanmaalla. Autonomian aikana Venäjältä saapui muun muassa islaminuskoisia tataarikauppiaita, kasakoita ja juutalaisia sotilaita. Joten toisin kuin usein kuvitellaan, maahanmuutto ja pakolaisuus sekä erilaiset kielelliset, uskonnolliset ja kulttuuriset taustat eivät ole uusi ilmiö Suomessa. Maahamme on muuttanut jatkuvasti, jo Ruotsin ja Venäjän vallan alla, yksittäisiä ihmisiä ja perheitä monien eri syiden johdattelemana. Erityisesti satamakaupungit ovat houkutelleet ihmisiä ulkomailta. (Vahtola 2003, 304; Häggman 2008, 265.)

Myös suomenkieliset erosivat toisistaan esimerkiksi länsi-itäsuunnassa. Pohjalaiset eivät välttämättä tehneet suurtakaan eroa karjalaisen ja venäläisen välillä. Uskomus yksikielisestä ja -mielisestä Suomesta luotiin 1800-luvun loppupuolella osana fennomaanista ideologiaa. Yhtenäiskulttuurin idean suosiminen johti siihen, että valtakulttuuriin sopimattomat ryhmät alettiin nähdä negatiivisessa valossa. (Häggman 2008, 266.)

Suomalaiset olivat kuitenkin uteliaita tietämään kaukaisista maista. Tästä hyvänä esimerkkinä ovat erityisesti *Veikon ja Siskon aapiskirjan* (1929) ja *Kultaisen aapisen* (1956) Afrikka-aiheiset kuvat. Kirjojen kuvien perusteella voi sanoa, että juuri tuo manner vaikuttaisi olleen suomalaisille se kaikista kiinnostavin ja salaperäisin. Mistään muusta mantereesta ei ole aapisissa niin paljon kuvia. Suomen Afrikka-innostukseen on

vaikuttanut varmasti yhteys Ambomaahan.

Varsinaista monikulttuurisuutta näkyy vain kahdessa uusimmassa aapisessa, *Aapisten aapisessa* (1993) ja *Tammen Kultaisessa aapisessa* (2002). Molemmissa aapisissa perheet asuvat Suomessa tai Suomen kaltaisessa paikassa ja kirjoista löytyy erimaalaisia hahmoja. Aapisen perheet lapset ovat muutamista stereotyyppisistä kuvaustavoista huolimatta osoitus siitä, että 1990-luvulla oli jo kiinnitetty huomiota lasten monikulttuurisuuskasvatukseen, vaikkakin pinnallisesti. Kirjassa kaikki lapset ovat tasa-arvoisia ja tekevät perinteisiä suomalaisia asioita, kuten käyvät saunassa ja leipovat pullaa. Se että lasten taustoja ei selitetä sen tarkemmin luo tunteen, että erilaiselta näyttäminen ei kyseenalaista suomalaisuutta.

Tammen Kultainen aapinen vie monikulttuurisuuden astetta syvemmälle. Monikulttuurisuus on osa päähenkilöiden elämää, sillä heidän luokallaan on oppilaita, jotka ovat kotoisin muualta kuin Suomesta. Kiinalainen Anna ja virolainen Jaanus muodostavat tärkeän osan päähenkilöiden ystäväpiiriä ja ovat esillä useissa tarinoissa. Erilaiset taustat esitetään aapisessa rikkautena.

Kahden uusimman aapisen ja muiden analysoimieni kirjojen tavat kuvata vieraita maita ja kulttuureita eroavat suuresti toisistaan. Vanhemmissa aapisissa vieraat maat ja kulttuurit olivat kaukaisia ja erikoisia ja niitä haluttiinkin ihmetellä ja kummastella. Hyvinä vertailukohteina toimivat *Kultaisen aapisen* (1956) kuva 50 ja *Tammen Kultaisen aapisen* kuva 54. Jälkimmäisessä kuvassa lasten pukeutumisessa ja missään muussakaan ei ole eroja eri kulttuuritaustojen takia. Uusimmissa aapisissa monikulttuurisuus kuvataan arkipäiväisenä ja luonnollisena asiana, osana suomalaista yhteiskuntaa.

7 Isänmaallisuus ja uskonto aapisten kuvissa

7.1 Isänmaallisuus

Isänmaallisuus esiintyy analysoimissani aapisissa melko samankaltaisesti ja kaavamaisesti. Eroja eri vuosikymmenten aapisten välillä kuitenkin on. Tähän vaikuttaa ensisijaisesti oppikirjan tekovuosi ja se, millainen vaihe Suomen historiassa oli silloin meneillään.

Teuvo Pakkalan *Aapinen* (1908) eroaa muista aapisista jo sillä, ettei Suomi ollut sen ilmestymisen aikoihin vielä itsenäinen. Kirjasta ei löydykään mitään kotimaahan viittaavia kuvia, tosin tekstistä kylläkin. Heti kirjan alkupäässä on lukuharjoituksena sanat ”maa, isänmaamme, Suomenmaa”. Tällainen oli tavallista jo autonomian aikana (Pitkäranta 2002, 117). Isänmaallisuus oli kuitenkin tärkeä osa Pakkalan aapisen aikaista Suomea, sillä suomalainen kansallisuusaate oli alkanut voimistua 1800-luvun lopulla (Kervanto Nevanlinna 2003, 41).

E. N. Setälän aapisen ilmestyessä tilanne Suomessa oli jo täysin erilainen. Suomi oli itsenäistynyt ja kokenut muun muassa sisällissodan. *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* (1929) on jo muutama maatamme kuvaava symboli. Suomen lippu lepää lapsen makuuhuoneessa seinää vasten. Suomen vaakunan leijona taas esiintyy sivun kokoisessa kuvassa aivan aapisen loppupuolella. Muuta kotimaahan liittyvää ei tästä aapisesta löydy. Tästä huolimatta isänmaallisuus tuli voimakkaasti ilmi todellisessa elämässä. Yleensä isänmaallisuus oli tiiviisti yhteydessä kirkkoon, ja kristinuskolla ja isänmaan merkityksellä olikin iso rooli siinä, millaiseksi Suomen henkinen perusta muodostui 1920- ja 1930-luvuilla (Vahtola 2003, 326).

Aukusti Salon *Meidän lasten aapinen* (1935) on laadittu rauhan aikana ennen toista maailmansotaa ja siinä isänmaallisuus ei ole kovin voimakkaasti esillä, vaikka

tosielämässä isänmaan merkitys oli hyvin suuri. Kotimaata näytetään oman kotiseudun näkökulmasta eikä koko valtiota käsittäen. Kirjassa on vain yksi isänmaa-viittaus, joka kuuluu lyhyeen tekstiin nimeltä *Virsi kotimaan puolesta*: ”Oi kuningasten kuningas, sä maan ja taivaan valtias, myös tälle maalle silmäs luo ja armos runsaat lahjat suo! Vähäinen meidän kansa on, maailman silmiss' arvoton. Vaan mitä mahtavinkaan vois, jos voimaa sult' ei saanut ois!” Aivan kirjan viimeisillä sivuilla on runo nimeltä ”Mitä sinun tulee rakastaa”. Siinä sanotaan, että ”Yli itses rakasta kotias ja äidin, isän kunniaa; mut ennen näitä Suomeas ja yli kaiken Jumalaa”.

Vuosi 1935 oli Kalevalan riemuvuosi, ja sen juhlistamiseksi monet suomalaistivat sukunimensä. Yhteensä noin 100 000 suomalaisen sukunimi suomalaistui. Nimien muuttaminen ei ollut sotien jälkeen enää niin suosittua ja vuonna 1970 ei-suomenkielisiä sukunimiä oli 27 % kaikista nimistä. (Tommila 1989, 440.) Suomalaisten käsitys kotimaastaan on Salon aapisessa hyvin vaatimaton ja nöyrä, mutta silti perinteitä arvostava. Suomi oli ulkomailla vielä tuntematon paikka, mikä kuitenkin muuttui muutaman vuoden jälkeen kun maamme sai hoitaakseen kesäolympialaiset vuonna 1940. Kisat kuitenkin peruutettiin talvisodan vuoksi ja toteutuivat Suomessa vasta vuonna 1952.

Vaikka Salon aapisessa ei ole paljon isänmaa-viittauksia, kirjan tekijät ovat halunneet vaalia sisällön kotimaisuutta. Aivan kirjan viimeisillä sivuilla on Salon opettajille tarkoitettu osio, jossa on seuraava teksti: ”Lapsipsykologisista syistä on tässä aapisessa oleva kirjallinen aines kokonaan sekä suomalaista kansantietoutta että kotimaisten kirjailijoiden tuotantoa. Olen pyrkinyt valitsemaan mahdollisimman paljon lukukappaleiksi kansalliskirjallisuutemme suurien persoonallisuuksien tuotannosta sellaisia kohtia, jotka liikkuvat lapsenelämän piirissä ja ovat olleet tarkoitukseen soveltuvia”.

Kultainen aapinen (1956) on ensimmäinen analysoimistani aapisista, jossa isänmaallisuus on hyvin korostunut. *Kultaisen aapisen* aikainen Suomi oli hyvin erilainen kuin esimerkiksi Pakkalan aapisen (1908) aikainen. Sota oli ohi ja Suomi oli

viimein päässyt maailmankartalle kesän 1952 olympialaisten ansiosta.

Ensinnäkin kirjassa on esiintyy useita Suomen lippuja. Edellisissä aapisissa lippuja oli yhteensä yksi, *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* (1929). Esimerkiksi itsenäisyyspäivänä liputus on ollut vakiintunut tapa ensimmäisistä vuosista alkaen ja Suomen lippu onkin ollut aina tärkeä suomalaisuuden symboli. Mutta sisällissodan jälkeen lippuja näkyi hyvin vähän, sillä siniristilippu edusti työläisille porvarillista, valkoista Suomea (Närhinen 2006, 148). *Kultaisen aapisen* lippujen runsaus kertoo siitä, että vuonna 1956 kansa oli jo niin paljon yhtenäisempi, että liputuksesta oli tullut jälleen tärkeä asia.

1950-luvun jälkeisissä aapisissa on usein sivunmittaisia tarinoita ja loruja isänmaasta, eikä *Kultainen aapinen* ole poikkeus. Sivulla 32 on kuva perinteisestä punaisesta talosta, jonka pihalla liehuu Suomen lippu (Kuva 38). Alempana samalla sivulla on kuva kahdesta lapsesta, jotka ihailevat suomalaista kansallismaisemaa. *Meidän lasten aapisen* (1935) tavoin sivun tekstissä kiitetään Jumalaa kodista, kotimaasta. Kirjan loppupuolella on toinenkin kohta, jossa rukoillaan isänmaan puolesta. Sodat ovat olleet vielä vahvasti ihmisten muistoissa.

Parhaiten aapisen isänmaallisuutta kuvaa aukeama (Kuva 56), jossa sekä kuvien että tekstin kautta esitellään kotimaan ihanuutta. Vaikka isänmaa on tärkeä, tekstit kuitenkin paljastavat, että koti on se kaikista tärkein paikka. ”Ja kodin ympärillä on Suomi, isänmaa, ja jokainen Suomen lapsi sitä aina rakastaa” kertoo sivun loru. *Kultaisessa aapisessa* on harvinaislaatuisesti Suomen kartta. Siinä Suomen rajat ovat jo siinä asussa jollaisina me ne nykyään tunnemme.

Seuraavien parinkymmenen vuoden aikana edellä esittelemäni kaltaiset isänmaallisuus-aukeamat olivat hyvin yleisiä. Sellaiset löytyvät myös vuoden 1967 kirjasta nimeltä *Lasten oma aapinen*. Ensimmäinen aukeama kertoo Suomen itsenäisyyspäivästä. Siinä opetetaan lapselle milloin se on ja mitä lapsen tulisi tehdä isänmaansa vuoksi. Tämän aukeaman perusteella se tarkoittaa työtä. Jälleen Suomelle antaa voimia ”suuri Jumala”.

Kuva on koko aukeaman kokoinen ja esittää kansallismaisemaa talvisessa asussaan (Kuva 57). Isä ja lapset katsovat, kun perheen poika nostaa lipun salkoon. Tunnelma kuvassa on kaunis ja harras. Sivulla 156 on kuva, joka on miltei samanlainen kuin edellisessä aapisessa. Tässäkin kuvassa tyttö ja poika ihailevat suomalaista maisemaa (Kuva 58).

Isänmaallisuus, kuten uskontokin, kuvataan eri tavalla 1960-luvun jälkeen. Monet yhteiskunnalliset muutokset vaikuttivat siihen, että aapisten tekijät alkoivat valita kertomuksia, joilla halutaan opettaa lapsille sopuisuutta, solidaarisuutta, suvaitsevaisuutta ja yhdessä toimimisen iloa. (Tolonen 1999, 23.) Tämä muutos näkyy analysoimissani aapisissa, sillä 1990-luvun aapisesta lähtien isänmaallisuus on hävinnyt kirjojen sivuilta ja tilalle on saapunut muun muassa monikulttuurisuus-teema.

Koska 1970–1980- luvuilla käytettiin aapisina hyvin usein edellisten vuosikymmenten uuspainoksia, voimme olettaa että isänmaan kuvaaminen pysyi melko samana myös noina vuosikymmeninä. 1990-luvulle tultaessa oli kuitenkin tapahtunut muutos. *Aapisten aapisessa* (1993) ei ole mitään Suomeen liittyvää, paitsi kuvien maisemat, jotka ovat sekoitus Suomen luonnon parhaita puolia. Uutena aapisissa olikin se, että kirjan hahmot saattoivat olla täysin kuvitteellisia satuhahmoja, jotka eivät välttämättä asu valtiossa nimeltä Suomi, vaikka asuinseutu muistuttaisikin maatamme.

Tammen Kultaisen aapisen (2002) perhe asuu selvästi Suomessa, mutta kirjasta puuttuvat kaikki isänmaallisuus-viittaukset. *Tammen Kultaisen aapisen* tekijät eivät ole pitäneet isänmaan rakastamista tärkeänä opetettavana asiana. Tähän vaikuttanee se, että sodista oli aikaa jo useampi vuosikymmen ja Suomen itsenäisyys oli itsestäänselvä asia. Suomen itsenäisyys ja itsenäisyyspäivän vietto eivät ole enää niin tunnepitoisia juhlapäiviä, mutta viettotavat ovat säilyneet hyvin samankaltaisina meidän päiviimme saakka. Esimerkiksi Presidentinlinnan vastaanotto alkoi nykyisenlaisena jo vuonna 1922, itsenäisyyden 5-vuotispäivänä. (Närhinen 2006, 148.)

7.2 Uskonto

Kristinusko esiintyy analysoimissani aapisissa hyvin samankaltaisesti aina vuodesta 1908 vuoteen 1967 asti. Niissä kaikissa on rukouksia ja tarinoita Jumalasta. Jumala on ”meidän kaikkien isä” kuten mainitaan Pakkalan *Aapisessa* (1908) ja sellaisena Jumala esiintyy kaikissa noissa viidessä aapisessa.

Suomessa hyväksyttiin laki uskonnonvapaudesta vuonna 1922, mutta maamme on ollut koko vuosisadan uskonnollisesti hyvin yhtenäinen. Luterilaisten osuus on vähentynyt tasaisesti mutta hyvin hitaasti, sillä vuonna 1920 luterilaisia oli 98,1 % ja vuonna 1960 yhä 92,4 %. Muuhun uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvia ei ollut edes prosenttia väestöstä. (Kuikka 2003, 68.) Sanotaan, että Suomi on maailman luterilaisin maa (Halonen 2005, 171).

Vielä vuoden 1967 *Lasten omassa aapisessa* Jumala ja rukous näyttäytyy yhtä luonnollisena kuin vuosisadan alussa. Kuten oli arvattavissa, Jumala häviää täysin 1990-luvulle tultaessa. *Aapisten aapisessa* (1993) ja *Tammen Kultaisessa aapisessa* (2002) ei ole kummassakaan mitään viittauksia uskontoon. Tähän on varmasti syynä sekä suomalaisten maallistuminen että ulkomaalaistaustaisten lasten lisääntyminen kouluissa. Pelkästään luterilaisten oppien esittäminen aapisissa ei enää toimisi. Hyvänä esimerkkinä rukouskuvista on *Meidän lasten aapisen* kuva pienestä tytöstä, joka rukoilee ennen nukkumaanmenoa (Kuva 59).

Suomalaisissa aapisissa näkyy selvä muutos 1960-luvun jälkeen. 1900-luvun alusta asti niissä oli selkeä ja yhtenäinen moraalinen sisältö, mutta se muuttui nopeasti ja radikaalisti tultaessa 60-luvulle. Aapisista hävisi luterilainen ajatusmaailma, johon oli kuulunut ajatus ”synnistä, lasten velvollisuuksista vanhempiaan, isänmaata ja Jumalaa kohtaan sekä lapselta odotettu tottelevaisuus, nöyryys ja kiitollisuus saamastaan hyvästä”. Hyvän käytöksen ihannoiminen ei kuitenkaan itsessään kadonnut aapisista,

vaan se muutti vain muotoaan. ”Hyvää” alettiin perustella sosiaalisilla argumenteilla hengellisten sijasta. (Tolonen 1999, 23.)

Suomalaisten uskomisen ja uskonnon tarve ei näytä itsessään kuitenkaan kadonneen, ja luterilaisuuden tilalle on tullutkin uudenlaisia kiinnostuksen kohteita. On puhuttu muun muassa ”lännen itämaistumisesta”, sillä uskontoon on tarttunut maagisia teemoja ja sisäänpäin katsovaa ”henkisyyttä” . Tästä kertoo myös esimerkiksi se, että noin joka seitsemäs suomalainen uskoo jälleensyntymisoppiin, joka on tärkeä osa esimerkiksi hindulaisuutta (Komulainen 2009, 14). Syynä tähän ei välttämättä ole pelkästään perehtyminen idän uskontoihin vaan ehkä myös yksinkertaisesti toivomus oman minän katoamattomuudesta. Perinteinen kristinusko voidaan korvata myös muun muassa ”kansanuskonnollisuudella”, joka voi tarkoittaa esimerkiksi joogakouluja, elämäntaito-oppaita ja henkisiä opettajia (Komulainen 2009, 18).

Suomi on näistä uskonnollisuuden muutoksista huolimatta maa, joka on kansalaisten uskontojen kannalta harvinaisuus. Pohjoismaiden ulkopuolella ei ole montakaan maata, jossa yhtä suuri osa väestöstä kuuluu samaan uskontokuntaan. Kirkkoon kuuluvia luterilaisia oli vuonna 2002 edelleen 85,7 %. (Kuikka 2003, 68.) Aapisissa 1990-luvulta lähtien tämä ei kuitenkaan enää näy. Syitä tähän on monia. Vaikka luterilaisuus edelleen leimaa suomalaista yhteiskuntaa hyvin vahvasti, ja monet suomalaisiksi mielletyt ajattelutavat ovat luterilaisen perinteen muovaamia, kirkon oppeihin sitoutuminen on löyhää. Suomalaisten suhtautuminen uskontoon onkin muihin maihin verrattuna laimeaa. (Komulainen 2009, 15-16.) Näiden tietojen valossa ei ole lainkaan yllättävää, ettei uskonto esiinny lapsen ensimmäisessä koulukirjassa lainkaan. Uskonnosta on tullut henkilökohtainen asia, josta ei puhuta ja kun siitä täytyy puhua, se tuntuu vaikealta ja kiusalliselta. Suomalaisten suhtautuminen uskontoon ja Jumalaan tuli hyvin esille 1990-luvulla, kun presidentti Martti Ahtisaarella oli tapana toivottaa Jumalan siunausta uudenvuodentervehdyksensä lopuksi. Kansa koki sen vieraaksi ja kiusalliseksi. (Komulainen 2009, 17.)

Monessa aapisessa on kuvia joulun vietosta. Niitä löytyy yhteensä neljästä aapisesta. Pakkalan aapisesta (1908) joulun vietto puuttuu kokonaan. Joulun viettäminen sellaisena kuin me nykyään sen tunnemme muodostui vähitellen vasta sodan jälkeisinä vuosina. Pikkujouluakin alettiin viettää Suomessa jo 1920-luvulta lähtien, mutta siitä ei tullut heti suosittua. (Närhinen 2006, 80.) Veikon ja Siskon aapisessa on kuva joulukuusesta, mutta kaikista mielenkiintoisin on kuva joulupukin vierailusta lasten kotona. Joulupukki oli vielä nimeltään ”joulu-ukko” eikä hän näytä lainkaan nykyisin tuntemaltamme herralta. Hänellä on päällään paksu turkistakki ja päässään Väinämöisen lakki.

Joulusta tuli suomalaisille jo 1800-luvun loppupuolella vuoden tärkein juhla ja se nähtiin erityisesti perhejuhlana. Joulua vietettiin ensin kaupunkilaisperheissä ja vähitellen perinne juurtui myös maaseudulle, jossa joulua alettiin viettää säännöllisesti 1920- ja 1930-luvuilla. Silloin joulu sai myös nykyisin tuntemamme rituaalit, kuten lahjojen antaminen. (Vahtola 2003, 323.) Suomalaisten elintason nousu näkyy joulun yleistymisessä, sillä juhlan viettäminen kaikkine perinteineen vaatii tiettyä varakkuutta. Joulun puuttuminen aapisista on mielenkiintoista, sillä se on suomalaisille vuoden tärkein juhla. Lisäksi 1900-luvun ensimmäisen puoliskon aapisissa näkyvä uskonnollisuus olisi saanut minut ajattelemaan, että joulu esiintyisi kirjoissa näkyvämminkin.

Joulu-ukko esiintyy myös Salon vuoden 1935 aapisessa samankaltaisena kuin *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* (1929), mutta yhdessäkään analysoimassani aapisessa ei ole nykyaikaista joulupukkia. Ei edes *Aapisten aapisessa* (1993), jossa kuitenkin näkyy joulukuusi. Vuoden 2002 *Tammen Kultaisessa aapisessa* joulua ei vietetä. Kirjassa esiintyy ainoastaan pikkujoulu, jota vietetään kiinalaisena lyhtyjuhlana. Joululoman päähenkilö Salli viettää mummonsa luona Espanjassa. Vaikka suomalaiset yhä etenevissä määrin matkustavat jouluna ulkomaille, joulu on edelleen kotien juhla. Joulun puuttuminen uusimmasta, vuoden 2002 *Tammen Kultaisesta aapisesta* voi johtua siitä, että vaikka kaupallisuus on tuonut jouluun jatkuvasti uusia piirteitä, se on kuitenkin yhä pohjimmiltaan uskonnollinen juhla ja uskonto puuttuu kahdesta

uusimmasta aapisesta muutenkin kokonaan.

7.3 Yhteenveto

Isänmaallisuus on tärkeä osa suomalaisia aapisia, etenkin aikoina ennen ensimmäistä maailmansotaa ja myös vahvasti sotien aikana. Suomalaisuutta itsessään, kuten suomalaisia perinteitä ja muita sellaisia, ei kuvata niin paljon kuin kotiseudun tärkeyttä. Suomalaisuus arkipäiväisinä asioina oli maamme asukkaille normaali olotila, joten suomalaisen kulttuurin eri osa-alueiden esitteleminen aapisissa ei ollut varmastikaan tärkeää. Isänmaallisimmat kuvat esittävät usein kansallismaisemaa tai lipussa liehuvaa Suomen lippua (Kuvat 38, 57). Isänmaallisuus teemana katoaa 1990-luvulle tultaessa. Sekä *Aapisten aapisessa* (1993) että *Tammen Kultaisessa aapisessa* (2002) ei ole kummassakaan mitään isänmaallisuuteen liittyvää.

Isänmaallisuus näyttääkin antaneen tilaa monikulttuurisuuskasvatukselle. Kahdessa uusimmassa aapisessa, *Aapisten aapisessa* sekä *Tammen Kultaisessa aapisessa* ulkomaalaistaustaiset lapset ovat olennainen osa perhettä tai koululuokkaa, eivätkä enää kaukaisia ja vieraita ihmisiä.

Uskonnon kohdalla muutos on hyvin samankaltainen. Vaikka Suomi on yhä hyvin luterilainen maa, kahdesta uusimmasta aapisesta uskonnolliset kuvat ja tarinat puuttuvat täysin, vaikka ne olivat olleet tärkeä osa aapisia aina 1900-luvun alusta 1960-luvulle saakka. 1960-luvulta alkanut muutos suomalaisten uskossa ja uskonnollisuudessa näkyy selvästi analyysini aapisissa.

8 Tutkimuksen tulokset

Tässä tutkielmassa minulla oli neljä tutkimuskysymystä. Ensinnäkin halusin selvittää, millaisia perheihanteita 1900-luvun suomalaiset aapiset heijastavat ja minkälaisia muutoksia näissä ihanteissa on havaittavissa. Toiseksi halusin tutkia, miten suomalaisten asuinmuodot ovat muuttuneet kuvien perusteella. Kolmas tutkimuskysymykseni oli, miten vieraat maat ja kulttuurit näkyvät aapisten sivuilla ja millaisia muutoksia niiden esitystavoissa on tapahtunut. Neljänneksi halusin selvittää, miten isänmaallisuus ja uskonto ovat muuttuneet aapisten kuvitusten aiheina.

Perhearvot vaikuttavat säilyneen läpi 1900-luvun miltei muuttumattomina aapisten kuvissa. Varsinkin naisen asema ja rooli perheessä näyttävät aapisten kuvien mukaan olevan vuonna 1993 pitkälti samanlaisia kuin vuonna 1908. Äiti hoitaa kotona lapset ja eläimet. Lisäksi hänen tehtäviinsä kuuluvat kotityöt kuten ruoanlaitto ja pyykkääminen. Töiden määrä vähenee vasta vuoden 1993 *Aapisten aapisessa.* Siinä esiintyykin ainoa kuva, jossa nähdään perheenäiti lepäämässä nojatuolissa.

Ihanneäiti on hellä ja ahkera ja hän viettää harvat vapaat hetkensä lastensa kanssa. On mielenkiintoista huomata, että tällainen ihanneäiti on vielä vuonna 1993 hyvin samankaltainen kuin melkein vuosisataa aiemmin. Suurin osa suomalaisnaisista kävi toki jo kodin ulkopuolella töissä 1990-luvun alussa, mutta *Aapisten aapisen* ihanneäiti hoitaa kotona lapsiaan ja näyttää nauttivan elämästään. Esimerkillinen äiti näyttää olevan suomalaisten mielissä yhä nainen, joka uhraa kaiken perheensä puolesta. On muistettava, että kyseisen aapisen on kuvittanut mies. Naisen rooli saattaisi saada uusia puolia, jos vertailtaisiin muitakin samalta vuodelta olevia aapisia, joista osa olisi myös naisten kuvittamia.

Isä on kaikkien seitsemän aapisten kuvissa ehdottomasti perheen pää, joka elättää perheensä ja lähtee tarvittaessa kodin ulkopuolelle töihin. Hän on kahdessa vanhimmassa aapisessa hyvin fyysinen hahmo, joka nähdään tekemässä peltotöitä ja

pilkkomassa polttopuita. Hän on poikkeuksetta vahva maalaismies, mutta vuonna 1956 hänet kuvataan ensimmäistä kertaa kaupunkilaisena, jolla on siisti puku päällä ja aikaa viedä lapsensa eläintarhaan. Isän rooli muuttuukin lähinnä ammatin mukaan. Selvimmin se näkyy *Aapisten aapisessa*, jossa isä ei tee fyysistä vaan henkistä työtä. Hän edustaa keksijänä älyn voimaa. Koska kaikissa seitsemässä aapisessa isä kuvataan eräänlaisena arkielämän sankarina, voi olettaa, että eniten isän roolissa on muuttunut se ominaisuus, jota hänessä ihaillaan. Tarkastelemieni aapisten mukaan isän fyysisen voiman sijaan on 1900-luvun lopussa alettu arvostamaan älykkyyttä ja henkisiä arvoja.

Lasten pääasiallinen työ kaikissa kuvissa on leikkiminen, mutta varsinkin vuosisadan alussa heidän tehtävänään oli vanhempien auttaminen kotitöissä. Tytöt auttoivat äitiä ja pojat isää. Lasten elämä saattoi olla kuvien mukaan hyvinkin kurjaa, jos perheestä puuttui yksi tai molemmat vanhemmat. Tämä johti siihen, että talon lapset joutuivat omaksumaan aikuisen roolin ja tekemään raskaita töitä. Pahin tilanne näytti olevan orvoilla, jotka kiersivät talosta taloon kerjäämässä.

Vanhempien auttamista kuvataan jokaisessa tutkimassani aapisessa, mutta sen luonne muuttuu. Jos Pakkalan vuoden 1908 aapisessa kotitöissä auttaminen on lasten velvollisuus, on se myöhemmissä aapisissa vapaaehtoista toimintaa. Ahkerat lapset saavat kuitenkin aikuisilta enemmän arvostusta ja rakkautta. Auttamisen luonne muuttuu myös siten, että *Aapisten aapisessa* (1993) *ja Tammen Kultaisessa aapisessa* (2002) se on yhdistetty leikkiin. Töiden teko kuvataan hauskanpitona.

Ystävällisyyttä, ahkeruutta ja yleensäkin lähimmäisenrakkautta korostetaan jaloina arvoina vuosisadan alusta sen loppuun. Isovanhempia kuvataan melko vähän, mutta kaikissa heitä esittävissä kuvissa sanoma on sama: iäkkäitä ihmisiä täytyy kunnioittaa, eikä heitä tule pilkata heidän vanhuutensa takia. Samoin myös isää ja äitiä täytyy kunnioittaa.

Suomi on aapisten kuvien perusteella ollut aina agraariyhteiskunta. Suurin osa kirjojen perheistä asuu maaseudulla pienessä töllissä ja he viljelevät maata ja kasvattavat

eläimiä. Kaupunki, erityisesti Helsinki, ilmestyy kuviin vuoden 1929 *Veikon ja Siskon aapiskirjassa*, jolloin se on kuitenkin vain lyhyen vierailun arvoinen. Kaupunkilaislapset taas rakastuvat maaseutuun ja haluavat viettää siellä kesänsä. Kultaisen aapisen kuvissa kaupunki saa isomman roolin, mutta sen osuus kaikista kirjan kuvista on kuitenkin melko pieni. Teollistuminen ja kaupungistuminen näkyvät aapisissa, vaikka pääpaino on maaseutukuvissa.

Vaikka suomalainen asuminen on muuttunut varsinkin 1900-luvun loppua kohti yhä kaupunkikeskeisemmäksi, ihanneasuinympäristö on säilynyt samankaltaisena. Tämä näkyy hyvin *Aapisten aapisessa* (1993), jonka päähenkilöt asuvat pikkukylässä luonnon ympäröiminä. Heillä itsellään ei ole maatilaa, mutta he silti asuvat peltojen läheisyydessä. Lisäksi kylässä on paljon sellaisia palveluita, joita nykyaikainen perhe tarvitsee. On muun muassa kauppa, kahvila ja ravintola. Suomalainen maaseutu näyttää siis kokeneen muutoksen viime vuosisadan lopulla. Meidän aikamme maaseutu on paljon kaupunkimaisempi kuin vielä viisikymmentä vuotta sitten, eikä kaikilla maalaisilla ole enää maatilaa.

Monikulttuurisuus näkyy aapisissa hyvin vähän 1900-luvun alkupuolella. *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* (1929) on kuitenkin enemmän kuvia vieraista maista ja kulttuureista kuin muissa 1900-luvun alun aapisissa. Mutta esitystapa on yhä sama: vieraat maat ja kulttuurit nähdään jonain Suomen rajojen ulkopuolella olevana, eikä voida vielä puhua monikulttuurisuudesta. Suomea pidetään usein varsin monokulttuurisena, mutta tosiasiassa maassamme on asunut aina ulkomaalaisia, vaikka heidän lukumääränsä onkin noussut merkittävästi vasta kahtena viimeisenä vuosikymmenenä. Suomessa on ollut 1900-luvun alusta asti asukkaita esimerkiksi Venäjältä (Häggman, 2008, 265).

Vuoden 1908 aapisesta vuoden 1967 aapiseen asti vieraat maat ja kulttuurit kuvataan hyvin samankaltaisesti, niissä aapisissa joissa aihetta käsitellään. Seitsemästä aapisesta kolmessa oli vain hyvin vähän vieraisiin maihin ja kulttuureihin liittyvää. Yleinen tapa kuvata vieraita maita on esittää ne jonain hyvin eksoottisena ja kaukaisena, suomalaisen

elämäntavan vastakohtana. Erityisen kiinnostuneita aapisten tekijät ovat olleet Afrikasta, josta on kuvituksia *Veikon ja Siskon aapiskirjassa* (1929), *Kultaisessa aapisessa* (1956) ja *Lasten omassa aapisessa* (1967). Afrikkalaiset kuvataan poikkeuksetta lannevaatteita käyttävinä villi-ihmisinä, vaikka suhtautuminen vaikuttaa olevan positiivinen ja utelias. 2000-luvun ihmisestä aapisten Afrikka-kuvat voivat vaikuttaa rasistisilta, mutta ne olivat oikeasti osoitus suomalaisten tiedon puutteesta ja uteliaisuudesta, vaikka ennakkoluuloisuuttakin toki oli (Pitkäranta 2002, 117).

Kahdessa uusimmassa aapisessa, *Aapisten aapisessa* (1993) ja *Tammen Kultaisessa aapisessa* (2002) vieraat maat ja kulttuurit esiintyvät eri tavalla kuin kaikissa aiemmissa analyysiin kuuluvissa aapisissa. Niissä vieraat maat ja kulttuurit ovat osa suomalaisten elämää, eivät sen ulkopuolella. *Aapisten aapisessa* perheen 28 adoptoitua lasta edustavat tavallaan kaikkia maailman lapsia, mutta heidän taustojaan ei selitetä. He siis ovat samanlaisia suomalaisia lapsia kuin mahdollisesti aapista käyttävä pieni koululainen, vaikka osan ulkonäkö viittaa vahvasti muuhun kuin suomalaiseen geeniperimään. *Aapisten aapisen* kohdalla voidaan jo puhua monikulttuurisuudesta. Tosin lapsiin yhdistetään tiettyjä kansallisuuksiin liittyviä stereotypioita, kuten aasialaisten kumartaminen ja pingiksen pelaaminen.

Tammen Kultaisessa aapisessa (2002) näkyy 2000-luvun monikulttuuristuminen ja ulkomaalaistaustaisten lasten lisääntyminen kouluissa. Tämä aapinen on ensimmäinen, jossa nähdään ulkomaalaistaustaisia lapsia päähenkilöiden luokalla. Maahanmuuttajalapsista tai täällä syntyneistä ulkomaalaistaustaisista lapsista on tullut 2000-luvulla pysyvä osa koululaitostamme (Kuikka 2003, 67). Ja koska siitä on tehty niin merkittävä osa *Tammen Kultaisen aapisen* tarinoita, voidaan päätellä monikulttuurisuuden ja suvaitsevaisuuden opetuksen olevan tärkeää aapisen laatijoille. Ihanteena näyttäisi olevan turvallinen koulu, jossa kaikki lapset olisivat ystäviä erilaisista taustoistaan huolimatta. Tämä on iso ero aiempiin aapisiin verrattuna. Vieraiden maiden ja kulttuurien kuvaaminen aapisissa on 1990-luvulta lähtien monikulttuurisuutta, joka ilmenee osana suomalaista yhteiskuntaa.

Jos monikulttuurisuus on lisääntynyt viime vuosien aapisissa merkittävästi, niin isänmaallisuus taas on vähentynyt yhtä paljon. Syitä tähän voi olla monia. Kouluissa kasvava monikulttuurisuus voi pakottaa aapisten tekijät välttämään yhden maan esittämistä muita tärkeämpänä. Isänmaallisuuden korostamiselle ei ole enää välttämätöntä tarvetta, kuten autonomian tai sotien aikaan. Uskonto on hävinnyt aapisista kokonaan, vaikka se oli vielä 1960-luvulla tärkeä osa niitä. Vuoden 1908 Teuvo Pakkalan *Aapisesta* aina vuoden 1967 *Lasten omaan aapiseen* saakka, uskonnolla oli aapisissa merkittävä rooli. Uskonnon häviämiseen aapisten kuvista ja tarinoista vaikutti paljon suomalaisten 1960-luvulta lähtien alkanut maallistuminen ja ”hyvän” perusteleminen sosiaalisin, eikä enää uskonnollisin, argumentein (Tolonen 1999, 23). Eri uskontokuntia edustavia lapsia on yhä enemmän kouluissamme, ja myös siksi on ymmärrettävää, että kristinusko puuttuu aapisista. Uusimmat aapiset ovat ”uskonnottomia”.

Tutkielmani on osoittanut, aapisten kuvat heijastavat aina jonkinlaisia arvoja ja ihanteita. Näen, että taidekasvatus voisi hyödyntää sitä seikkaa, että oppikirjojen kuvituksista on helposti löydettävissä aikakauden ihanteet. Kirjojen, kuten aapisten, kuvat voisivat toimia itsenäisinä kasvattajina, jotka välittäisivät lapsille tärkeinä ja hyvinä pidettyjä arvoja, kuten ahkeruutta ja rehellisyyttä. On tärkeää pohtia, millaisia ihanteita oman aikamme aapisten kuvat kertovat niiden katselijoille ja millaisia arvoja haluaisimme opettaa lapsille kuvien kautta.

9 Pohdinta

Pelkästään seitsemän aapisen kuvien avulla on mahdollista saada runsaasti tietoa menneiden vuosien ihanteista. Ikonografia soveltui hyvin tutkimusmetodiksi, sillä sen avulla kuvia pystyi analysoimaan historiallisten tapahtumien kautta. Löysinkin vastaukset kaikkiin tutkimuskysymyksiini. Olisin olettanut perheihanteiden muuttuneen enemmänkin, mutta nähtävästi kaupungistuminen ja teknologian hurja kehitys 1900-luvulla ei ole vielä vaikuttanut suuremmin ihmisten arvoihin ja periaatteisiin. Kuitenkin uusimmat, parina viimeisenä vuotena ilmestyneet aapiset ovat ottaneet uudenlaisen suunnan, jollaista ei ole ennen nähty oppikirjoissa. Niissä nainen ei ole kotiäiti ja isä hoitaa ruoanlaiton. Ovatko perinteiset perhearvot ja ihanteet siis aloittaneet murtumisen 2000-luvulla?

Analyysini aapisissa ei käsitelty esimerkiksi avioeroa lainkaan. Tätä ei näy edes aivan uusimmissa, Suomessa julkaistuissa aapisissa. Aapisiin halutaankin nähtävästi sisällyttää vain ihanneperheitä, sillä erilaisia perhemuotoja käsitellään jo ahkerasti muussa lastenkirjallisuudessa. Esimerkkinä voisi mainita Essi Kummun ja Marika Maijalan teoksen *Puhelias Elias* (2012).

Yleensä puhelias, 7-vuotias Elias muuttuu vaitonaiseksi, koska hänen vanhempansa ovat eronneet ja hänellä on yhtäkkiä kaksi kotia. Isän uusi naisystävä ja tämän tytär ovat alkaneet käydä yökylässä, mikä hämmentää Eliasta. Tarinan alussa kerrotaan, että *”Koulussa sanottiin, että mustavarikset ovat yhdyskuntalintuja. Se tarkoittaa, että ne soutavat taivailla vain parvissa. Ne ovat aina yhdessä eivätkä koskaan eroa.”* Tarinassa Elias ei helpolla hyväksy vanhempiensa eroa ja hänen vanhempansa joutuvatkin vakuuttamaan hänelle tilanteen normaaliudesta: *”Tällaisia perheitä kuin meillä on paljon muitakin. Niissä lapsilla on kaksi kotia.”* Kirjailija on käsitellyt avioeroa sekä lapsen että vanhempien kannalta, mutta paino on vahvasti lapsen oikeuksissa. Onkin mielenkiintoista seurata, milloin avioerot ja uusperheet alkavat näkyä myös aapisten sivuilla.

Myös asuinmuotojen muuttumista voi yhä seurata uusien aapisten avulla. Nykyään puheenaiheena on usein maaseudun tyhjeneminen. Ihmisiä muuttaa yhä enemmän Etelä-Suomeen tai yleensäkin suuriin kaupunkeihin. Tulevina vuosina voimme nähdä, säilyykö ihanneasuinympäristö yhä maaseutumaisena vai lisääntyvätkö kaupunkikuvat aapisissa. Kaupunkia on kuvattu hyvin laimeasti siitä huolimatta, että jo 1950-luvulla kaupunkilaisten määrä Suomessa rikkoi miljoonan (Häggman, 2007, 59). Ihanteiden vaikutus näkyy asuinmuotojen kohdalla samalla tavalla kuin aapisten perheissä. Kaupunki- ja maaseutukuvien määrät voivat siis edelleen viestittää meille siitä, mihin suuntaan suomalaisten asuinmuotojen ihanteet ovat menossa. Voittaako maaseutumainen asuinympäristö edelleen suuret kaupungit?

Jos asuinmuotojen ihanteissa ei ole nähtävissä kovinkaan suurta muutosta, monikulttuurisuus on kasvanut tärkeäksi osaksi aapisia ja lastenkirjallisuutta yleensäkin. Lapsille on tarjolla lukuisia kuvitettuja kirjoja, jotka kertovat joko monikulttuurisuudesta Suomen rajojen sisällä tai kaukaisista, eksoottisista maista. Sari Airolan lastenkirjassa *Mia Tiu ja sata sanaa* (2006), kerrotaan pienen aasialaistytön elämästä. Airolan kirjoittama ja kuvittama on myös *Lentävät syntymäpäivät minareettimaassa* (2012). Tarinan päähenkilöitä ovat pohjoisessa asuvat Pampula-pupu sekä Aslan-kissa, jolla on turkkilaiset sukujuuret. Ystävykset matkustavat taikamatolla Istanbuliin. Vieraita maita ja monikulttuurisuutta käsitellään eläinhahmojen kautta. Myös kaksikulttuurisia perheitä on jo käsitelty lastenkirjallisuudessa. Esimerkiksi vuonna 2010 julkaistu Niina Hakalahden lastenkirja *Tuukka-Omar* kertoo kahdeksanvuotiaasta pojasta, jonka äidinkieli on suomi ja isänkieli arabia.

Oman tärkeän lisänsä tarinoihin tuovatkin monikulttuuriset hahmot, joiden ilmestymistä aapisiin odotan mielenkiinnolla. Oma perheenikin on monikulttuurinen, sillä vanhempani ovat kotoisin eri maista. Vuonna 2006 Suomessa oli yli 50 000 monikulttuurista liittoa ja niissä noin 52 000 lasta. Vuosittain solmitaan noin 3000 uutta liittoa, joissa osapuolilla on eri kansallisuus. (Oksi-Walter et al. 2009, 129.)

Mutta vaikka monikulttuurisuus ja suvaitsevaisuus näytetään aapisissa ihanteena, tosielämässä tilanne on usein toisenlainen. Ulkomaalaistaustaiset tai kaksikulttuurisessa perheessä kasvaneet lapset voivat kohdata kouluissa useita ongelmia. Suoran rasismin, kuten nimittelyn ja tönimisen lisäksi kouluissa saattaa vallita ilmapiiri, jossa suomalaisuutta tavallistetaan ja vieraiden kulttuurien etäisyyttä luonnollistetaan. Tämä suurentaa etnisesti suomalaisten ja muiden lasten välistä kuilua. (Souto 2011, 112–114.) *Aapisten aapisessa* (1993) ja *Tammen Kultaisessa aapisessa* (2002) esitetty sopu kaikkien lasten keskuudessa edustaakin sitä ihannetavoitetta, johon koulujen tulisi pyrkiä.

Maahanmuuttokriittisyys on ollut viime vuosina usein puheenaiheena, mutta en usko sen vaikuttavan aapisten esittämiin kuviin monikulttuurisuudesta, sillä suomalaiset aapiset ovat opettaneet lapsille suvaitsevaisuutta jo 1990-luvulta lähtien. Maahanmuutosta alettiin puhua entistä enemmän vuoden 2011 eduskuntavaaleja ennen. Etenkin Perussuomalaisten puolue ja Suomen Sisu-järjestö ovat kritisoineet nykyistä maahanmuuttopolitiikkaa ahkerasti. Vuonna 2010 tehdyn gallupin mukaan melkein 60 % suomalaisista haluaisi nykyistä tiukemman maahanmuuttopolitiikan. (Hannula 2010, 229.) En kuitenkaan usko, että nämä muutokset suomalaisten suhtautumisessa maahanmuuttoon tulevat vaikuttaman aapisiin. Se jää nähtäväksi, tulevatko isänmaalliset kuvat lisääntymään kansallismielisyyden vahvistumisen johdosta.

Mediassa näkyvät myös esimerkiksi homoseksuaalit ja sateenkaariperheet yhä enemmän ja moni suomalainen sanoo olevansa suvaitsevainen seksuaalivähemmistöjä kohtaan. Mutta miten tällaiset perheet tulevat näkymään aapisten sivuilla? Nykyaapisissa ei käsitellä edes avioeroja, joten arvelen etteivät sateenkaariperheet tule esiintymään aapisten kuvissa vielä moneen vuoteen. Kuten tutkielmani osoittaa, suomalaisten perheihanteet muuttuvat hyvin hitaasti. Suomalaisten todelliset arvot tulevatkin hyvin esille aapisissa, koska aapisten tekijät haluavat kerätä niihin vain lasten kasvatuksen kannalta positiivisia asioita.

Suomen kansa myös vanhenee ja iäkkäiden ihmisten osuus väestöstä kasvaa jatkuvasti. Suomessa on tällä hetkellä noin miljoona 65 vuotta täyttänyttä ihmistä. Yli 85-vuotiaita oli vuonna 2010 108 000 ja heitä arvioidaan olevan vuonna 2060 peräti 463 000. (Ylikarjula 2011, 19.) Vaikka isovanhemmat eivät enää kuuluu perheeseen ja ovat ennemminkin vain sukulaisia, on kiintoisaa seurata, miten paljon heitä tullaan kuvaamaan tulevien vuosien aapisissa. *Tammen Kultaisessa aapisessa* (2002) heillä oli jo varsin näkyvä rooli.

Uskonnon palaaminen aapisiin on hyvin epätodennäköistä. Vaikka suomalaiset ovat edelleen enimmäkseen luterilaisia, uskonnon harjoittaminen on vähäisempää ja erilaista kuin ennen. Tämä suomalaisten ”maallistuminen” ja eri uskontokuntien edustajien ilmestyminen koululuokkiin takaa sen, ettei uskonnolla tule varmastikaan olemaan osaa tulevissakaan aapisissa. Toisaalta osa lapsista saattaa käyttää koulussa uskontonsa merkkejä, kuten huntua, ja siksi jääkin nähtäväksi, ilmestyvätkö nämä myös aapisten kuviin. Uskon, että aapiset halutaan pitää uskonnottomina.

Lastenkirjallisuudesta löytyy kuitenkin uusia, uskontoaiheisia esimerkkejä. Lasten Keskuksen julkaisema *Minä täällä, Jumala!* (2012) on lapsille tarkoitettu rukouskirja, jonka on kuvittanut Mervi Lindman. Hän on myös analyysiini kuuluvan *Tammen Kultaisen aapisen* (2002) kuvittaja. Kirjassa lapset kiittävät Jumalaa perheestä ja arkipäivän asioista. Yllättävästi kirjaan kuuluu osio myös meditaatiosta, rukoilusta ilman sanoja. Uskonnon itämaistuminen näkyy siis myös suomalaisissa lastenkirjoissa.

Mielenkiintoista on myös seurata itse kuvitustyylien ja -tekniikoiden muuttumista. 1990-luvulta lähtien tyyli on ollut mielikuvituksellisempaa, jolloin aapiset muistuttavat yhä enemmän satukirjoja kuin oppikirjoja. Nähtäväksi jää, muuttuvatko kuvat yhä enemmän satukuvituksen näköisiksi, palaako perinteinen tyyli taas muotiin vai alkavatko suositut piirrostyylit, kuten japanilainen manga, saapua aapisten sivuille. Aineistoni valossa voin olettaa, että suomalainen aapinen pysyy vielä kauan perinteitä vaalivana, vaikka ympärillämme vallitseva kuvakulttuuri muuttuisikin nopeaan tahtiin. Suomalainen aapinen ei ole koskaan mennyt valtavirran mukana, vaan se on seurannut

aina omaa, rauhallista ja ihanteiltaan kestävää polkuaan.

Lähteet

Ahtiainen, Marketta; Aromaa, Vuokko; Haapala, Pertti; Hentilä, Seppo & Kauppinen, Sirkka 1998. *Suomen historian aikakirja.* Helsinki: Edita.

Amberg, Anna-Lisa; Hagelstam, Katja; Kivimäki, Kati & Möttönen, Tuija 1998. *Eric O. W. Ehrström.* Helsinki: Kustannus W. Hagelstam.

Bengtsson, Niklas & Loivamaa, Ismo (toim.) 2002. *Kuvituksen monet muodot.* Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.

Brusila, Riitta & Mäkiranta, Mari (toim.) 2010. *Kuvakulmia 2. Kirjoituksia kuvista, taiteellisista tuotannoista ja visuaalisista viesteistä.* Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.

Brusila, Riitta & Ylimartimo, Sisko (toim.) 2003. *Kuvittaen. Käyttökuvan muotoja, merkityksiä ja mahdollisuuksia.* Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.

Carpenter, Humphrey & Prichard, Mari 1995. *The Oxford Companion to Children's Literature.* Midsomer Norton: Bookcraft Ltd.

Haavio-Mannila, Elina 1968. *Suomalainen nainen ja mies*. Porvoo: WSOY.

Haavio-Mannila, Elina; Jallinoja, Riitta & Strandell, Harriet 1984. *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. Juva: WSOY.

Halonen, Tero & Aro, Laura 2005. *Suomalaisten symbolit*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Hannula, Milla 2011. *Maassa maan tavalla. Maahanmuuttokritiikin lyhyt historia.* Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Hannus, Matti 1996. *Oppikirjan kuvitus. Koriste vai ymmärtämisen apu*. Turku: Painosalama Oy.

Hatva, Anja 1993. *Kuvittaminen*. Helsinki: Rakennustieto Oy.

Herajärvi, Sinikka 2004. *Kotimaisia kirjailijoita kolmelta vuosisadalta.* Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Herrlin, Monica (toim.) 1998. *Naisten ihmisoikeuksien käsikirja*. Helsinki: Kauppakaari Oyj.

Huhta, Ilkka 2010. *Papit sisällissodassa 1918*. Tallinna: Kirjapaja.

Hyyrö, Tuula 2007. *Aakkosista avaruuteen*. Opettaja 43/2007/47.

Häkkinen Kaisa 2002. *Suomalaisen oppikirjan vaiheita.* Helsinki: Hakapaino Oy.

Häggman, Kai (toim.) 2007. *Suomalaisen arjen historia. Modernin Suomen synty.* Porvoo: WSOY.

Häggman, Kai (toim.) 2008. *Suomalaisen arjen historia. Hyvinvoinnin Suomi*. Porvoo: WSOY.

Häggman, Kai (toim.) 2010. *Suomalaisen arjen suuri tarina*. Porvoo: WSOY.

Häyrynen, Maunu 2005. *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen.* Espoo: SKS.

Itälä, Jaakko (toim.) 1993. *Suomalaisten tarina. 2. Etsijäin aika.* Jyväskylä: Kirjayhtymä.

Itälä, Jaakko (toim.) 1993. *Suomalaisten tarina. 3. Rakentajien aika*. Jyväskylä: Kirjayhtymä.

Itälä, Jaakko (toim.) 1993. *Suomalaisten tarina. 4. Järjestelmien aika*. Jyväskylä: Kirjayhtymä.

Julkunen, Raija 1992. *Hyvinvointivaltio käännekohdassa.* Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino.

Järventie, Irmeli; Sauli, Hannele (toim.) 2001. *Eriarvoinen lapsuus*. Porvoo: WSOY.

Kaarninen, Mervi 2008. *Punaorvot 1918*. Hämeenlinna: Minerva.

Kervanto Nevanlinna, Anja & Kolbe, Laura 2003. *Suomen kulttuurihistoria 3.* Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Komulainen, Jyrki & Vähäkangas, Mika (toim.) 2009. *Luterilaisen Suomen loppu? Kirkko ja monet uskonnot*. Porvoo: WS Bookwell Oy.

Kostiainen, Auvo (toim.) 1985. *Nainen historiassa*. Turku: Turun yliopisto.

Kuikka, Martti T.; Kauranne Jouko; Merimaa Erkki & Somerkivi Urho 1985. *Koulu ja kulttuuri*. Porvoo: WSOY.

Kuikka Martti T.; Lindström Aslak; Merimaa Erkki & Elo Pekka 2001. *Koko kansan koulu – 80 vuotta oppivelvollisuutta*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Kuikka Martti T.; Lappalainen Antti & Merimaa Erkki 2003. *Koti ja koulu kasvatuksen perusta.* Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

Kuusamo, Altti 1996. *Tyylistä tapaan : semiotiikka, tyyli, ikonografia*. Helsinki:

Gaudeamus.

Lappalainen, Antti 1993. *Oppikirjan historia. Kehitys sumerilaisista suomalaisiin.* Porvoo: WSOY.

Närhinen, Salla & Tiitta, Allan (toim.) 2006. *Maamme-laulusta joulukuun kuudenteen*. Helsinki: Yliopistopaino.

Oksi-Walter, Päivi; Roos, Johanna & Viertola-Cavallari, Ritva 2009. *Monikulttuurinen perhe.* Keuruu: Kustannus Oy Arkki.

Palmu, Harri; Salomäki, Hanna; Ketola, Kimmo & Niemelä, Kati 2012. *Haastettu kirkko.* Porvoo: Bookwell Oy.

Panofsky, Erwin 1972. *Studies in Iconology. Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. United States of America: Icon Editions.

Pitkäranta, Inkeri 2002. *ABC - lukeminen esivallan palveluksessa*. Helsinki: F.G. Lönnberg.

Raitis, Riitta & Haavio-Mannila, Elina 1993. *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Juva: WSOY.

Rantala, Jukka 2003. *Koulu ja kansalaisyhteiskunta historiallisessa perspektiivissä.* Helsinki: Hakapaino.

Salonen, Marja & Laukka, Maria 1990. *Rudolf Koivu 1890-1946.* Tampere: Tamprint.

Seppä, Anita 2012. *Kuvien tulkinta*. Tampere: Tammerprint.

Sinkko, Risto (toim.) 2005. *Arvot ja velvollisuudet isänmaan puolustuksessa*. Helsinki: Hakapaino.

Souto, Anne-Mari 2011. *Arkipäivän rasismi koulussa. Etnografinen tutkimus suomalais- ja maahanmuuttajanuorten ryhmäsuhteista.* Helsinki: Hakapaino.

Stenberg, Tuula 2007. *Ainutlaatuinen suhde aapisiin.* Opettaja 43/2007/42.

Tarkka, Jukka (toim.) 1988. *Suomen historia 8.* Espoo: WSOY.

Tolonen, Tarja 1999. *Suomalainen koulu ja kulttuuri.* Tampere: Osuuskunta Vastapaino.

Tommila, Päiviö (toim.) 1989. *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino.

Utrio, Kaari (toim.) 2005. *Suomen naisen vuosisadat 2. Toivon rakentajat.*

Hämeenlinna: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Waenerberg, Annika & Kähkönen, Satu 2012. T*aidetta tutkimaan. Menetelmiä ja näkökulmia.* Jyväskylä: Kampus kustannus.

Vahtola, Jouko 2003. *Suomen historia: Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Valve, Anu 2012. *Pakkasen pakolaiset. Tarinoita Aurinkorannikolta.* Liettua: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Virta, Arja 2008. *Kenen historiaa monikulttuurisessa koulussa.* Turku: Painosalama Oy.

Ylikarjula, Simo 2011. *Vanheneminen kielletty? Elämänkokemuksen puolustaja.* Helsinki: Kirjapaja.

Ylimartimo, Sisko 2002. *Lumikuningattaren valtakunta. H. C. Andersenin satu sisäisen kasvun kuva kuvauksena.* Rovaniemi: Pohjolan painotuote Oy.

<u>Tutkimuskirjallisuus</u>

Haavio, Martti; Tynni, Aale & Hinkkanen, A. 1956. *Kultainen aapinen.* Porvoo: WSOY.

Harjola, Tuire; Julkunen, Marja-Liisa; Mäkipää, Paula & Olin, Airi 1993. *Aapisten aapinen.* Porvoo: WSOY.

Hälinen, Kaisa 1951. *Suomen lasten aapinen*. Porvoo: WSOY.

Pakkala, Teuvo 1984 (vuoden 1908 näköispainos). *Aapinen.* Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Salo, Aukusti 2005 (vuoden 1935 näköispainos). *Meidän lasten aapinen*. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Setälä, E. N. 1929. *Veikon ja Siskon aapiskirja*. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Somerkivi, Urho; Tynell, Hellin & Airola, Inkeri 2001 (vuoden 1967 näköispainos).

Lasten oma aapinen. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Leena Krokfors, Mervi Lindman, Tittamari Marttinen, Timo Parvela 2002. *Tammen Kultainen aapinen.* Hämeenlinna: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Lastenkirja

Hakalahti, Niina 2010. *Tuukka-Omar.* Hämeenlinna: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Maijala, Marika 2012. *Puhelias Elias*. Liettua: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Airola, Sari 2006. *Mia Tiu ja sata sanaa*. Porvoo: WSOY.

Airola, Sari 2012. *Lentävät syntymäpäivät minareettimaassa*. EU: WSOY.

Vikström-Jokela, Monica 2012. *Minä täällä, Jumala! Lapsen rukouskirja*. Porvoo: Lasten Keskus.

Kuvaliite

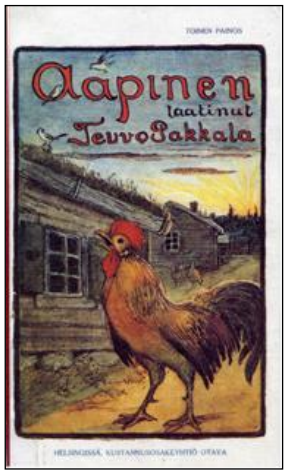

Kuva 1. Pakkala 1984, 1.

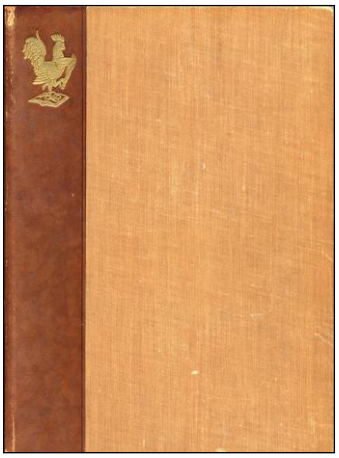

Kuva 2. Setälä 1929, 1.

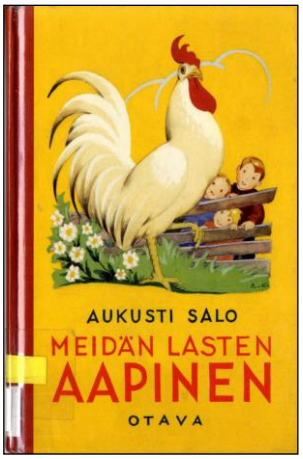

Kuva 3. Salo 2005, 1.

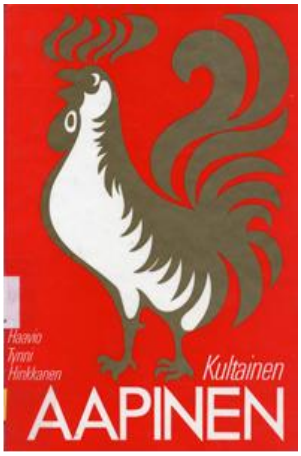

Kuva 4. Haavio 1984, 1.

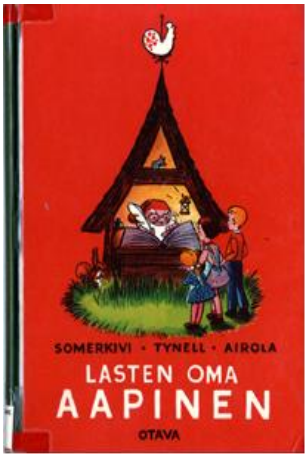

Kuva 5. Somerkivi 2001, 1.

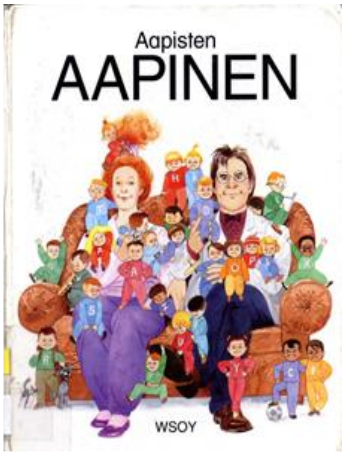

Kuva 6. Harjola 1993, 1.

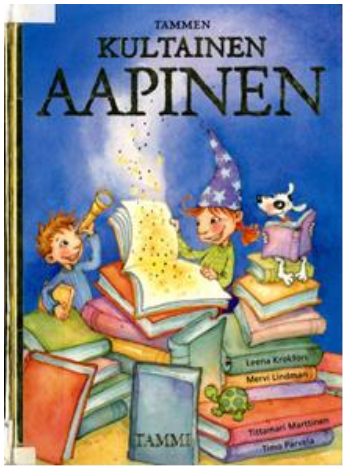

Kuva 7. Krokfors 2002, 1.

Kuva 8. Pakkala 1984, 12.

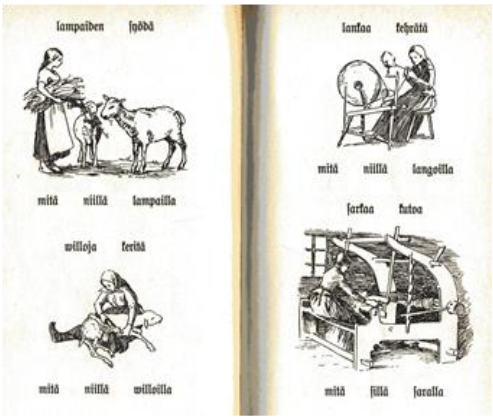

Kuva 9. Pakkala 1908, 54–55.

Kuva 10. Pakkala 1908, 34.

Kuva 11. Pakkala 1984, 23.

Kuva 12. Setälä 1929, 39.

Kuva 13. Setälä 1929, 70.

Kuva 14. Setälä 1929, 8.

Kuva 15. Setälä 1929, 122.

Kuva 16. Salo 2005, 21.

Kuva 17. Salo 2005, 6.

Kuva 18. Salo 2005, 4.

Kuva 19. Haavio 1984, 5.

Kuva 20. Haavio 1984, 53.

Kuva 21. Haavio 1984, 94–95.

Liikennepoliisi

Näin poliisi Mickka huudahtaa:
— Seis! Kaikki autot, seisokaa,
että kadun ylitse kulkea
saa neiti Ilona.
Ja autot jäävät seisomaan,
minä kadun ylitse kulkea saan.

Palosotilas

Kun savupilvi pölähtää
ja ikkunoista liekki lyö,
niin silloin palosotilaalle
alkaa aika työ.

Hän ajaa paloautollaan
ja suihkuttaa, ja torvi soi.
Ja pakoon juoksee Tulipeikko
minkä suinkin voi.

Nokipoika

Nokipoika kiikkuu
ja piipulla liikkuu
ja nauraa ja nuohoaa.
Hän on musta kuin noki,
mutta puhtaaksi toki
hän naamansa saunassa saa.

Leipurinlaulu

Nyt leipuri leipoo ja rallattaa,
suliraa,
nyt leipuri leipoo ja rallattaa,
suliraa.
Ja leipurin liikkeestä ostaa saa,
suliraa,
pipurkakkuja, rinkilöitä.

Räätälinlaulu

Putoaa nappi ja ratkeaa rikki,
aina on housujen polvet rikki.

Räätäli leikkaa suurin saksin,
niksin, naksin, niksin, naksin.

Räätäli neuloo ja rallattaa,
räätäli paljon palkkaa saa.

Suutarinlaulu

Näin suutari-Kalle
lyö anturat alle
minun kenkiini aina: pa pam-pam-paa.

Hän nauloja hakkaa
ja rasvaa ja lakkaa
ja huolet ei paina: ta tam-tam-taa.

Kuva 22. Haavio 1984, 94–95

Kuva 23. Haavio 1984, 150.

Kuva 24. Somerkivi 2001, 24.

Kuva 25. Harjola 1993, 26.

Kuva 26. Harjola 1993, 36.

Kuva 27. Krokfors 2002, 42–43.

Kuva 28. Krokfors 2002, 6–7.

Kuva 29. Krokfors 2002, 137.

Kuva 30. Krokfors 2002, 129.

Kuva 31. Pakkala 1984, 75.

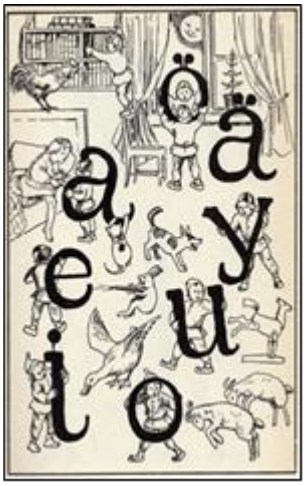

Kuva 32. Pakkala 1984, 3.

Kuva 33. Setälä 1929, 36.

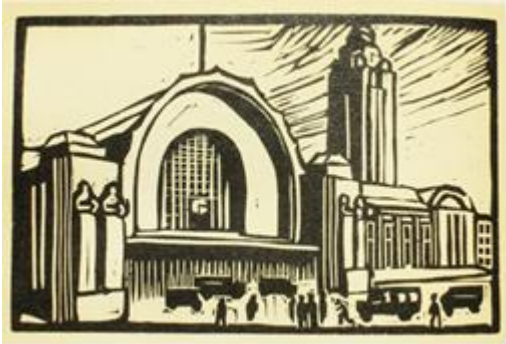

Kuva 34. Setälä 1929, 140.

Kuva 35. Salo 2005, 113.

Kuva 36. Salo 2005, 13.

Kuva 37. Haavio 1984, 2.

PIE-NI KO-TI

MI-NUL-LA ON PIE-NI KO-TI,
JO-TA RA-KAS-TAN
E-NEM-MÄN KUIN MI-TÄÄN MUU-TA PAIK-KAA
MAAN PÄÄL-LÄ.
I-SÄ-NI TA-LOA
EN SAA-TA MIL-LOIN-KAAN U-NOH-TAA.
KAIK-KI ON SIEL-LÄ
MI-NUL-LE PE-RIN TUT-TUA.

SIEL-LÄ ON I-SÄ-NI TYÖ-TÄ TEH-NYT,
SIEL-LÄ ON ÄI-TI-NI
KAU-NII-TA LAU-LU-JAAN LAU-LA-NUT.
IL-TAI-SIN MAA-TA PAN-NES-SA-NI
KUU-LIN ÄI-TI-NI RU-KOI-LE-VAN
JU-MA-LAA, LAS-TEN YS-TÄ-VÄÄ.

JU-MA-LAN LAH-JO-JA
ON TUO AR-MAS KO-TI.
SII-TÄ TAH-DON HÄN-TÄ KIIT-TÄÄ,
TAH-DON OP-PIA RA-KAS-TA-MAAN
MYÖS SI-TÄ SUUR-TA KO-TI-A,
JO-TA SÄ-NO-TAAN I-SÄN-MAÄK-SI.

Kuva 38. Haavio 1984, 32.

Kuva 39. Haavio 1984, 50.

Kuva 40. Haavio 1984, 161.

Kuva 41. Haavio 1984, 162.

Kuva 42. Haavio 1984, 163.

Kuva 43. Somerkivi 2001, 154–155.

Kuva 44. Somerkivi 2001, 62.

Kuva 45. Harjola 1993, 68–69.

Kuva 46. Harjola 1993, 10.

Kuva 47. Harjola 1993, 38–39.

Kuva 48. Krokfors 2002, 3.

Kuva 49. Setälä 1929, 189.

Kuva 50. Haavio 1984, 4.

Kuva 51. Haavio 1984, 108.

Kuva 52. Somerkivi 2001, 160.

Kuva 53. Somerkivi 2001, 161.

Kuva 54. Krokfors 2002, 14.

Kuva 55. Krokfors 2002, 66–67.

Kuva 56. Haavio 1984, 51.

Kuva 57. Somerkivi 2001, 61.

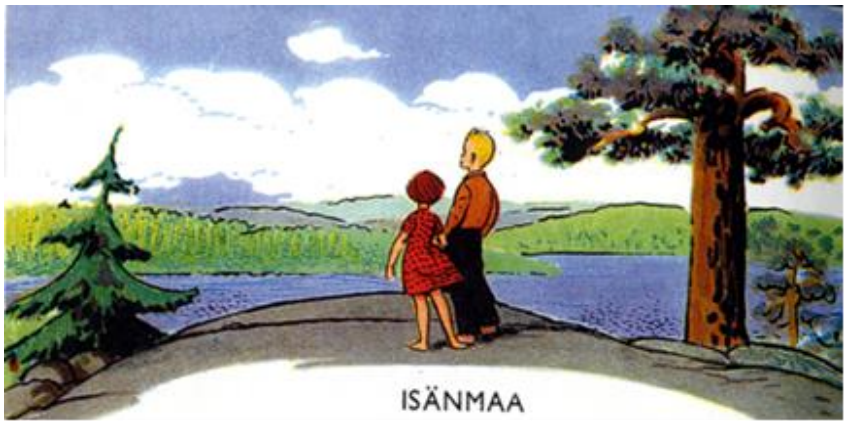

Kuva 58. Somerkivi 2001, 156.

Kuva 59. Salo 2005, 40.